

ШКОЛЬНАЯ

БІБЛІЯТЭКА

АРТУР ВОЛЬСКІ

АДЭЛЬЧЫНЫ
РУЧНІКІ

ШКОЛЬНАЯ

БІБЛІЯТЭКА

АДЭЛЬЧЫНЫ РУЧНІКІ

АПАВЯДАННЕ

Мая ўнучка Адэля жыве ў Мінску. Як і я. Яна — недалёка ад ўскраіны. Я — таксама. Толькі ў розных канцах горада. Таму і бачымся мы даволі рэдка. Больш па тэлефоне перамаўляемся.

Бывае, набяру нумар і пачую ў слухаўцы бадзёранькае:

— Алё!

— Адэля? — пытаюся.

— Адэля.

— А ці ведаеш, хто тэлефануе?

— Ведаю. Айтуй.

Так у яе пакуль што маё імя атрымліваецца. Бо гук «р» ёй ніяк не даецца. І я не крыўдую. Другому яе дзеду — Сцяпану — яшчэ менш пашанцавала. Яна яго ўпарта Бацянам называе. Як прывыкла з самага малку, так і не хоча перавучацца. Упарценькай бывае!

А так гаворыць выдатна. Жвавенька. Хуценька. Па слова, як кажуць, у кішэнь не палезе. І, між іншым, па-беларуску. Мяне гэта радуе. Хаця, шчыра кажучы, нічога дзіўнага

ў тым няма. Бацькі яе — мой сын Лявон і яго жонка Ганя — заўсёды роднай мовы трымаюцца. І ў сям'і, і на вуліцы, і як у краму пойдучь. Гледзячы на іх, і дзед Сцяпан таксама пачаў па-беларуску гаварыць.

Родам дзед Сцяпан з Палесся. Там, у вёсцы пад невялікім горадам Кобрынам, шмат у яго сваякоў ды радні засталася. А галоўнае — маці. Старэнькая ўжо, нямоглая. А пакідаць родную хату не хоча.

Бачыце, як Адэльцы пашанцавала? Акрамя двух дзядоў і дзвюх бабуль у яе яшчэ і прабабка ёсць. Завуць яе ў вёсцы, як пазней даведалася дзяўчынка, бабкай Вольгай.

Везці бабку Вольгу ў Мінск — справа рызыкаўная. Ці вытрымае старэнькая некалькі гадзін дарогі ў аўтамашыне? Дарога ж не ўсюды гладкая...

І надумаў дзед Сцяпан павезці праўнучку на Палессе з прабабай знаёміцца. А ў Сцяпана слова са справай не разыходзіцца. Як надумаў, так і зрабіў...

Сцяпанавай радні Адэля вельмі спадабалася. Яна і сапраўды слаўная дзяўчынка. Не можа не падабацца. Асабліва прывязалася да яе бабка Вольга. Амаль ні на крок ад сябе не адпускала.

Аднойчы ўвечары радня наладзіла нешта накштат развітальнай вечарыны. Сталічным гасцям надыходзіў час вяртацца дадому. Дарослыя спявалі, танчылі. А потым нехта прапанаваў:

— Няхай цяперака Адэлька пакажа, што яна ўмее...

Адэля спачатку трохі засаромелася. Потым выйшла на сярэдзіну залы, прыняла артыстычную паставу і пачала чытаць верш. Па памяці. Ды так звонка! Так хораша!

Усе прыціхлі. І ў поўнай цішыні па-дзіцячы ўрачыста прагучалі заключныя радкі:

Я — дзяўчынка-беларуска
З васільковымі вачыма.
Хоць малая, але знаю:
Беларусь — мая Радзіма!

Што тут было! Усе кінуліся абдымаць ды цалаваць Адэлю. А яна збянтэжана праціснулася да прабабкі і прытулілася да яе плечука. Бабка Вольга таксама была ўзрушаная. Нават слязіну са слепаватых вачэй ацерла.

— Ах ты, даражэнькая мая! Ах, ненаглядная! — ціха прамаўляла яна. Потым, супакоіўшыся крыху, сказала ёй як бы па сакрэту: — Заўтра я табе, Адэлька, пакажу нештачка...

Адэльцы вельмі карцела як хутчэй дазнацца, што ёй пакажа прабабка. Спачатку яна аніяк не магла заснуць. Але стома ўзяла сваё...

Назаўтра, хуценька апаласнуўшы твар халоднай вадой і апрастаўшы кубачак ранішняга сырадою, Адэля падалася да прабабкі. Тая заўсёды прачыналася рана і цяпер была ўжо на нагах.

— Добрай раніцы, бабулечка, — павіталася Адэля.

— Добрай раніцы,— прашамкала бабка Вольга і хітравата ўсміхнулася.— Не церпіцца даведацца, што я табе прыпасла?

Адэля сарамліва прамаўчала.

— Што ж, пайшлі,— узяўшы праўнучку за руку, бабка Вольга паціху патупала да вялікага куфра, што стаяў у куце. Куфар быў, відаць, некалі прыгожа пафарбаваны. Цяпер, праўда, фарбы павыцвіталі, а металічныя палосы абшыўкі дзе-нідзе нават пазелянелі. Прабабка дастала з-за пазухі вязку ключоў і даволі доўга выбірала патрэбны. Нарэшце — знайшла. Адамкнула навясны замок і з цяжкасцю адкінула вечка куфра.

— Вось, глядзі! — урачыста прамовіла яна.

Што ж убачыла Адэля ў куфры? Паверх іншага добра там ляжалі як след напасаваныя і акуратна складзеныя ручнікі. Прыгожыя. Вышываныя. Адны — чырвонымі і чорнымі ніткамі, другія — блакітнымі ды жоўтымі...

Адэля загледзелася. А бабка тлумачыла:

— З чыстага лёну ўсё, з чыстага лёну. Сама некалі прала, сама на сонцы бяліла, сама ніткі сукала, сама вышывала...

— Усё сама? — дзівілася Адэля.

— Усё сама,— пацвердзіла прабабка з гонарам. Яна дастала з куфра два ручнікі і разгарнула іх: — Гэта — самыя прыгожыя. Па вышыўцы на іх можна даведацца пра мінулае нашага краю, нашых людзей, пра паданні ды казкі...

У гэты момант у пакой увайшоў дзед Сцяпан. Убачыў разгорнутыя ручнікі.

— Ой, мама! Мы ўжо ў дарогу збіраемся.
А вы тут...

— Вось што, Сцяпанко...

Яна так і вымавіла імя свайго сына. З «о» на канцы. Так у гэтых мясцінах многія гавораць.

— Дык вось што, Сцяпанко,— працягвала бабка Вольга,— ручнікі з сабой возьмеце.

— Чаму?

— Бо гэта — Адэльчыны ручнікі. Я іх для яе захоўвала. У спадчыну.

Дзед Сцяпан расчулена абняў маці. А Адэля ўзяла яе сухарлявую далонь сваімі мяккімі ручкамі і моўчкі гладзіла. Ёй было і радасна і сумна. Адначасова. Чаму? Яна і сама як след яшчэ не разумела...

Пра ўсё гэта мне раскажаў потым дзед Сцяпан. А я ўжо — вам.

КАВАЛЬ — ЗАЛАТЫЯ РУКІ

КАЗКА

1

Янечка і Бабуля ехалі ў вагоне метро. Дзяўчынка матляла ножкамі ў белых шкарпэтках і чырвоных сандаліках. Сукеначка на ёй таксама была белая, а безрукавая камізэлька — чырвоная. Яна вельмі любіла два гэттыя колеры. Тварык у дзяўчынкі быў вясёлы. І як не весяліцца, калі на табе ўсё навяткае і прыгожае, а ў дзве русавыя коскі заплечены шыкоўныя блакітныя банты. Пад колер вачэй, як сказала Бабуля. Адна з пасажырак не вытрымала, спыталася:

— Як зваць цябе, дзяўчынка?

— Янечка, — адказала тая, яшчэ весялей заматляўшы ножкамі.

— І куды ж ты едзеш, Янечка?

— Да таткі, — і не без гонару растлумачыла: — Ён метро будзе...

— А ты чаму не ў дзіцячым садку?

— Я дзіцячы садок скончыла ўжо. У верасні ў школу пайду... У беларускі клас...

Тут Янечка ўбачыла вялікія літары, што ўзніклі за акном вагона.

— Ку-па-лаўс-кая! — прачытала яна даволі лёгка і ўсхапілася з месца.— Бабуля! Бабуля! Прыехалі!

У Бабулі, якая было задрамала, ледзь акулёры з носа не зваліліся. Яна падхапілася, мацней узяла за руку ўнучку, і яны разам падаліся да выхаду.

— Эх, Бабуля, Бабуля,— лагодна дакарала Янечка старую,— ледзь не праспала...

— Што зробіш, унучачка,— апраўдвалася Бабуля,— старая я ўжо, дужа старая...

А эскалатар тым часам падымаў іх разам з іншымі пасажырамі ўсё вышэй і вышэй.

На праспекце было сонечна і людна.

— А далей куды? — пацікавілася Янечка.

— Далей? — перапытала Бабуля.— Далей пешшу пойдзем. Бо і праўда яшчэ Нямігу прасплю...

Янечка ахвотна ўхапілася за новую тэму:

— А чаму гэта, Бабуля, тую станцыю, што тата будзе, Нямігай назвалі? Што яна — не мігае?.. Дык і іншыя...

— Ды не,— засмяялася Бабуля,— не таму, што не мігае. Проста ў даўнейшыя часы рэчка тут працякала. Нямігай называлася. Потым назву гэтую вуліца пераняла. А цяпер — і станцыя метро. У памяць пра мінулае. Бо месца гэтае незвычайнае. Адсюль, кажуць, Мінск пачынаўся...

— Адсюль? — здзівілася Янечка.— І ты гэта бачыла?

— Не, не бачыла,— зноў засмяялася Бабуля,— але сёе-тое ведаю.— І дадала неяк загадкава: — Можна сказаць, нават памятаю...

— Раскажы, Бабуля! Раскажы! — аж заскакала дзяўчынка.

— Але ж мы амаль прыйшлі ўжо,— суняла ўнучку Бабуля.

І сапраўды, яны стаялі каля высокага плота з літарай «М» у ромбе, выкладзеным, як і сама літара, з даволі тоўстых драўляных рэек. Прапусціўшы самазвал, які выязджаў праз расчыненыя вароты на вуліцу, Бабуля павяла Янечку некуды ўніз. Цяпер дзяўчынка ледзьве паспявала за Бабуляй, бо так цікава было глядзець, што робіцца навокал. У вялізным катлаване, як мурашкі, завіхаліся людзі ў жоўтых і чырвоных касках. Адна такая каска захоўвалася ў таткі дома. І Янечка ведала, што іх надзяюць, каб засцерагчыся ад розных нечаканасцей. Ці мала што здараецца на будоўлі. Аглушальна гакала машына, якая ўганяла ў зямлю вялізную металічную трубу. Татка расказваў неяк, што гэтак мацуюцца сцены будучай станцыі...

Яня і не заўважыла, як яны апынуліся ў вялікім сутарэнні. Дзённае святло сюды не пранікала. Свяціліся толькі электрычныя лампы. Дзяўчынцы стала трохі страшнавата, і яна мацней уцапілася ў бабульчыну руку.

— Як жа мы прайшлі сюды? — здзівілася дзяўчынка.— Татка ж казаў, што без дазволу не пусцяць...

— Гм,— зусім загадкава ўсміхнулася Бабуля,— навошта нам дазвол? Я і не такое ўмею!..

Янечцы зноў стала весела.

— Ой,— заскакала яна,— можа, ты... можа, ты — чарадзеяка?!

Бабуля не паспела нічога сказаць у адказ, бо зусім нечакана недалёка ад іх пасыпаўся, успорваючы цемру, цэлы сноп іскраў. Бабуля спынілася. І ўнучку прытрымала.

— Ты што? — пацягнула яе далей Янечка.— Гэта ж э-лек-тра-зварка!

Але Бабуля не скранулася. І Янечкіну руку не выпусціла са сваёй.

— Іскарка...— ледзь чутна прамаўлялі бабульчыны вусны.— Іскарка...

— Які яшчэ Іскарка? — не зразумела нічога ўнучка.

— Каваль — Залатыя Рукі...— яшчэ больш таямніча прашаптала Бабуля.

І тут Янечцы здалося, што ў сутарэнні робіцца нешта дзіўнае. Ды і наогул ніякае гэта не сутарэнне, не пачатак тунеля, а кузня. Так, так, старая кузня. З дашчанымі сценамі, з жалезным кавадлам, з каменнай печчу і скуранымі мяхамі горна. Такія кузні Янечка бачыла на малюнках у кніжках казак. А электразваршчык прыўзняў маску з цёмным шкельцам, што засцерагала яго вочы ад асляпляльных успышак, і... ператварыўся раптам у прыгожага юнака ў палатнянай кашулі, з валасамі, пастрыжанымі пад «гаршчок». Ён

майстраваў нешта і, відаць, так захапіўся
работай, што не заўважаў нічога і нікога
навокал.

Янечка азірнулася ў здзіўленні на Бабулю,
але бабульчына постаць проста на вачах у
яе растала ў глыбіні сутарэння. Толькі шкельцы
акуляраў бліснулі ў цемры і таксама зніклі.

На сцяне ў кузні Янечка ўбачыла люстэрка.
Не з бліскучага шкла, а з нейкага начышчанага
да бляску металу. Аправа яго была таксама
металічная, але чорная. І нагадвала яна вянок
з кветак і лісця. Быццам невялікае азярцо
паблісквала ў гэтай адмысловай аздобе. Як
жа магла дзяўчынка не паглядзецца ў такое
незвычайнае люстэрка? Але што ж яна ў ім
убачыла! На яе пазірала з адлюстравання
маладзенькая дзяўчына, вельмі падобная тварам
да Янечкі. Так, так. Не дзяўчынка, якая сёлета
ўпершыню пойдзе ў школу, а... выпускніца ці
нават студэнтка. Праўда, ні вучаніцай старэйшых
класаў, ні студэнткай быць яна не магла.
Убранне не тое. Хіба можа сучасная дзяўчына
адзецца ў палатняную сукенку? Хай сабе нават
і з прыгожай вышыўкай...

Янечка павярнулася так, каб убачыць у
люстэрку свае коскі. Але ўбачыла замест іх
дзве тугія, тоўстыя касы. І не банты былі
ў іх уплецены, а блакітныя кветкі са стуж-
камі...

— Хто ты? — спыталася Янечка ў свайго
адлюстравання.

— Хіба не ведаеш? — усміхнулася ёй
адлюстраванне. — Яня я. Яня.

— Дык што ж,— дапытвалася дзяўчынка,—
я — гэта ты, а ты — гэта я?

— Вядома,— пацвердзіла адлюстраванне і
тарганула плечуком: што ж тут, маўляў,
незразумелага...

2

Каваль Іскарка ўсё шчыраваў ды шчыраваў,
не звяртаючы аніякай увагі на тое, што
адбывалася зусім побач. Работа, відаць, патра-
бавала надзвычайнай дакладнасці. Працуючы, ён
напываў сам сабе песеньку. Яня глядзела на
яго з замілаваннем і слухала. А спываў каваль
вось што:

Ледзьве ранічкай з-за плоту
гляне сонечны прамень,
я бяруся за работу,
бо работа мне ў ахвоту,
і працую цэлы дзень.

Стукі-грукі, перагукі
з кузні чуюцца здаля.
Залатыя рукі,
залатыя рукі,
кажуць людзі,

ў каваля.

Я раблю ўсё адмыслова,
справа спорыцца ў руках.
Калі збілася падкова,
падкую каня нанова
і — бывай, у добры шлях!

Стукі-грукі, перагукі —
аж пяе наўкол зямля.
Залатыя рукі,
залатыя рукі,
кажуць людзі,
ў каваля...

І так сумна зрабілася раптам Яні, што не заўважае яе Іскарка. Чаму? Яна і сама не ведала — чаму.

— Добрай раніцы, Іскарка! — рашылася Яня нарэшце.

Іскарка глянуў на яе, кіўнуў галавою, не адрываючыся ад справы.

— І не глядзіць на мяне нават, — уздыхнула Яня. — Князеўна яго паланіла... Князеўна...

І хаця прамовіла яна гэта ціха, вельмі ціха, сама сабе, але каваль пачуў яе.

— Эх, Князеўна, Князеўна! — летуценна прашаптаў ён, па-ранейшаму не звяртаючы ўвагі на Яню. — Што ёй да мяне... да каваля беднага...

Ён падняў у бок сонечнага святла, што падала ў шырока адчыненыя вароты, тое, над чым стараўся. І Яня ўбачыла ключ. Даволі вялікі ўзорысты ключ з мудрагелістай бародкай. Іскарка падышоў да ўслона, на якім стаяў куфэрак, быццам аплецены найтанчэйшымі металічнымі карункамі. Уставіў ключ у шчыліну замка, урэзанага ў куфэрак, павярнуў яго. Вечка само сабой адкінулася. Адначасова пачуліся гукі чароўнай мелодыі.

— Авой! — пляснула ў далоні ўражаная Яня. — Навошта табе такі куфэрачак, Іскарка? Хіба ёсць у цябе, што хаваць у ім?

— Не для сябе раблю я яго. Гаспадыня твая — баба Каргота папрасіла зрабіць. Расказала як. «Апроч цябе, кажа, ніхто на свеце не зробіць такое...» Вось я і пастараўся...

— Вох, — уздыхнула Яня, — чуе сэрца маё нядобрае. Баба Каргота нічога людзям на карысць не ўздумае. — І раптам спахапілася. — А ці гатовыя, Іскарка, упрыгожанні для Князёўны? Хутка ўжо майстравыя ў замак пойдучь, аздобы вясельныя панясуць, як Уладарная Княгіня загадала...

Цяпер ужо і Іскарка ўздыхнуў, ды сумна гэтак:

— Не, яшчэ не гатовыя...

— Як жа так? — устрыжылася Яня. — Хіба ты не ведаеш, які ў Княгіні нораў? Не дагодзіш — галаву загадае зняць. І многа табе рабіць засталася?

— Не дужа. Ды вось, сама паглядзі...

Ён дастаў з высокай палічкі залатыя каралі і працягнуў іх Яні. Ах, што гэта былі за каралі! Кожная пацерка на іх мела сваю форму. Адна выглядала як вішанька, другая — як сунічка, трэцяя нагадвала кляновы лісточак, чацвёртая — рамонак ці сонейка, пятая... Але хіба пералічыш усе? Іх жа такое мноства!

— Прыгожыя, — сказала Янечка, нясмела прымяраючы каралі. — Нават...

чым на тое здольны мае рукі... Каб не да
вяселля ейнага, даўно зрабіў бы. А так... Эх!..

Ён падхапіў цэбар і выйшаў з кузні.

— Усё Князеўна ды Князеўна,— з сумам
прамовіла сама сабе Яня.— А мяне і заў-
важаць не хоча. Вядома, тая ў ядвабах ды
ў аксамітах ходзіць. А я што?..

Яна паглядзелася ў люстэрка, састроіла сама
сабе смешную міну, усміхнулася і заспявала
зусім нявесела:

І нашто, нашто Князеўна
бедалагу кавалю?
Я ж люблю яго ўсё роўна,
больш жыцця свайго люблю.

Буду я глядзець маўкліва
ды хаваць у сэрцы жаль.
Быў бы толькі ён шчаслівы —
слаўны Іскарка-каваль.

Руты-мяты ў лузе поўна.
Буду рваць іх спакваля.
А Князеўна
усё роўна
не кахацьме каваля...

Яна змоўкла, як толькі на парозе зноў
з'явіўся Іскарка. Ён паставіў на ўтапаную
гліняную падлогу цэбар з вадой. Потым узяў
з той самай палічкі кавалачак бліскучага
жоўтага металу.

толькі шчасце сваё ўласнае выкаваць не ўмее...

— Вядома, не ўмее,— і Яня адварнулася, каб не бачыць, як з таго металу паступова выяўляецца невялічкае сэрца, працятае танюткай стралою.— Не ўмее, калі нават не здагадваецца, што шчасце яго ўласнае з самага, можна сказаць, маленства, побач з ім ходзіць...

Але Іскарка не пачуў яе слоў. Ён прыслухоўваўся ўжо да песні, што ўзнікла недзе ўдалечыні.

— Ну, вось,— прыслухалася і Яня,— майстрыавыя ў замак ідуць...

А песня гучала ўсё мацней і мацней. Ужо і словы разабраць можна было:

Тук-тук-тук!

Малаткоў вясёлы стук.

Тук-тук-тук!

Перазвон ды перагук.

Тук-тук-тук!

Гэта песня нашых рук.

Не вытрымаў Іскарка, падхапіў:

Тук-тук-тук!

Песня нашых дужых рук...

У гэты момант у кузню ўвайшоў Старэйшы Майстрыавы. Ён працягнуў Іскарку сваю шырокую, дужую далонь і замест вітання сказаў:

— Пайшлі, Іскарка! Час ужо...

— Я даганю вас,— і Іскарка паціснуў руку Старэйшага Майстрыавога.— Вось, гэтае сэрца будзе вянчаць каралі...

— Ці не тваё гэта ўласнае сэрца, Іскарка? — усміхнуўся Старэйшы Майстры. — Глядзі — не пазніся. Бо сам ведаеш...
І пайшоў.

Тук-тук-тук!
Малаткоў вясёлы стук...

Песня ўсё аддалялася і аддалялася, пакуль зусім не сціхла.

— А мне, — сказала раптам Яня, — тыя завушнічкі, што ты мне падарыў, мілей і даражэй за самыя багатыя аздобы...

Але Іскарка ўголос падумаў пра сваё:

— Вось аддам куфэрак гэты гаспадыні тваёй... і ўслед за майстрымі падамся... у замак... панясу свой падарунак да вяселля Князеўны... як на шыбеніцу пайду... а не ісці нельга... ніяк нельга... Толькі б баба Каргота не спазнілася...

— Што?! — спалохалася Яня. — Баба Каргота тут зараз будзе? Што ж ты раней не сказаў? О, яна ніколі не позніцца!.. Бегчы мне трэба. Бо зноў ушчуваць пачне...

Ужо з варт яна крыкнула:

— На кірмаш прыходзь! Раскажаш, як там у замку было... Цікава ж...

Толькі Яня знікла, як пачулася гучнае карканне вароны і лопанне цяжкіх крылаў. Тут жа перад Іскаркам узнікла гарбатая постаць бабы Карготы. Старая перасмыкнула плячыма, і лахманы на ёй захадзілі, як паскубанае пер'е.

— Цьфу ты! — аж здрыгануўся Іскарка ад нечаканасці. — Як з-пад зямлі з'явілася ці з неба звалілася.

— А я такая, — у голасе Карготы чулася, што яна задаволена сабой. — Ці гатовы мой заказ?

— Гатовы, — адказаў Іскарка, — але ж і ты просьбу маю выканаць павінна.

— Хе-хе! — ашчэрыла Каргота гнілыя зубы. — Вяселле Князеўны з заморскім Каралевічам расстроіць? Гэта можна! Як раз плюнуць... Толькі... — крывая ўсмішка знікла з яе твару, і яна скончыла тонам загаду: — Давай сюды куфэрак!

— А што — толькі? — спытаўся нецярпліва Іскарка, падаючы ёй скрыначку ў іскрыстых карунках.

— Выдатна! Адмыслова! Рукі ў цябе сапраўды залатыя! — ацаніла майстэрства каваля Каргота, а тады ўжо адказала на яго пытанне: — Толькі навошта табе Князеўна? Што знайшоў ты ў ёй?

— Прыгожая!

Ён хацеў сказаць яшчэ нешта, але Каргота не дала, рэзка перапыніла:

— Ды бязглуздая! Хе-хе! — і прапанавала неспадзявана: — Заставайся лепш са мною, Іскарка!

І яна падалася да яго.

— Ты што, старая?! — адхіснуўся Іскарка. — Звар'яцела хіба?

— Старая?! Звар'яцела?! — злосна выгукнула Каргота. — А гэта бачыў?

Яна выхапіла з-пад лахманой залатую булдавешку — шарык адмысловай работы на кароткім дзяржальне. І дзяржальна і шарык былі аднолькава аздоблены прыгожымі карункавымі ўзорамі.

— Бачыў?.. Бачыў?!

— Бачыў,— ледзь вымавіў уражаны Іскарка,— у руках Уладарнай Княгіні... Гэта ж знак яе ўлады... Скіпетр...

— Дык глядзі ж! І не такое ўбачыш! — Каргота абвяла над галавою тры кругі. І лахманы, што абскубаным пер'ем віселі на ёй, апалі долу. Перад знямым кавалём стояла ўжо не старая гарбатая Каргота, а сама Уладарная Княгіня ў багатых парчовых строях.

Да Іскаркі нарэшце вярнуўся дар мовы:

— Княгіня!.. Уладарная Княгіня!..

А Княгіня-Каргота спыталася горда і ўладна:

— Ну што, Іскарка-каваль па празванню Залатыя Рукі, ці застанешся ты цяпер са мной? — не пачуўшы адказу, яна загаварыла не так уладна, але горача: — Згаджайся! Няма табе сэнсу ўпарціцца. Інакш, рана ці позна, адказваць перад людскай галотай давядзецца. Галавою адказваць!

— За што? — насцярожыўся Іскарка.

— А ты ведаеш, навошта мне гэты каваны куфэрак з замком незвычайным спатрэбіўся?.. Летась я папараць-кветку сарвала. Тую самую, што людзі ўсё жыццё шукаюць ды не знаходзяць...

— Папараць-кветку!.. — жахнуўся Іскарка.

— Так, папараць-кветку! — урачыста пацвердзіла Княгіня-Каргота. — Што шчасце людзям дае і бессмяротнасцю адорвае... Вось яе і буду я хаваць у куфэрку, зробленым табою. І ніхто ўжо ніколі не знойдзе яе...

— Я ж не ведаў, — прамармытаў Іскарка разгублена.

— Ха-ха-ха! — зарагатала Княгіня-Каргота. — Галава не ведала, што рукі рабілі? А мне якраз толькі рук тваіх залатых зараз і не стае. З імі, з рукамі тваімі, мы такія скарбы здабудзем... Ты нават і ўявіць сабе не можаш. Увесь свет наш будзе! Ну, што?

Іскарка адступіўся на крок і адказаў:

— Не, Княгіня! Не, не, не! — і кожны раз гэтак «не» гучала ўсё больш рашуча.

Аднак Княгіня не траціла надзеі.

— Дзівак! Ды я з табой і ўладай падзялюся, як і ўсім іншым. Нават бессмяротнасцю! Чуеш?

— Не, Уладарная Княгіня! Не! — цвёрда стаяў на сваім Іскарка.

Упартасць каваля абурыла Княгіню-Карготу.

— Ах, так?! Усё роўна зробіш тое, што я загадаю!

Яна ўдарыла скіпетрам у дол. Потым узняла яго ўгору і заспявала страшную песню:

Засланіце сонца,
хмары,
нібы чорныя пачвары!
Рэж,
маланка!

Гром,
удар
па зямлі
з навіслых хмар!
Свет віхурай закручу —
будзе так,
як я хачу!

І зрабілася цёмна. Як сярод ночы. І бліснула маланка. І ўдарыў гром. І ў святле маланкі ўзнікала то грозная постаць Уладарнай Княгіні, то Іскарка, які бездапаможна хапаўся рукамі за паветра, каб выстаяць супроць шалёнай віхуры... Раптам усё сціхла. І разышліся хмары. І заззяла за парогам кузні сонца. Але Іскаркі ў кузні ўжо не было. А на месцы Уладарнай Княгіні зноў стаяла гарбатая і старая бабка Каргота ў абвіслых, як паскубанае пер'е, лахманах.

— Хе-хе-хе,— калацілася яна ад злараднага смеху,— я адна валадарыць светам стану!.. Адна!..

3

Пад самымі сценамі княжага замка гаманіў, мітусіўся кірмаш. Ішоў бойкі гандаль, абмен таварамі. Людзі тоўпіліся каля вазоў з задзёртымі ўгору аглоблямі, каля прэстых палатак, каля гандлёвых радоў. І чаго толькі тут не было! І футра дзікіх звяроў, упаляваных у навакольных лясах, і цэлыя тушы вепрукоў, ласёў ды аленьў, і розныя ўборы ды аздобы, завезеныя з паўночных, заходніх, паўднёвых

краін і зямель, і ганчарныя вырабы мясцовых майстроў, і здабыткі жыхароў з бліжэйшых вёсак — мёд з лясных бартоў, збожжа ў мяшках, малако ды смятана ў гладышах ці ў збанах. Адны стараліся прадаць ці абмяняць свой тавар як даражэй, другія — набыць яго як танней. І кожны намагаўся, здавалася, перакрычаць другога. На невялікім памосце куляліся, выраблялі розныя штукі, каб завабіць гледачоў, скамарохі. Асабліва стараліся двое з іх:

Спяшайцеся, людзі,
Паглядзіце, што будзе! —

крычаў тонкім, амаль жаночым, голасам адзін.

Не шкадуйце пятак,
А няма — глядзіце так! —

грымеў басам другі.

Э не, брат, за так —
Пад нос кулак! —

пярэчыў першы і сапраўды тыцкаў кулаком пад нос другому. Між імі пачыналася жартоўная бойка. І гэта прываблівала людзей. Спынілася каля скамарохаў і Яня. Але Каргота моцна і злосна тузанула яе за руку.

— Чаго загледзелася, гультайка?! Так мы і прадаць нічога не паспеем...

Яны неслі па вялікім кошыку з пучкамі розных лугавых, палявых ды лясных траў.

Зелле прываротнае!
Зелле адваротнае!—

рыпучым голасам пачала прапаноўваць свой тавар Каргота. Спачатку не дужа ахвотна, а потым крыху весялей загукала і Яня:

Купляйце травы
Не дзеля забавы!
Ад звады,
ад здрады
дадуць яны рады!
Ад хворасці,
ад болю —
для рознага інтарэсу.
Толькі што з поля.
Толькі што з лесу!

А Каргота бясконца паўтарала ўсё адно і тое ж:

Зелле прываротнае!
Зелле адваротнае!
Зелле прываротнае!
Зелле адваротнае!..

Але ніводзін пакупнік не падыходзіў да іх. Відаць, сам выгляд бабкі Карготы адпалохваў людзей. Яны нават стараліся не падыходзіць да яе занадта блізка.

— Ат,— махнула яна нарэшце рукой,— нешта не купляюць сёння. Пастой тут адна, гультайка. Можа, табе пашанцуе трошкі. Ды глядзі, за так не раздавай! Бо ведаю я цябе, марнатраўку, нізашто звядзеш усю траўку...

Яна паставіла ля ног Яні свой кошык і знікла ў натоўпе. Як растала. І адразу вакол дзяўчыны з'явіліся людзі. Першымі падышлі да

яе лесарубы, з піламі за плячыма і сякерамі за папругамі.

— Дай нам, Яня, лекаў ад розных хвароб,— сказаў старэйшы з лесарубаў, магутны дзяцюк з сівізнай у барадзе.

— Ад лютай прастуды,— дадаў крыху маладзейшы.

— Ад ламоцця ў нагах,— далучыўся маладзейшы за крыху маладзейшага.

А самы малады папрасіў:

— І ад страхавых лясных!..

Яго старэйшыя таварышы дружна засмяліся. А Яня пачала выбіраць ім пучкі зёлак.

— Ты толькі прабач, Яня,— збянтэжана прамовіў старэйшы,— разлічыцца нам няма чым...

— У лес сабраліся толькі,— пачаў тлумачыць крыху маладзейшы.

— А што раней зарабілі, патрацілі ўжо,— дадаў яшчэ маладзейшы.

— Вернемся з лесу, дровамі разлічымся,— сказаў самы малады.— Твая ж гаспадыня і ўлетку дроў не шкадуе.

— Праўда,— згадзіўся старэйшы,— над хачінай вашай, як ні глянеш, дым заўсёды хмараю вісне...

— Ды вы не турбуйцеся,— супакойвала лесарубаў Яня,— не турбуйцеся! Так бярыце...

Кірмаш па-ранейшаму шумеў, гаманіў, мітусіўся. Неўзабаве абодва кошыкі ў Яні апусцелі. На донцах віднеўся толькі небагаты набытак...

— Дзе ж гэта Іскарка? — пачала непакоіцца Яня.— Хутка ўжо бабка Каргота вернецца, а яго не відаць усё... Ці не здарылася бяда якая...

І, нібы ў пацвярджанне яе непакою, у вежавым акне княжага замка з'явіліся дзве постаці. Людзі адразу пазналі ў іх Старэйшага Стражніка і Княжага Вяшчальніка. І пляц адразу прыціх. Бо кожны ведаў: не стануць жа такія важныя асобы з'яўляцца народу без нічога, без ніякага. У Яні аж сэрца закалацілася мацней у прадчуванні нечага нядобрага.

— Гэй, людзі! — на ўвесь голас выгукнуў Старэйшы Стражнік. — Ціха! Слухайце Княжага Вяшчальніка!

Княжы Вяшчальнік адкашляўся ў кулак і пачаў пранізлівым голасам:

— Усім! Усім!!! Усім!!! Загад Уладарнай Княгіні!!! — Тут ён разгарнуў світак з бяросты і стаў чытаць: — «Княжага каваля Іскарку па празванню Залатыя Рукі, які знік разам з залатымі ўпрыгожаннямі, зробленымі ім жа з нашага золата да вяселля дачкі нашай Князёўны, абвешчаю злодзеям і здраднікам. Па нашаму высокаму загаду схоплены і кінуты ў вязніцу майстравыя, якія абвінавачваюцца ў змове з кавалём Іскаркам і ў саўдзеле ў ягоным злачынстве. Калі каваль Іскарка не з'явіцца добраахвотна, яны будуць пакараныя смерцю праз адсячэнне галавы. Тэрмін — тры дні!» Уласнаручны подпіс Уладарнай Княгіні... Пячатка... Усё!

— Не можа быць! — хацела выгукнуць Яня, але ад хвалявання голасу ў яе не стала. І пачулі яе толькі лесарубы, што стаялі побач.

— Не можа быць! — паўтарыла яна шэптам. — Каб Іскарка... Не можа быць...

— Што ж гэта робіцца?! — абураліся лесарубы, а з імі і ўсе, хто быў на базарным пляцы.— Каб людзей са свету нізавошта зводзіць!.. Без суда!.. Без доказаў!..

І, як пачуўшы галасы абурэння, у вежавым акне з'явілася сама Уладарная Княгіня. Халоднымі вачыма глядзела яна на людзей, што, як мурашкі, мітусіліся толькі што ўнізе і застылі раптам, убачыўшы яе. «Нікчэмныя стварэнні! — думала Княгіня сама сабе.— Я адна ўладарыць буду! Адна! Над усімі! І ўсе будуць лавіць кожнае маё слова. Кожны жэст. Народ?! Няма народа. Ёсць толькі я!..» Ад гэтых думак ёй зрабілася весела.

— Ха-ха-ха! — зларадна зарагатала яна.— Прапаў каваль! Уцёк — здраднік! Збег — злодзей!.. Гэй, Старэйшы Стражнік! Няхай разыходзяцца! Не будзе болей кірмашоў! Усё, што зробіць, што здабудуць у полі, у лесе, на лузе, у вадзе, будуць несці з сённяшняга дня мне! У мой палац! Я сама буду вырашаць, каму што даць, каму што пакінуць!..

Людзі маўчалі. Яны насуплена глядзелі, як дружыннікі вядуць цераз плошчу майстравых. Рукі ў тых былі туга сцятыя вяроўкамі. Акрамя таго, кожны быў прывязаны да другога.

Уладарная Княгіня працягнула наперад руку са скіпетрам і голасам, які не церпіць прэрэчанняў, нагадала гучна:

— Тры дні!.. Тры дні!.. Тры дні!.. Не болей!..— і тут жа загадала: — Разагнаць натоўп!

Была глыбокая ноч. Але ў хаціне Карготы не згасала злавесна-чырвонае святло, што падала на сцены ад вогнішча, раскладзенага проста на глінянай падлозе. Над вогнішчам вісеў на ланцугах вялізны чорны саган. Густая пара з яго ўбіралася ў дымаход, які займаў ледзь не ўсю столь. У кутку, на саламянай посцілцы, спала Яня. Над ёю схілілася Каргота. Нейкі час углядалася, прыслухоўвалася.

— Спіць, — прамовіла супакоена, — спіць, гультайка. Як пшаніцу прадаўшы... Прытуліла вось сіраціну... сабе на галаву. Кармлю, паю. А што з яе карысці? Адзіны клопат — каб не праведала чаго, не пранюхала. — Яна падышла да аскабалка люстэрка, што вісеў на сцяне, паглядзелася. — Цьфу!.. Як жа надакучыла мне ў гэтую старую каргу ператварацца...

Дастала з-пад лахманаў чарадзеіны скіпетр, узмахнула ім і, ператварыўшыся ў Княгіню, залюбавалася ў люстэрка.

— Хіба ж яшчэ не маладая я? Не прыгожая? Або ўлады не маю?.. Золату майму ўліку няма... Хутка самай багатай, самай уладарнай на свеце стану... Надыдзе мой час! Надыдзе! Ха-ха-ха! Нездарма ж я чорнай магіі за мяжой вучылася!

Ёй стала весела, яна ўдарыла ў падлогу скіпетрам.

— Ану, служкі мае верныя — стварэнні хімерныя! Лесуны, балацянікі — свету белага выгнаннікі! Браты мае родныя — чэрці падкалодныя! Сюды з'явіцеся! Са мной павесяліцеся!

Яна закруцілася на месцы і заспявала:

Жоўтае золата,
чорная магія!
Большай не ведаю
сілы і прагі я.

Той, хто ім служыць
заўжды з асалодаю,
ўсім на зямлі
непадзельна валодае!

Большай не ведаю
сілы і прагі я —
жоўтае золата,
чорная магія!

Княгіня-Каргота спявала, а хаціна тым часам нападзлася цёмнымі сіламі, што валадараць у лясных нетрах, у балотах, у вадзе. Дзікімі галасамі яны падпявалі або хутчэй падвывалі вядзьмарцы:

— Уа-а... а-а-а... а-а-а!..

А Яня спала і нават усміхалася ў сне. Ці не апаіла яе Каргота чым-небудзь, каб раней часу не прачнулася? Так. Напэўна, так. Бо інакш чаму яна не баіцца спяваць на ўвесь голас?

Людзі бязглуздыя,
людзі нікчэмныя,
вашы надзеі
на шчасце —
дарэмныя! —

круцілася ў неверагодным танцы Каргота-Княгіня. А лесуны, вадзянікі, балацянікі і іншыя пачварныя істоты дружна ёй падвывалі:

— Уа... а-а-а... а-а-а!..

Каргота-Княгіня давала ім знак, каб змоўклі, і спявала далей:

Зло і дабро
у адно перакручаны.
Чорнаю зайздрасцю
людзі атручаны.

І зноў не вытрымлівалі пачвары. Цягнулі сваё агіднае «ўа-а!..». І скакалі, куляліся, курчыліся вакол сваёй валадаркі. Нарэшце Каргота-Княгіня нацешылася. Уладарна ўзмахнула рукой. І ўсе пачвары адразу ўтаймаваліся.

— Цікава,— прамовіла ў задуменні Каргота-Княгіня, сеўшы адпачыць на калоду, што ляжала ля вогнішча,— цікава, што робіць зараз гэты неслух — Іскарка-каваль па празванні Залатыя Рукі?

Варта было ёй назваць гэтае імя, як на сваёй саламянай посцілцы заварушылася Яня. Прыўзнялася, села. Паглядзела невідушчымі вачыма. Нічога не ўцяміла. Толькі прашаптала, як у сне:

— Іскарка?... Іскарка!..

Вадзянікі, балацянікі, лесуны і іншыя пачвары, якія ўзяліся падкідаць дровы ў вогнішча, імгненна павярнуліся і, засыкаўшы, працягнулі ў бок Яні страшэнныя рукі ці хутчэй лапы, з доўгімі пазногцямі-кіпцёрамі, нават з нечым падобным да казіных капытоў. Але Каргота-Княгіня спыніла іх.

— Спі! — павадзіла яна над Яняй скіпет-
рам.— Спі! Спі!

І ўсе пачвары засыкалі:

— Спі-і! С-спі-і-і! С-с-спі-і-і!

Яня гаротна ўздыхнула, заплюшчыла вочы і
зноў апусцілася на сваю мулкую саламяную
посцілку. Каргота-Княгіня задаволена ўсміхнула-
ся, павярнулася да сагана, пачала рабіць ча-
радзейныя рухі:

На балаты,
у чараты
з сіняе высі,
месяц,
зваліся!
З чорнай вады
да нас,
сюды,
княжы каваль,—
з'явіся!

І ўсе пачвары падхапілі:

З'явіся!
З'явіс-ся!
З'явіс-с-ся!!!

Хаціна азарылася зменлівым — то чырвоным,
то жоўтым, то зялёным — святлом. Пара над
саганом узнялася яшчэ гусцейшым клубом.
Праз яе, як скрозь зыбікі туман, паступова
пачала выяўляцца падводная кузня. Вельмі
падобная на тую, Іскаркаву. Толькі сонечныя
промні, што падалі аднекуль зверху, мелі
зеленаватае ці блакітнае адценне. А за

адчыненымі варотамі то чародкамі, то па адной праплывалі розныя рыбы. Вёрткія і марудлівыя, дробныя і вялікія, бяззубыя і зубастыя. Але хто ж гэта працуе ў падводнай кузні? Ці не Іскарка-каваль? Так. Гэта ён! Толькі пазнаць яго адразу было цяжкавата. Бо замест палатнянай кашулі былі на ім маціцовыя латы. Як рыбіна луска. Каля ног зіхацелі, пераліваліся ўсімі колерамі вясёлкі розныя каштоўныя рэчы. А ён маленькім малаточкам пастукваў па кавадле, вырабляючы яшчэ нешта.

— Для мяне ўсё! — прыгаворвала, сквапна паціраючы рукі, Каргота-Княгіня. — Для мяне!..

У варотах падводнай кузні прамільгнулі раптам два цені. Потым з'явіліся дзве русалкі з распушчанымі доўгімі валасамі і рыбінымі хвастамі. Яны павольна наблізіліся да каваля і пачалі складаць у даволі ёмісты куфэрак каштоўныя рэчы, што ляжалі ля ног Іскаркі. А той усё стукаў і стукаў малаточкам, не звяртаючы ні на што аніякай увагі. Як заварожаны.

Каргота-Княгіня, задаволеная ўбачаным, ударыла скіпетрам у падлогу. І адразу жыццё ў падводнай кузні акунулася ў мёртвую нерухомасць. Застылі русалкі. Застылі на месцы рыбы. Застыў і Іскарка з узнятым малаточкам.

— Ну што, каваль, — звярнулася да яго Каргота-Княгіня, — ці многага ты дасягнуў сваёй упартасцю? Мною заварожаны і запалонены,

усімі забыты, множыш ты мае багацці тут, на дне глыбокага возера. А заадно і куфэрак мой пільнуеш. З папараць-кветкаю... І ніхто цябе адгэтуль не выбавіць. Ніхто!

— Ніхто! Ніхто! Ніхто! — дагодліва загаманілі пачварныя стварэнні.

— Толькі вернае сэрца, — працягвала Каргота-Княгіня, — магло б выратаваць цябе. Сэрца, гатовае на смерць...

— На смерць! На с-смерць! На с-с-смерць!!! — зноў зашумелі пачварныя стварэнні.

— Але ці ёсць наогул на свеце такое сэрца? — і Каргота-Княгіня адказала сама сабе ўрачыста: — Няма яго! Няма! І не будзе!

І пачварныя стварэнні пагадзіліся:

— Не будзе! Не будз-зе! Не будз-з-зе!!!

— І застанешся ты назаўсёды маўклівым парабкам маім у падводнай кузні!

— Застанеш-шся! Застанеш-шся! Застанеш-ш-ш-шся!!! — пацвердзілі пачварныя стварэнні.

— І папараць-кветка нікому з людзей не дастанецца!

— Не дастанецца! Не дас-станецца!! Не дас-с-станецца!!!

Сыканне пачвараў гучала ўжо так, нібы тут звійся вялізны клубок змей.

Каргота-Княгіня зноў ударыла скіпетрам у падлогу. І ў падводнай кузні аднавілася жыццё. Заварушыліся рыбы. Застукаў малаточкам Іскарка. А русалкі, падхапіўшы цяжкі куфэрак, панеслі яго некуды ўгору.

— Ха-ха-ха! — задаволена смяялася Каргота-Княгіня. — Ха-ха-ха!

І ўсе балацянікі, вадзянікі, лесуны рэхам уторылі ёй. Нарэшце, павярнуўшыся тварам да сагана, Каргота-Княгіня зрабіла некалькі чарадзейных рухаў. Відовішча знікла. Нібы растала ў пары над саганом.

Каргота-Княгіня нейкі час стаяла моўчкі, потым спахапілася, загаварыла з непакоем:

— Чую... чую свежае паветра. Золак блізіцца. Час ужо, служкі мае верныя — стварэнні хімерныя, лесуны, балацянікі — свету белага выгнаннікі, браты мае родныя — чэрці падкалодныя, вяртацца вам у багны, у пушчы непраходныя! І вось загад мой: каб ніводная жывая душа праз уладанні вашы да кавалёвага возера не дабралася. Глядзіце! Бо інакш...

Яна пагражальна ўзмахнула скіпетрам. І ўсе паслугачы яе і служкі пакорліва сагнуліся ў паклоне. Бясшумна пачалі знікаць, нібы праходзілі скрозь сцены.

Застаўшыся адна, вядзьмарка зноў набыла свой старэчы выгляд.

— Ух, стапілася,— прарыпела яна і падышла да Яні.— Уставай, гультайка! На дзень бярэцца ўжо! Яна спіць сабе, а я ўсю ноч павінна завіхацца — зёлкі-траўкі раскладаць, лекі варыць. Ідзі, ідзі ўжо! Пакуль раса не сышла, руты-мяты нарві, зверабоя, падбелу не забудзь, дурнап'яну...

Яня не стала слухаць далей. Яна і сама добра ведала, якія зёлкі трэба збіраць і дзе шукаць іх. Толькі выйшла з хаціны і адразу залюбавалася ранішнім лесам. Першыя промні ўзыходзячага сонца наскрозь праціналі густую

ігліцу ялін, залацілі тонкія ствалы хвой, ружовілі белыя рукі бяроз. Паветра ў промнях таксама было залаціста-ружовае, а па-за іх межамі, напатымі, як струны, серабрыста-блакітнае. Здавалася, яно струменіцца, трымціць, пагойд-ваецца ў няспынным руху. А якія чароўныя гукі ліліся з абуджанага лесу! І звонкія птушыныя галасы, і ціхія шэпты, і таямнічыя шолахі...

— Добры дзень, яснае сонейка! — павіталася Янечка.— Хочаш, раскажу табе, які мне дзіўны сон прысніўся? — усмешка раптам збегла з яе твару.— А можа, гэта і не сон быў? Чуе маё сэрца — Іскарка і сапраўды ў бяду трапіў... Я павінна, павінна памагчы яму! Але як?.. Нешта, чулася мне, бабуля Каргота пра возера гаварыла... А яшчэ пра сэрца... якога на цэлым свеце няма... і не будзе... і пра папараць-кветку...

У задуменні Яня сарвала рамонак, пачала абрываць пялёсткі. Сама сабой палілася з яе вуснаў песня. І рэха ў лесе ціха падпявала ёй:

У сэрцы журба
ні на міг не сціхае:
мяне не кахае каваль,
не кахае.
Але калі трапіў
мой любы ў бяду,—
паўсвету прайду,
а яго я знайду.
Сама лепш загіну!
Сама лепш загіну!

Але не пакіну яго,
не пакіну!
Хай сонца і зоры
пакажуць сцяжыну...
Сама лепш загіну —
яго не пакіну!
Яго не пакіну
ў цяжкую хвіліну,
не кіну,
не кіну!..

«Не кіну!.. Не кіну!..» — некалькі разоў паўтарыла лясное рэха.

Яня стаяла, слухала, пакуль рэха сціхла. Потым паставіла кошык пры парозе хаціны і рашуча сказала, звяртаючыся да сонца, да птушак, да лесу:

— Пайду. Пайду шукаць яго. Хоць на ўскрай свету!

5

Лес быў такі густы, што сонечныя промні нават і апоўдні сюды не прабіваліся. Яны губляліся недзе ў вершалінах старых разлапістых і заімшэлых ялін. Таямніча застылі счарнелыя вываратні. Туга пераплялося карэнне дрэў. Нічога добрага не абяцала Яні жудасная цішыня, што панавала тут нібы спрадвеку.

— Куды ж гэта я трапіла? — падумала яна ўголас, прадзіраючыся праз чаплясты хмызняк на больш-менш адкрытае месца. — Як тут цёмна ды вільготна... і цішыня нейкая

дзіўная... страшная... Ні спеваў птушак, ні чалавечага голасу... Аж сэрца замірае...

Тут яна заўважыла, што старыя вываратні наперадзе заварушыліся, пераймаючы ёй дарогу.

— Ой, што гэта? — Яна была падалася назад. Але і там напярэймы ёй падняліся карчы.

— Гэта ж лесуны! Лесуны! — жахнулася Яня.— Карготчыны служкі!.. Іх я ў сне тым дзіўным бачыла...

А вываратні ды карчы, ператвараючыся ў пачварныя стварэнні, пачалі падступацца да Яні з усіх бакоў. Іх учэпістыя рукі гатовы былі ўжо ўхапіць яе. Але тут з глыбіні лесу пачуўся трэск ламачка і мужчынскія галасы.

— Гэй! Людзі добрыя! — загукала Яня.— Памажы-ыце!

У адказ данесліся словы песні:

Нам лясныя нетры любы,
любы нам адвечны бор.
Лесарубы, лесарубы —
малайцы, як на падбор.

У пілы зіхочуць зубы,
усміхаецца тапор.
Лесарубы, лесарубы —
малайцы, як на падбор.

— Лесарубы! Лесару-убы! Лесару-у-убы! —
захваляваліся лесуны і пачалі павольна і
неахвотна адступацца ад Яні. А галасы
лесарубаў чуліся бліжэй і бліжэй:

Лесуны бягуць ад згубы,
ледзьве наш пачуюць хор.
Лесарубы, лесарубы —
малайцы, як на падбор.

Дасць лясун адразу дуба,
пасвятлее ноч ад зор.
Лесарубы, лесарубы —
малайцы, як на падбор!

Лесуны пабеглі хто куды, зноў ператвараючыся ў вываратні, карчы, карэнне.

— Хто тут на дапамогу клікаў? — спытаўся старэйшы лесаруб, праклаўшы сабе сякерай дарогу скрозь гушчар. Яня з радасцю кінулася да яго.

— Яня! — здзівіўся старэйшы лесаруб.

Выбраліся з гушчару тым часам і астатнія.
Пачалі распытваць:

— Як жа ты тут апынулася?

— Сюды ж да нас чалавечая нага не ступала!

— Ды вось, — тлумачыла Яня, — Іскарку шукаю... З дарогі збілася... А тут лесуны... — і яна зашморгала носам, ледзь стрымліваючы слёзы.

— Іскарку шукаеш, — прытуліў яе галаву да сваіх магутных грудзей старэйшы лесаруб. — А ці знойдзеш?

— Павінна знайсці, — ацерла слёзы Яня. — Не магу не знайсці...

— Малайчына! — пахваліў крыху маладзейшы лесаруб.

— Толькі пазайздросціць Іскарку можна,— згадзіўся яшчэ маладзейшы і дадаў: — Калі жывы ён...

А самы малодшы прапанаваў нечакана:

— Можа, з намі застанешся, Яня? Смялей усё-ткі...

— Дзякуй вам, сябры-лесарубы,— з сумам, але рашуча адказала Яня.— Мне да возера кіравацца трэба...

— Тады табе ў гэты бок, праз балота,— паказаў напрамак старэйшы.— Там сцежка ёсць. А лесуноў не бойся. Пакуль мы тут, яны з месца не скрануцца.

Яня развіталася з лесарубамі і падалася ў той бок, куды паказваў старэйшы. Лесарубы глядзелі ёй услед і махалі рукамі, пакуль яна не знікла за хмызамі.

— Смелая дзяўчына! — прамовіў у захапленні самы малады.

— Смелая! — падтрымаў крыху старэйшы.

— Сэрца ў яе добрае! — сказаў яшчэ старэйшы.

— Добрае ў яе сэрца! — згадзіўся самы старэйшы і дадаў шматзначна: — І вернае...

6

А Яня ўсё ішла ды ішла. Засталася ззаду векавая пушча. Цяпер яна прабіралася, пераскокваючы з купіны на купіну, праз топкае балота. Гусцелі прыцемкі. Ісці было ўсё цяжэй. Але вось перад Яняй вырасла шчыльная

сцяна высокага чароту. Яна спынілася. Пачула крахтанне жаб. Агледзелася. Падумала: «Чарот расце. Пэўна, возера недалёка ўжо...— выбралася на сухі грудок, прысела на камень-валун.— Хутка ноч ужо... купальская ноч... Дзяўчаты з хлопцамі кастры запаліць, у карагоды пойдучь, кветку-папараць шукаць будуць... А я? Ці знайду Іскарку? Ці знайду?..»

Аднекуль здалёк пачулася песня. Спявалі дзяўчаты і хлопцы, збіраючыся, відаць, на купалле:

Ой, чарот па вадзе...
Дзе мой міленькі, дзе?
За садочкам,
за садочкам,
цераз два заплоцікі,
дзе ківаюцца-гайдаюцца
чараты-чароцікі.
Тыя я заплоцікі
ды пераламаю.
Любага, каханага
я здалёк пазнаю...
Ой, чарот па вадзе...
Дзе мой міленькі, дзе?..

Яня і сама не заўважыла, як пачала падпываць далёкай песні. Толькі апошнія словы змяніла. Замест іх праспявала па-свойму: «Дзе ты, Іскарка, дзе?..» Потым прамовіла:

— Ну што ж... трэба далей ісці... пакуль зусім не сцямнела...

Паднялася з каменя-валуна, пачала шукаць сцежку. Стала адной нагой на хісткую купіну, глядзіць, куды далей ступіць. І раптам убачыла

скрозь балотны туман мітуслівыя агеньчыкі. Яны з усіх бакоў набліжаліся да Яні. І тут яна разгледзела, што гэта не агеньчыкі зусім, а святлівыя — зялёныя, жоўтыя — вочы.

— Балацянікі! — здагадалася Яня.— І тут Карготчыны служкі!.. Усё гэта яе штукарствы!..

— Гэў-а!.. Гэў-а-а!.. Гэў-а-а-а!!! — галасілі балацянікі.

Выючы, крэкчучы, булькочучы, яны пачалі вакол дзяўчынкі дзікія скокі. Яня, адбіваючыся і расштурхваючы іх, спрабавала прабіцца да сцэжкі. Нарэшце яна знікла ў густым чароце. Падаліся за ёю і балацянікі. З віскам, выццём, крактаннем. І тады, невядома адкуль, каля каменя-валуна ўзнікла постаць Каргота.

— Бач ты! — аж калацілася яна ад злосці.— Лес прайшла... Яшчэ і праз балота пройдзе... Упартая!.. Але на смерць не пойдзеш, непаслушніца! Не пойдзеш! Сваё жыццё кожнаму даражэй за ўсё на свеце!..

— Дзе ты, Іскарка? Дзе?! — пачуўся здалёк поўны адчаю голас Яні.

Яшчэ горш усхадзілася Каргота. Закрывала нема:

— Гэй, балацянікі — свету белага выгнаннікі! Да возера ганіце яе! Да возера! На смерць! На пагібель!!!

7

Ноч ахінула стромкі бераг вялікага і глыбокага ляснага возера. Серабрылася ў ззянні месяца цёмна-сіняя, амаль чорная вада. Сюды з жудасным выццём і скавытаннем гналі

балацянікі Яню. Зусім знясіленая і задыханая, Яня ўпала на зямлю каля самага абрыву. Яшчэ крок — і апынулася б у вадзе. Над ёю адразу ўзнікла гарбатая постаць Карготы. Яна крумкачом навісла над знежывелай дзяўчынкай.

— Ха-ха-ха! — зарагатала вядзьмарка ў злавеснай радасці.— Спалохалася?! Затрымцела сэрцайка?! Затрымцела?! А я яшчэ і не такога страху магу нагнаць!

Яна выхапіла з-пад лахманаў скіпетр. Замахала ім над галавой:

Засланіце сонца,
хмары,
нібы чорныя пачвары!
Рэж,
маланка!
Гром,
удар
па зямлі
з навіслых хмар!
Свет
віхурай закручу —
будзе так, як я хачу!..

І пачуліся аддаленыя гримоты. Бліснула на даляглядзе маланка. Пасунуліся ў неба нізкія чорныя хмары. Вось ужо і месяц схаваўся...

— Ну, чаго ж чакаеш? — здзекавалася Каргота.— Кідайся ў возера! Кідайся! Ратуй свайго каваля!.. Вельмі ты яму патрэбна, дурніца! Губі сваю маладосць! Русалкай навечна рабіся! Навечна!!! А ён па зямлі хадзіць будзе! Ды іншых кахаць! Ха-ха-ха!..

Чорныя хмары навісалі ўсё ніжэй. Усё бліжэй бліскала маланка. Усё грамчэй грукатаў гром.

І прыўзнялася Яня. І прашаптала ледзь чутна ў бок возера:

— Іскарка!

І паўтарыла больш гучна:

— Іскарка!

І ўсхадзіліся хвалі ў возеры. І пачулася Яні, быццам далёкі голас адгукнуўся ёй з цёмнае бездані:

— Яня!.. Я-анечка-а-а!

Але новыя, зусім ужо блізкія грымоты заглушылі гэты голас. А можа, і не было яго зусім? Можа, Яні гэта здалося толькі? Але яна ўзнялася на ўвесь рост. І словы яе загучалі ясна і ўпэўнена:

Няхай я сама загіну
ў халоднай, як лёд, вадзе.
Не кіну цябе, не кіну
у чорнай, як ноч, бядзе.

Русалкай навечна стану —
тваю адвяду бяду.
Чакай мяне, мой каханы,
іду да цябе! Іду!..

Вецер шматаў на ёй сукенку. Твар асвятляла маланка. Але Яня, адольваючы супраціўленне ветру, падышла да самага краю берага і... кінулася ўніз са стромы.

Навальніца ўсхадзілася са страшэннай сілай. І раптам — усё сціхла.

— У-у-у... нягодніца! — курчылася ў сутаргах Каргота.— Смерці не пабаялася!.. У-у-у!.. Смерці!.. Не пабаялася!.. У-у-у!..

І яна знікла. Гэтак жа імкліва, як і з'явілася тут, на беразе.

8

Паступова праяснівалася высокае начное неба. Вызваліўшыся ад хмар, высыпалі, замігцелі, закалыхаліся ўверсе і на паверхні возера яскравыя зоркі. Бераг тут быў спадзісты, з пясочкам ля самай вады. А на беразе палала вогнішча. Пабраўшыся на пары, скакалі цераз яго хлопцы і дзяўчаты. Смяяліся, калі хто рабіў гэта не дужа спрытна. Жартавалі. Усім было весела. Усім было хораша... Пускалі вянкi на ваду. Глядзелі — чый вянок з чым сідзецца... Нехта з хлопцаў першы скочыў у возера як быў, у адзенні. І дзяўчыну пацягнуў за сабой. Што было тут віску, смеху, пырскаў! Нацешыўшыся ўволю, дзяўчаты і хлопцы пачалі выходзіць на бераг. Зноў пабраўшыся на пары, яны разыходзіліся ў розныя бакі.

Апошнімі... апошнімі выйшлі на бераг Яня з Іскаркам. Ішлі яны, узяўшыся за рукі і гледзячы адно аднаму ў вочы. На Іскарку былі ўжо не маціцовыя латы, што нагадвалі рыбіну луску, а самая звычайная зрэбная кашуля. За плячыма іх, над чыстым і спакойным возерам, заружовілася неба. Іскарка ўзяў Яню за абедзве рукі:

— Які ж я быў дурны, даражэнькая! Які дурны! Не бачыў нічога... Не заўважаў... Ні

прыгажосці тваёй... Ні сэрца твайго... Мужнага і вернага!

— Ах, Іскарка! — прашаптала Яня і, прытуліўшыся да яго грудзей, заплакала. Ад шчасця заплакала. Ад вялікай радасці. Потым нібы прахапілася ад дзівоснага сну: — Іскарка! А як жа сябры твае? Майстравыя... іх жа смерць чакае, калі ты сёння раніцай не з'явішся ў замак!..

Іскарка таксама, нібы прачнуўшыся, глянуў туды, адкуль ішло святанне:

— Та-ак... Вось-вось сонейка ўзыдзе... Трэба ратаваць іх!.. Пабеглі, Яня! Хутчэй пабеглі!..

— Дык цябе ж самога... — спрабавала ўтрымаць яго Яня.

— Ты ж добра ведаеш, — сказаў лагодна, але настойліва Іскарка, — у вернасці — сіла!

— А каралі? — спыталася Яня. — А кветка-папараць?

— Вось яны! — і ён дастаў з-за пазухі тыя самыя каралі, што рыхтаваў да вяселля Князёўны, і незвычайнай прыгажосці кветку.

Любавацца запаветнай кветкай у Яні не было часу.

— Ну, цяпер усё павінна быць добра, — толькі і паспела сказаць Яня. — Пабеглі, Іскарка!

9

Першыя промні святання фарбавалі плошчу перад княжым замкам у залаціста-ружовы колер. Цяпер тут былі ўстаноўлены два памосты. Адзін — багата ўпрыгожаны дыванамі,

з крэсламі з ласіных рагоў. Другі — ніяк не ўпрыгожаны. На ім стаяла вялікая дубовая калода. У яе была ўваткнута сякера. Не такая, як у лесарубаў, а тая, якой сцінаюць галовы. Усё навокал было яшчэ агорнена моцным сном. Спалі і два дружыннікі, прываліўшыся спінамі да кожнага з памостаў.

Нечакана, як заўсёды, з'явілася Каргота. У яе не было ранейшай самаўпэўненасці.

— У-у-у, паганка! — усё яшчэ абуралася яна, аддыхваючыся. — У возера кінулася!.. Каваля выратавала!.. Хто б падумаць мог?! Такая кволенькая... непрыкметненькая... А пакуль я з ёю валаводзілася, мая ўласная дачка — Князёўна, вяселля не дачакаўшыся, з заморскім каралевічам уцякла! Можа, і тут каханне? Можа, і тут — вернасць? А каб яно прахам пайшло!.. Каб яно... — яна асеклася, спахапіўшыся. — Хутчэй! Хутчэй! Пакуль гэтыя злыдні не з'явіліся!.. Яны ж і папараць-кветку, напэўна, прыхапілі, маю кветачку!.. Але не ўсё яшчэ страчана! Пакараю смерцю заложнікаў... майстравых гэтых... сяброў Іскаркавых... Людзі тады не даруюць кавалю... Самі распраўца з ім... А як жа?! Праз яго злачынства яго ж сяброў жыцця пазбавілі!.. Не даруюць людзі! Не даруюць! Ха-ха-ха!..

Ад яе рыпучага смеху прачнуўся адзін з дружыннікаў.

— Гэй! — усхапіўся ён, убачыўшы Карготу. — Ты чаго тут швэндаешся, карга старая?!

Ускочыў і другі. Абодва схапіліся за зброю. Каргота кінулася наўцёкі. Не давядзеш жа ім

у такім выглядзе, што ты і ёсць Уладарная Княгіня!

— Ату! Ату яе! — крычаў адзін дружыннік. А другі толькі рагатаў залівіста ды весела.

Але тут у высокім акне замкавай вежы ўзнікла постаць Уладарнай Княгіні.

— Гэй вы! — грозна звярнулася яна да дружыннікаў. — Гультаі! Абібокі! Спіце на варце?! Ды я вам галовы пасцінаць загадаю! Разам з тымі заложнікамі!

— Даруй, Уладарная Княгіня! — укленьчылі дружыннікі. — Даруй!

— Княжага Вяшчальніка сюды! — загадала Княгіня. — Ката сюды! І людзей сагнаць на плошчу! Зараз жа!!!

Дружыннікі кінуліся выконваць загад Княгіні.

Плошча пачала запаўняцца народам. А сонца тым часам убіралася ў сілу, залівала ўсё навокал сваім яркім святлом. Дзень меўся быць ясны, сонечны. Але не радасна было людзям, што збіраліся каля памостаў. Яны здагадваліся, дзеля чаго іх склікаюць. Таму на плошчы і панавала трывожная і напружаная цішыня.

З замкавай вежы спусцілася ўніз і выйшла на плошчу Уладарная Княгіня. Народ моўчкі схіліў перад ёю галовы. Яна паднялася на свой памост, упрыгожаны дыванамі. Села ў крэсла з ласіных рагоў. Дала знак Княжаму Вяшчальніку, які стаяў крыху ззаду яе, але так, каб бачыць кожны яе рух, чуць кожнае слова.

— Прывесці заложнікаў! — гучна абвясціў загад Уладарнай Княгіні Вяшчальнік.

Дружыннікі вывелі да памоста, на якім тырчала дубовая калода з сякерай, заложнікаў-майстравых. Яны стаялі, унурыўшы галовы, са звязанымі рукамі.

Княгіня зноў дала знак Вяшчальніку. Той разгарнуў пергаментны скрутак і пачаў:

— Увага! Увага! Увага! Указ Уладарнай Княгіні! «Паколькі княжы каваль Іскарка, па празванню Залатыя Рукі, не злоўлены і сам да гэтага часу не з'явіўся з выкрадзенымі залатымі аздобамі, паколькі праз ягоае злачынства і здраду не адбылося вяселле Князёўны з заморскім каралевічам, з прычыны чаго Князёўна з каралевічам уцяклі ў невядомым напрамку,— прывесці ў выкананне княжы прысуд: пакараць заложнікаў-майстравых як саўдзельнікаў Іскаркавай здрады і злачынства смерцю праз адсячэнне галавы...»
Подпіс... пячатка...

— Прывесці ў выкананне зараз жа! — не вытрымала Княгіня-Каргота.

— Зараз жа! — гучна паўтарыў Княжы Вяшчальнік.

Глыбокі стогн пракаціўся па плошчы. І раптам увесь натоўп уклечыў перад Уладарнай Княгіняй. Толькі заложнікі-майстравыя засталіся стаяць, як стаялі.

— Злітуйся! — крычалі людзі, працягваючы рукі да Уладарнай Княгіні.— Злітуйся, Уладарная! Пашкадуй дзяцей, што сіроткамі заста-

нуцца! Пашкадуй жанок, што ўдовамі век
векаваць будуць! Злітуйся!! Злітуйся!!!

— Ніякай літасці! — ускочыла Княгіня.— Іс-
карка не пашкадаваў іх! З яго і пытайцеся! —
І пацвердзіла свой загад: — Пакараць зало-
жнікаў! Зараз жа!!!

Загрымелі барабаны. Заігралі сурмы. Народ
падняўся з каленяў. Дружыннікі ўзвялі на
памост заложнікаў. Следам за імі ўзняўся Кат.
Шырокі ў плячах, нізкалобы, з маленькімі
вочкамі пад калматымі бровамі. Вось ён
закасаў рукавы сваёй чырвонай кашулі. Вось
вырваў з дубовай калоды сякеру...

І ў гэты момант мёртвую цішыню парушыў
звонкі голас Іскаркі:

— Стойце! Пачакайце!

А за ім усе пачулі голас Яні:

— Спыніцеся!

Іскарка і Яня, трымаючыся за рукі, выбеглі
на плошчу. Ад нечаканасці апусціў сякеру Кат.
Ускочыла са свайго крэсла Княгіня-Каргота.

— Вось табе твае залатыя аздобы! — з
гэтымі словамі Іскарка ўскочыў на памост,
упрыгожаны дыванамі.— Вось, чарадзейка пра-
клятая!

Ён кінуў да ног Княгіні-Карготы не толькі
каралі, але і яшчэ нейкія ўпрыгожанні.

— Чарадзейка?! — пракацілася па натоўпе.—
Чарадзейка!.. Княгіня — чарадзейка!!!

— Так,— пацвердзіў Іскарка.— Чарадзейка!
Злосная і хцівая чарадзейка! Вы ў гэтым самі
пераканаецеся! Каб не Яня, каб не яе вернае
і мужае сэрца, век бы мне ў падводнай

кузнi гараваць! Век бы гнуць спіну на Княгiню-чарадзеiку! — Ён павярнуўся да Княгiнi-Карготы. — А ты казала: няма такога сэрца на цэлым свеце, якое дзеля кахання, дзеля сяброў нават на смерць гатова было б! Ёсць такія сэрцы!

— Ёсць! — узбегла на памост і стала побач з Іскаркам Яня.

Княгiню-Карготу нiбы лiхаманка трэсла. Але яна ўсё яшчэ не магла паверыць, што ўсё для яе загінула:

— Гэй! Дружыннiкi! Схапіць iх! Чацвертаваць!

Ды хлопцы з натоўпу паспелi абяззброiць дружыннiкаў і Ката. Цяпер яны стаялi, звязаныя тымi ж вяроўкамі, якімi былі нядаўна звязаны заложнiкi.

Тады Княгiня-Каргота ўзмахнула чарадзеiным скупетрам. Але Іскарка выхапіў з-за пазухі кветку-папараць і высока ўзняў яе над галавой. І ў той жа час булдавешка сарвалася з дзяржальна і пакацілася да ног Іскаркі і Яні. А чарадзейка крычала, размахваючы дзяржальна-м і круцячыся сама вакол сябе:

Уладзе канец...

І багаццю...

Ух, як душа баліць!..

Няхай жа маё пракляцце
сэрцы вам спапяліць!..

Ударыў гром. Бліснула маланка. Але не Яня з Іскаркам, а сама Княгiня-Каргота, гарбатая, у пашматаных лахманах, бездапаможна хапа-

ючыся рукамі за паветра, намагалася выстаяць супроць бязлітаснай віхуры. На нейкае імгненне ўсё патанула ў непрагляднай цемры. Потым зноў заззяла сонца. Яшчэ ярчэй ранейшага. Толькі Княгіні-Карготы на памосце ўжо не было. Яна знікла. Нібы скрозь зямлю правалілася.

— Вось і ўсё! — светла і шырока ўсміхаючыся, сказаў Іскарка, звяртаючыся да людзей. — Жывіце, людцы добрыя! І радуйцеся, што ёсць на свеце такія шчырыя і шчодрыя сэрцы, як у нашай Яні!

— А з гэтым што рабіць будзем? — спыталася Яня, падымаючы шар-булдавешку, што адарваўся ад чарадзеянага скіпетра.

— А што б ты хацела? — пацікавіўся Іскарка.

Яня думала нядоўга. Амаль адразу адказала:

— Нарабі, Іскарка, завушніц-пацерак. Многа, многа! І мы іх дзяўчатам раздорым. Усім, хто толькі захоча.

— Не, не ўсім! — запырэчыў Іскарка. І тут жа ўдакладніў: — Толькі такім, як ты! — Ён прыхінуў яе да сябе. — Якая ты ў мяне добрая, Янечка!..

Ён упершыню назваў яе так ласкава — Янечка.

10

Янечка расплюшчыла вочы. Адразу ніяк не магла ўцяміць, дзе гэта яна. Зусім побач на звычайным крэсле сядзела Бабуля. Каля яе было цёпла і ўтульна. Пад столлю вісела

лямпа без абажура. Уздоўж сцяны выцягнуліся вузкія шафачкі, не дужа акуратна пафарбаваныя ў блакітны колер. На сцяне вісела трэснутае люстэрка. Зусім не такое, як у Іскаркавай кузні. У драўлянай рамцы. Яня вызвалілася з Бабуліных абдымкаў, саскочыла з крэсла і пабегла да люстэрка. Завысока! Ніяк не паглядзішся.

— Бабулечка! — папрасіла Янечка. — Прыўнімі мяне, калі ласка...

Бабуля прыўзняла яе, і яна ўбачыла ў люстэрку сябе — з двума бантамі ў косках. Толькі ў самы апошні момант здалося ёй, што ў люстэрку мільгануў усмешлівы твар той Яні, амаль дарослай. Яна ўсміхнулася Янечцы і тут жа знікла. Растала ў глыбіні люстэрка, пакінуўшы ў ім адлюстраванне цяперашняй Янечкі.

— А дзе Іскарка? — крыкнула Янечка наўздагон той Яні.

— Які яшчэ Іскарка? — пачула яна раптам мужчынскі голас. Павярнулася і ўбачыла на парозе свайго татку. У рабочай спяцоўцы, у жоўтай касцы. Стомленага, але вясёлага.

— Электразваршчык, напэўна, — замест Янечкі адказала Бабуля, а сама ўсміхаецца...

— У яго змена скончылася, — сказаў тата, паклаўшы каску ў шафачку і вешаючы туды ж брызентавую куртку, — як і ў мяне. Вось пераапрунуся, і пойдзем купляць табе, Янечка, усё, што да школы трэба...

Калі яны ўзышлі на мост, што перакінуўся над вуліцаю з дзіўнай назваю Няміга, Янечка

нечакана спынілася. Унізе бясконцай чарадой беглі легкавыя і грузавыя аўтамашыны розных марак, пасажырскія аўтобусы, тралейбусы. Яны на нейкі момант хаваліся пад мостам, каб потым выскачыць з-пад яго з другога боку і ляцець далей у патрэбным кірунку. Удалечыні высілася шматпавярховая будыніна новай гасцініцы, у самым версе якой выразна чыталася слова «Беларусь». Лявей — аграмадзіна Палаца спорту. А бліжэй, пры самым беразе рэчкі Свіслач, грувасціліся двухпавярховыя дамочки старадаўняга Траецкага прадмесця. Нядаўна адрамантаваныя, з чырвонымі чарапічнымі дахамі, са свежапафарбаванымі белымі, ружовымі, жоўтымі тынкаванымі сценамі, яны здаваліся цацачнымі. Нібы складзенымі з каляровых кубікаў.

— Татка,— спыталася Янечка,— а ці праўда, што адсюль наш Мінск пачынаўся?

— Праўда, дачушка, праўда. Ву-унь там ён быў закладзены,— бацька паказаў рукой якраз туды, дзе разгарнулася, угрызаючыся ў зямлю, будаўнічая пляцоўка Метрабуда.— Больш як тысячу гадоў таму...

— І княжы замак там стаяў? — не сунімалася Янечка.

— І княжы замак. А як жа,— сказаў тата.

— І плошча пры замку была,— дадала Бабуля,— і кірмашы на ёй наладжваліся. А вакол замка ў драўляных хацінах бедныя людзі жылі...

— А кузня? — стаіўшы дыханне, спытала Янечка.

— І кузня,— пацвердзіў тата,— без кузні ніяк нельга было.

Бабуля на гэты раз прамаўчала. Усміхнулася толькі і падміргнула Янечцы па-змоўніцку. І Янечка падміргнула ў адказ. А сама падумала:

«Якая слаўная ў мяне Бабуля! І як добра, што яна столькі ведае і казкі любіць расказваць...»

СЦЯПАН — ВЯЛІКІ ПАН

КАЗКА

I

Калі гэта было?

Даўно.

Тады, калі гэтая казка толькі-толькі нараджалася ў народзе.

А я зараз паспрабую пераказаць яе. Трошкі на свой лад, праўда...

На ўскраіне невялікага сяла туліўся да пагорка небагаты падворак. Недалёка цёмным зубчастым грабянцом упіраўся ў неба спрадвечны лес. Паблісквала пад сонцам азярына. У небе плылі воблакі. Зусім як гусі. А ў азярыне — гусі. Зусім як воблакі. Адным словам, райскі куток. Як раней казалі.

Але не па-райску жылося беднаму шаўцу Сцяпану. Ён сядзеў каля расчыненых дзвярэй сваёй пахілай хаціны, шыў боты і напяваў пры гэтым песню:

Няма мілей работы,
Чым шыць для войска боты!

Няма,

Няма

Работы мне мілей!
Адны ў мяне турботы —
Пашыць салдатам боты,
А грошы атрымаю,
І стане весялей,
Аей,
Аей,
І стане весялей!

Раптам з-за лесу пачуліся гукі паляўнічага
рога. Гоман мноства людзей набліжаўся і
нарастаў. Даносіўся рык звяроў.

Сцяпан прыслухаўся.

— Ці не вайна пачынаецца?..

На падворак убегла Лісіца. Звычайная Рыжая
Лісіца. Задыханая. Перапалоханая.

— Ратуй мяне, добры чалавек! Ратуй ад
пагоні! Цар з прыдворнымі паляваннем забаву-
ляюцца...

Паляўнічы рог прагучаў зусім блізка.

Замітусілася Ліска па двары, шукаючы
схованку.

— Ой! Яны хутка тут будуць!..

— Бяжы, Ліска, у хату — пад лаву схавай-
ся! — і Сцяпан крыху пасунуўся са свайго
месца, прапускаючы Лісіцу.

Ледзь толькі знікла тая ў хаце, як на
падворак заехалі салдаты-коннікі на чале з
вусатым Генералам.

— Гэй, шавец! Ці не бачыў ты Рыжай Лісіцы? — не злазячы з каня, гыркнуў Генерал.— Яна ў гэты бок пабегла...

— Не, пане Генерале, не бачыў,— паціснуў плячыма шавец.

Генерал кінуў на сваіх людзей грозны пагляд:

— Эх вы, ёлупы! Такі каўнер праваронілі! За гэткі падаруначак царская дачка і ордэна не пашкадавала б...

Зноў загучала труба. На гэты раз — урачыста.

Генерал адразу падцягнуўся:

— Яго вялікасць Цар з яе высокасцю царскаю дачкою сюды кіруюцца! Гэй, вы! (Гэта да салдатаў.) Слухай маю каманду! Закрыйце сабой гэтага дурня. Выгляд у яго не дужа пекны... Ды хутчэй!

Салдаты выстраіліся ў шарэнгу і закрылі сваімі шырокімі спінамі шаўца Сцяпана.

На падворак укацілася шыкоўная карэта, запрэжаная шасцю прыгожымі белымі коньмі. Як толькі яна спынілася, да дзверцаў падбеглі фрэйліны і прыдворныя. Двое з іх спрытна адчынілі дзверцы і хуценька апусцілі пазалочаныя прыступкі.

Спачатку з карэты выйшаў Цар. За ім — Царэўна. Яна ступіла нагой на зямлю і зморшчылася. Відаць, ад болю.

Прыдворныя гучна грымнулі хвалебную песню Цару:

Славім бацюхну Цара,
Хоць лагодны ён,
Хоць гнеўны,
І сардэчна
І душэўна
Славім бацюхну Цара!

Тут і салдаты падхапілі:

Славім Цара —
ура!

Славім Цара —
ура!

Славім — ура! ура! ура!

Фрэйліны пачалі ўслаўляць Царэўну:

Радасць царскага двара —
Наша юная Царэўна.
Побач з ёй паблякне, пэўна,
Нават ясная зара!

Салдаты зноў падхапілі разам з фрэйлінамі:

Славім яе —
ура!

Славім яе —
ура!

Славім —
ура! ура! ура!

Ледзь толькі сціхла ў лесе рэха апошняга
«ўра», Генерал зрабіў тры крокі наперад, да
Цара:

— Звяроў набілі столькі, што ўсяму войску
на шапкі хопіць.

Ён рапартаваў так гучна, што Царэўна вымушана была прыкрыць вушы далонямі. Ідучы, яна прыкметна накульгвала на адну нагу.

— Добра! Годзе! — адмахнуўся Цар.— Ты скажы лепей, як Царэўне памагчы? Бачыш, чаравік зацесны аказаўся.

— А гэта мы мігам! — узрадаваўся Генерал магчымасці паказаць свой спрыт.— Гэта мы прадугледзелі! Гэй, вы! Шарэнга! На-ле-ва, на-пра-ва, разамкніся! Гэй, шавец — на ўсе рукі спец! — загадаў Генерал.— Пакажы, на што ты здатны!

— Кінь, Царэўна, сюды свой чаравічак! — сказаў Сцяпан, падымаючыся з парога. І тут яго вочы сустрэліся з вачыма Царэўны.

— Дурань! — гыркнуў Генерал.— Як з яе высокасцю размаўляеш?!

І сам, сагнуўшыся ў тры пагібелі (хаця яму перашкаджаў у гэтым падперазаны шырокай папругай живот), зняў чаравічак з нагі Царэўны і падаў шаўцу.

А той загледзеўся на Царэўну. На яе свежы, як даспелы яблычак, тварык. На зграбную постаць. На прыгожую ножку...

— Гэй, ты што? Аслупянеў? — ледзь не з кулакамі падскочыў Генерал да Сцяпана.— Бярыся за работу, дурань!

Сцяпан схамянуўся:

— Эх, і паскача ў мяне малаточак!..

І ён хуценька ўхапіўся за работу, напываючы сваю песеньку.

Царэўна з цікавасцю назірала за кожным яго рухам.

Цар тым часам заняўся дзяржаўнымі справамі.

— Ці не гэтаму шаўцу заказалі мы боты для нашага адважнага войска? — спытаў ён у Генерала.

— Гэтаму, ваша вялікасць, — пацвердзіў Генерал.

— Спрытна працуе, — пахваліў Цар.

А Царэўна падышла да Сцяпана, узяла ў яго з рук чаравічак і пачала разглядаць.

— Дазвольце... — Сцяпан асцярожна надзеў чаравічак на прыгожую ножку.

— Бач, спрытнюга! — Генерал хацеў быў адпіхнуць шаўца, але Царэўна заступілася:

— Ах, Генерал, Генерал! Як вам не сорамна. Рукі ў гэтага шаўца куды зграбнейшыя за вашы. Ды і маладзейшы ён за вас!

Прысаромлены Генерал збянтэжыўся. На выручку яму прыйшоў Цар:

— Нельга, дачушка, так са сваім суджаным абыходзіцца. — Ён павярнуўся да Генерала: — За выдатную службу і знаходлівасць узнагароджваю цябе ордэнам!

— Рады старацца! — выцягнуўся ў струнку, наколькі дазваляў живот, усцешаны Генерал.

Царэўна лёгка тупнула ножкай, абутай у толькі што адрамантаваны чаравічак. Не адчула ранейшага болю і яшчэ раз тупнула. Потым сказала:

— Загадайце лепей, татачка, каб з шаўцом па-людску разлічыліся!

— Ты чуў, Генерал? — сурова спытаў Цар.

— Так точно! — зноў выцягнуўся той. — Чуў, ваша вялікасць!

— Выконвай!

Цар пайшоў да карэты. Паслужлівыя прыдворныя паспелі ўжо адчыніць перад ім дзверцы.

А Царэўна паставіла адну нагу на прыступку, павярнулася і памахала шаўцу насавачкай. На развітанне. Відаць, дзеля таго толькі, каб паздзекавацца з Генерала.

Ужо і карэта знікла за паваротам, а Сцяпан усё глядзеў ёй услед. Як зачараваны.

— Зноў аслупянеў, ёлупень?! — гримнуў Генерал.— Ці гатовы царскі заказ?

— Гатовы, пане Генерале,— адгукнуўся Сцяпан.— Перад самым вашым прыездам апошні гваздок забіў.

— Збраць боты! — загадаў Генерал.

Салдаты шныпарылі па ўсіх закутках. Разам з ботамі прыхоплівалі і яшчэ тое-сёе. І рабілі гэта па-салдацку весела. З песняй:

Права-лева!
Лева-права!
Вольна! Смірна!
Шагам марш!
Наша служба,
Наша справа,
Абавязак наш!
На парад
Або ў атаку,
Хоць наперад,
Хоць назад —
Усё роўна
Нам, ваякам,
Калі толькі
Ёсць загад!

Калі ў хаце не засталася ніводнай пары ботаў, Генерал падаў каманду:

— Гэй, вы! Па конях! Раўняйся! Наперад рыссю — марш!

— А грошы?! — ледзь не плачучы, крыкнуў Сцяпан услед Генералу.

Той асадзіў каня:

— Скажы дзякуй, ёлупень, што за дзёрзкасць тваю цябе без галавы не пакінулі!

— Цар жа загадаў, каб вы разлічыліся са мною...

Але словы Сцяпанавы ніхто не пачуў за тупатам капытоў і бадзёрай салдацкай песняй:

Права-лева!

Лева-права!

Вольна! Смірна!

Шагам марш!

Наша служба,

Наша справа,

Абавязак наш!

Сеў Сцяпан пры парозе. Ледзь не плача. Хоць жабраваць цяпер ідзі...

Ды тут з хаты Лісіца выскачыла:

— Ох, і нацярпелася я страху, пакуль яны боты выграбалі!.. Ты чаго зажурыўся, Сцяпане? Не сумуй! Саслужыў ты мне службу, саслужу і я табе...

— А што ты можаш, Ліска? — сумна спытаў Сцяпан.

— Хочаш, царскую дачку за цябе высватаю?

— Ты што, ці не з глузду з'ехала?!

— Хочаш?! — хітравата падміргнула Ліска.—
Бачыла, як ты ўслед ёй глядзеў... Дык вось
што — пашый ты мне, браце, боты... высокія...
панскія...

— Навошта табе боты?

— А каб сабакі па слядах мяне не знай-
шлі... Ды рабі ўсё, што я скажу. Згодзен?

— Ат, усё роўна няма куды дзявацца...
Хоць у палонку галавой. А за царовай дачкой
і гаспадарку паправіць можна... Што ж да
ботаў... Ёсць у мяне боты... прыхаваў... на
фэсце прадаць меўся. Ды хай ужо! Бяры іх,
Ліска.

І Сцяпан аддаў Лісіцы боты. І праўда
панскія!

Узрадавалася Ліска. Усцягнула іх адразу на
ногі.

— А капялюш ды камізэльку я сама
здабуду! — весела гаварыла яна, разглядаючы
абноўку. А потым, красуючыся сама перад
сабой, заспявала:

Я не проста Ліска,
Друг харошы мой.
З кім сябрую блізка,—
Знойдзе шчасце той.
Абыдзі ты
Ўсе лясы,—
Больш няма
Такой Лісы!

І Сцяпан, забыўшыся на сваю крыўду,
падхапіў прыпеў Лісіцынай песні:

Больш ужо сабаку
Не знайсці мой след.
Я табе ў падзяку
Паслужу як след.

Сцяпан ужо не толькі падпяваў Лісіцы, але
і прытанцоўваў вакол яе:

Абыдзі ты
Ўсе лясы,—
Больш няма
Такой Лісы!

Лісіца ўзяла Сцяпана за руку і пачала
танцаваць разам з ім:

Я падамся рана
Проста ў царскі стан.
І Вялікім Панам
Станеш ты, Сцяпан!

Сцяпан толькі рукой махнуў. Дзе ўжо,
маўляў. Але прыпеў падхапіў:

Абыдзі ты
Ўсе лясы,—
Больш няма
Такой Лісы!

Песня так спадабалася ім абаім, што яны
яшчэ раз дружна праспявалі:

Абыдзі ты
Ўсе лясы,—
Больш няма
Такой Лісы!

II

Лісіца бегла па ўзлеску. Вясёлая. Часам прыпынялася, каб паглядзець на свае новенькія боты. Гляне — і аж заскача ад радасці. І песеньку заспявае. А пра што тая песенька? Ды вось яна:

Ох і боты!
 Ну і боты!
 Незвычайнае работы!
 Ходзяць гэтак,
 Ходзяць так.
 Не баюся я сабак!
 Хай скуголіць
 Зграя недзе.
 Не знайсці мяне па следзе.
 Я цяпер
 Не просты звер,
 Ліска ў ботах я цяпер!

А Сцяпана,
 А Сцяпана
 Я зраблю Вялікім Панам.
 І таму
 Ісці пара
 Мне да царскага двара.
 Вось дык боты!
 Ну і боты!
 Незвычайнае работы!
 Хочаш, вер
 Або не вер —
 Ліска ў ботах я цяпер!..

А на палянцы тым часам весяліліся зайцы.
Цэлая сямейка. І досыць вялікая. Старэйшы
Заяц назіраў, як гарэзуюць маладыя свавольнікі.
Задаволена пасміхаўся. Падбадзёрваў іх пе-
сенькай, пляскаючы ў такт песеньцы і скокам
у далонькі.

Маладзейшыя цераз галаву куляліся, адзін
цераз аднаго скакалі. Падпывалі Старэйшаму.
І таксама раз-пораз адбівалі такт. То ў далоні
пляскаючы, то нагамі прытупваючы.

Урадзіся,
Урадзіся
Ў лесе густа,
Урадзі,
Заечая капуста!
Туп-туп-туп!
Лоп-лоп-лоп!
Ах, як весела было б!
Туп-туп-туп!
Лоп-лоп-лоп!
Вельмі весела было б!

Неахвота,
Неахвота
Лезці ў шкоду.
Гоняць нас сабакі
З агароду.
Ах-ах-ах!
Страшна так!
Не паласуешся ўсмак!
Ах-ах-ах!
Страшна так!
Дзе ўжо тут пад'есці ўсмак!

А капуста,
А капуста
Нам да густу!
Урадзі,
Заечая капуста!
Туп-туп-туп!
Лоп-лоп-лоп!
Ах, як весела было б!
Туп-туп-туп!
Лоп-лоп-лоп!
Вельмі весела было б!

І раптам... Што здарылася? Чаму перапынілі
зайчыкі свае гульні ды забавы! Чаму стрым-
галоў у кусты сіганулі?

А-а, зразумела! Лісіца на палянку выбегла.
Усё танцуючы. Усё спяваючы. І на боты свае
любуючыся.

Пачакайце,
Пачакайце,
Ад мяне вы
Не ўцякайце.
Я нясу вам
Навіну
І нікога не крану!

Выглянулі зайцы з-за кустоў. Вядома ж —
цікаўныя.

Што ў яе
За навіна?
Што раскажа
Нам яна?!

А Лісіца ўсё пра сваё:

Паглядзіце,
Што за боты —
Незвычайнае работы!
Я цяпер
Не просты звер,
Ліска ў ботах я цяпер!

Аж падскочыў Старэйшы Заяц ад здзіўлення.
За ім і ўсе астатнія падскочылі:

Падзівіся!
Што ты?!
Што ты?!
Ах, якія
Ў Ліскі боты!..

Уражаныя зайчыкі павылазілі з-за кустоў.
Да Ліскі падбеглі і на небяспеку забыліся.
Толькі Старэйшы Заяц спытаўся на ўсякі выпадак:

— А ты, Ліска, сапраўды не кранеш нас?

— Я ж сказала, не крану!

Тады і Старэйшы Заяц пасмялеў.

— А навошта, — пытаецца, — ты ў боты абулася?

— Адгадаеце загадку, тады скажу.

— Загадвай! Загадвай! — загаманілі зайцы. —
Хутчэй толькі!

Задумалася Ліска на хвілінку.

Хто ён —
чуе
Кожны шорах,

Для зайцоў —
Найгоршы вораг?

Зайцы пачалі раіцца паміж сабою. Ціхенька. Раптам выскачыў адзін. Самы малады. Самы порсткі.

— Лісіца!

Зірнула на яго Ліска дакорліва. Паківала пакрыўджана галавой. Лаго-одненька так прамовіла:

— Ну, які ж я вам, дурненькія, вораг?!

Тады выйшаў наперад Старэйшы Заяц. Агледзеўся, каб хто, крыў божа, не падслухаў. Сказаў амаль шэптам. І амаль у самае вуха Лісіцы:

— Во-о-оўк...

Не паспела Ліска і слова вымавіць у адказ, як на паляну сапраўды выскачыў Воўк. І не абы-які. А самы Галоўны. Астатнія ваўкі абступілі паляну з усіх бакоў, каб ніводзін заяц не ўцёк.

Усміхнуўся Галоўны Воўк зларадна. Паляпаў сам сабе па жываце. Заспяваў самазадаволена:

Я шэры, шэры, шэры Воўк.

Я лёгкі на ўспамін.

Зубамі-бамі шчоўк-шчоўк-шчоўк —

І заяц знік адзін!

І падхапіў Галоўны Воўк Старэйшага Зайца. І закружыўся з ім у страшэнным танцы.

І ўсе ваўкі ўхапілі па зайцу. І таксама закружыліся, падпяваючы Галоўнаму:

Палюем
Мы лоўка.
Абшнарым кожны кут.
Пра воўка
Памоўка,
А ён і тут!
Пра воўка
Памоўка,
А ён і тут!

Невядома, ці доўга яшчэ здзекаваліся б
ваўкі з зайцоў, каб не ўмяшалася Лісіца:

Пачакайце!
Пачакайце!
І зайцоў вы не чапайце.
Я нясу вам
Навіну.
Ажно скажаце:

— Ды ну?!

Прыпыніўся Галоўны Воўк. Але зайца свайго
не выпусціў.

Што ў яе
За навіна?!
Што раскажа
Нам яна?!

А Лісіца зноў пра сваё:

Паглядзіце,
Што за боты —
Незвычайнае работы!
Я цяпер
Не просты звер,
Ліска ў ботах я цяпер!

Галоўны Воўк аж падскочыў ад здзіўлення.
І Старэйшага Зайца выпусціў. За ім і ўсе
ваўкі падскочылі. І сваіх зайцоў павыпускалі.
З Ліскіных ботаў не надзівяцца:

Падзівіся!

Што ты?!

Што ты?!

Ух, якія

Ў Ліскі боты!

А Галоўны Воўк аж завьў ад зайздрасці:

У-у-у!

Ці мроіцца ўваччу,

Ці проста сніцца мне?

Я пра Ката, што ў ботах,

чуў.

Пра Ліску ў ботах —

не!

Тут і ваўкі і зайцы загаманілі разам:

Пра Ліску,

Пра Ліску,

Пра Ліску ў ботах —

не!

Ды Галоўны Воўк перапыніў гэтую гаману.

— Ты навошта, — пытаецца, — у боты абу-
лася?

— Адгадаеце загадку, тады раскажу.

— Гэта тую, што зайцы адгадаць не маглі?

— Тую самую.

— Ану, паўтары!

І Ліска ахвотна паўтарыла:

Хто ён —
чуе
Кожны шорах,
І ваўкам —
Найгоршы вораг?..

Усміхнуўся Галоўны Воўк. Падміргнуў па-
змоўніцку ваўкам. І зайцам таксама.

— Ды хто ж не ведае гэтага?

Нам усім
Даліся ў знакі
Паляўнічыя сабакі!
Хоць няшмат у іх
Адвагі,
Але мы
Не любім звягі...

І зноў загаманілі ўсе разам. І ваўкі і
зайцы:

Нам усім,
Нам усім,
Нам усім даліся ў знакі
Паляўні-
Паляўні-
Паляўнічыя сабакі!

— Гэй, вы! Ціха! — нецярпліва гыркнуў
Галоўны Воўк. І да Ліскі. Больш ветліва: —
Дык навошта, Ліска, ты ў боты абулася?

— Хіба ты, такі разумны, такі кемлівы, не
зразумеў яшчэ?

— Я?.. Гм... Я, вядома, зразумеў. Але ж
яны не ведаюць, — кіўнуў Галоўны Воўк на
ваўкоў і зайцоў. — Кажы хутчэй.

— Для таго, каб ад сабак ратавацца,—
адказала Ліска і заспявала:

Хай скуголіць
Зграя недзе.
Не знайсці мяне па следзе.
Я цяпер
Не просты звер,
Ліска ў ботах я цяпер!

— Пачакай! Пачакай! — спыніў яе Галоўны
Воўк.— Дзе ж ты ўзяла такія прыгожыя боты?

— А мне іх Сцяпан — Вялікі Пан пада-
рыў,— ахвотна адказала Лісіца.— Ды ён усім,
хто да яго на службу ідзе і шчыра стараецца,
такія боты дае...

— І мне даў бы? — зацікавіўся Галоўны
Воўк.

— А чаму не...

— І нам? — занепакоіліся ўсе ваўкі.

— І вам...

— А нам? — нясмела запытаў Старэйшы
Заяц.

— І вам, вядома!

Ах, як весела зрабілася звярам, і малым
і вялікім. Яны пасталі ўжо былі ў адзін дружны
карагод. Але Галоўны Воўк спытаў на ўсякі
выпадак:

— А ты не падманеш, Ліска?

— Калі ж гэта я цябе падманвала?

Лісіца прыкінулася, што забыла пра гісторыю
з палонкай, калі Воўк ледзь без хваста не
застаўся. І Воўк парашыў не ўспамінаць пра
гэта. Вельмі ж яму хацелася ў боты абуцца.

— Ну, добра,— сказаў ён.— Вядзі нас хутчэй да таго... як яго...

— Да Сцяпана — Вялікага Пана! — падказала Лісіца.— Мог бы і запомніць ужо.

— ...да Сцяпана — Вялікага Пана на службу наймацца,— скончыў сваю думку Галоўны Воўк.

— І нас вядзі,— папрасіў Старэйшы Заяц.
І ўсе звяры падхапілі:

Вядзі нас да Сцяпана!

Вядзі нас да Сцяпана!

Вялі-

Вялі-

Вялі-ікага Пана!

— Ды не, браточкі вы мае! — запырэчыла Лісіца.— Не выпадае мне зараз. У другі бок іду. Сцяпанаў загад выконваць...

— Дык што ж нам рабіць? — засумаваў Галоўны Воўк.— Хто за нас перад ім слоўца закіне?

— Хто рэкамендацыю дасць? — далучыўся Старэйшы Заяц.

— Вось што! — пляснула Лісіца сабе па боце.— Саслужыце вы Сцяпану — Вялікаму Пану першую службу. Ён вам і аддзячыць за гэта.

— А якую службу? — пацікавіўся Галоўны Воўк.

— Якую? — паўтарыў Старэйшы Заяц, як рэха.

— Пойдзеце вы разам са мной на царскі двор...

— Ды нас паб'юць жа там! — спяхмурнеў
Галоўны Воўк.

— Паб'юць! — пацвердзіў Старэйшы Заяц.

— А вы кажыце, што вы ад Сцяпана —
Вялікага Пана, — супакоіла іх Лісіца. — Ніхто вас
і пальцам не кране.

— Чулі? — спытаў Галоўны Воўк у свае
зграі. — Мы — ад Сцяпана — Вялікага Пана!

— Ад Сцяпана — Вялікага Пана! — дружна
азваліся ваўкі.

— Чулі? — спытаў Старэйшы Заяц у свае
чарады. — Мы — ад Сцяпана — Вялікага Пана!

— Ад Сцяпана — Вялікага Пана! — не так
гучна, як ваўкі, але не менш дружна закрычалі
зайцы.

І ўсе ў адзін голас паўтарылі:

— Мы ўсе ад Сцяпана — Вялікага Пана!

— Вось і добра! — узрадавалася Ліска. —
Пайшлі! — І яна заспявала:

Калі запытаюць,
Кажы без падману,
Бо праўда заўсёды
Мацней за падман:
Усе мы належым
Вялікаму Пану,
Што імем звычайным
Завецца —

Сцяпан!

Звяры падхапілі апошнія словы і, пабраўшыся
ў пары — воўк з зайцам, воўк з зайцам, —
закружыліся ў вальсе:

Усе мы належым
Вялікаму Пану,
Што імем звычайным
Завецца —
Сцяпан!

Галоўны Воўк не мог утрымацца і сам
заспяваў:

Мы верым у дружбу...

Старэйшаму Зайцу таксама не хацелася
адстаць. І ён зацягнуў:

Мы верым у дружбу!

Зірнулі яны адзін на аднаго і далей заспявалі
разам:

У шчырую дружбу
Без крыўд і заган.

І ўсе ваўкі падхапілі:

Бо ўзяў нас на службу...

Зайцы тут жа свой голас падалі:

Бо ўзяў нас на службу...

І тут ужо ўсе галасы зліліся ў хор:

Бо ўзяў нас на службу
Славуты Сцяпан!

Лісіца не ўтрымалася і паправіла:

Сцяпан —
Вялікі Пан!

Падхопленыя хорам звяроў, гэтыя словы
пакаціліся па ўсім лесе:

Сцяпан —
Вялікі Пан!

І рэха таксама адгукнулася:

Вялі-і-і-ікі Пан!

Ваўкі схапілі зайцоў, паднялі над галовамі,
пасадзілі сабе на плечы і, танцуючы і спя-
ваючы, рушылі ўслед за Лісіцай.

III

А ў троннай зале, у царскім палацы,
падкурчыўшы пад сябе босыя ногі, сядзела на
троне Царэўна. Яна сумавала.

Па ўсёй зале быў раскіданы абутак самых
розных фасонаў і гатункаў.

Царэўна, летуценна глядзячы кудысьці
ўдалеч, спявала.

А Цар? Цар поўзаў на каленях вакол трона,
падбіраў туфлі і чаравікі да пары і падаваў
іх Царэўне.

Але яна толькі круціла галавой і ўсё
спявала:

Я сумаваць стамілася
Ад ранку і да ранку.
Чаму я нарадзілася
Царэўнай —
не сялянкай?!
Чаму мне не дазволена
Самой хадзіць лугамі

І мяць траву не коламі,
А ўласнымі нагамі?

— Дачушка! Даражэнькая! — паспрабаваў перапыніць яе Цар.— Зірні вось на гэтыя... Хіба не прыгожыя? Ліха ведае, з якой краіны прывезеныя!..

Але Царэўна і брывом не павяла.

Не слухаю нікога я,
Ніколі і нічога.
Падамся, басаногая,
Ў далёкую дарогу!

— Ды ты ж пальчыкі пазбіваеш! — ледзь не заплакаў Цар.

І тут Царэўна зірнула нарэшце на бацьку:

— Калі ты хочаш, татачка, каб я басанож не хадзіла, загадай, каб прывялі сюды таго самага шаўца...

— Якога шаўца? — не зразумеў Цар.

— Што нашаму войску боты пашыў! — растлумачыла Царэўна.— Што мне чаравічак адрамантаваў!

Я сумаваць стамілася
Ад ранку і да ранку.
Чаму я нарадзілася
Царэўнай —

не сялянкай?!

У гэты момант у залу ўваліўся задыханы Генерал.

— Ваша вялікасць! Ваша высокасць! — звярнуўся ён да Цара і Царэўны.— Прыгажэйшых за гэтыя ў цэлым свеце не знойдзеш!

Аж з Кітаю прывезлі!...— падаў ён Царэўне чаравічкі, скрозь усыпаных зіхатлівымі каменчыкамі.

Але і гэтыя чаравічкі паляцелі проста ў Генерала. І як толькі ў яго спрыту хапіла, каб ухіліцца?!

— Не хачу кітайскія! Не хачу! — Царэўна ўскочыла з нагамі на трон і затупацела па ім. Цар толькі рукамі развёў.

А Царэўна зноў села ў троннае крэсла.

Не слухаю нікога я,
Нікога і нічога.
Падамся, басаногая,
Ў далёкую дарогу!..

І Цар не вытрымаў. Заплакаў, выціраючы насавачкай слёзы:

Што ж гэта будзе з намі?
Што ж?!
Царэўна пойдзе басанож!..

І Генерал жахнуўся. Паўтарыў, як рэха, сваім трубным голасам:

Што ж гэта будзе з намі?
Што ж?!
Царэўна пойдзе басанож!..

— А куды яна пойдзе басанож? — схямнуўся раптам Генерал.

— А куды ты пойдзеш басанож? — ацёр апошнюю слязіну Цар.

— Да шаўца пайду! — саскочыўшы з трона і адкідваючы босымі нагамі ў розныя бакі

туфлі, складзеныя Царом, закрычала Царэўна.—
Не хочаце яго сюды весці — сама да яго
пайду!

— Да якога шаўца? — захваляваўся Генерал.

— Да якога! Да якога! — перадражніў яго
Цар.— Да таго, што нашаму войску боты шыў!
Што ёй чаравічак адрамантаваў!

І Царэўна напамніла:

Няма мілей работы,
Чым шыць салдатам боты...

— Ды што ён?!— аж пляснуў у далоні
Генерал і дадаў зняважліва: — Мужык просты...
Але Царэўну гэта не збянтэжыла:

Я гэтым не пагрэбую,
Убачыце вы хутка,
І лепшага не трэба мне,
Чым з рук яго, абутку!

З гэтымі словамі, рашуча адштурхнуўшы
Генерала, Царэўна рушыла да дзвярэй.

— Пачакай, дочухна, пачакай! — схапіў яе за
руку Цар.

У гэты момант дзверы самі расчыніліся і
пачуліся ўрачыстыя гукі фанфар.

— А гэта што яшчэ? — звярнуўся Цар да
Генерала.

— Ох, выбачайце, ваша вялікасць, зусім
забыўся... Пасол да вас...

— Дзе пасол? Які пасол? — замітусіўся Цар
па зале, засоўваючы пад трон раскіданы абутак.

Генерал кінуўся памагаць. Толькі Царэўна
не кранулася з месца.

— Які пасол? — перапытаў Цар.

— Ад Сцяпана — Вялікага Пана! — далажыў замест Генерала сам Пасол, уваходзячы ў залу.

Цар вымушаны быў тут жа кінуць свой зусім не царскі занятак і сесці, як належыць цару, на трон. Генерал выцягнуўся па правую руку ад яго, выпнуў грудзі і натапырыў вусы.

— Ад каго? — перапытаў Цар, авалодаўшы сабой.

— Ад каго? — паўтарыў Генерал. Так, дзеля парадку.

— Ад Сцяпана — Вялікага Пана! — з гонарам далажыў яшчэ раз Пасол. У ім, вядома, вельмі цяжка было пазнаць Лісіцу. Бо акрамя цудоўных ботаў на ёй былі яшчэ і вышытая золатам камізэлька і капялюш, упрыгожаныя пярэмом страуса. А хвост, схаваны пад плашчом, можна было палічыць за шпагу ў ножнах.

— Нешта не чуў пра такога, — здзівіўся Цар.

— Не чулі, дык пачуеце! — сказаў Пасол.

— Дый імя нейкае простае, — паморшчыўся Генерал.

— Што імя, калі багаццям ліку няма! — не разгубіўся Пасол.

А Царэўна ўсё прыглядалася да ботаў пасла.

— Прабачце, — спытала яна нарэшце, — а дзе вы такія боты пашылі?

— Мне іх мой гаспадар Сцяпан — Вялікі Пан падарыў, — адказаў Пасол.

— А чым вы дакажаце, што гаспадар ваш сапраўды такі багаты? — запытаўся Генерал. Пасол яму яўна не падабаўся.

— Як — чым? — паціснуў плячыма Пасол.—
Падарункам!

— Дзе ж той падарунак? — ажывіўся
Цар.— Прывесці яго сюды!

— Прывесці! — паправіў Цара Пасол.

— Вось як? — здзівіўся Цар.— Прывесці
сюды падарунак!

Пасол тройчы тупнуў абцасам.

Дзверы расчыніліся, і ў тронную залу,
танцуючы, куляючыся і спяваючы, убеглі зай-
чыкі. А спявалі яны вядома што:

Урадзіся,
Урадзіся
Ў лесе густа,
Урадзі,
Заечая капуста!

Туп-туп-туп!

Лоп-лоп-лоп!

Ах, як весела было б!

Туп-туп-туп!

Лоп-лоп-лоп!

Вельмі весела было б!

Цар нават у далоні запляскаў. Нібы перад
ім артысты выступалі. І Царэўна павесялела
трошкі:

— Ах, як хораша! Якія мілыя зайчыкі!
Адкуль вы, шэранькія?

— Мы ад Сцяпана — Вялікага Пана! —
дружна адказалі зайчыкі.

А Генерал яшчэ больш надзьмуўся.

— І гэта ўсё? — спытаў ён насмешліва.

Пасол зноў тройчы тупнуў абцасам.

Дзверы зноў расчыніліся. І ў залу ўварваліся ваўкі.

Што тут сталася! Цар узлез з нагамі на трон. Генерал шмыгнуў пад трон. Адтуль віднеліся толькі чырвоныя, у абліпку штаны і чуўся перапалоханы голас:

— Здрада!.. Здрада!.. Дзе сабакі?!

Царэўна смела выйшла наперад, каб за-сланіць сабою зайчыкаў.

Але ваўкі нават і не думалі на каго-небудзь кідацца. Яны праспявалі прыпеў сваёй песні:

Палюем
Мы лоўка.
Абшнарым кожны кут.
Пра воўка
Памоўка,
А ён і тут!
Пра воўка
Памоўка,
А ён і тут!..

А потым падхапілі зайчыкаў і закружыліся з імі ў танцы...

Цар апусціўся на сваё царскае месца. Вылез з-пад трона і Генерал. А Царэўна пусцілася з Паслом у скокі. Басанож!

Расчулены і задаволены Цар зноў запляскаў у далоні і спытаў:

— Адкуль вы, шэрыя?

— Мы ад Сцяпана — Вялікага Пана! — у адзін голас выгукнулі ваўкі.

— Перадай, паважаны Пасол, Сцяпану — Вялікаму Пану шчырае дзякуй ад нас, — сказаў

тады Цар.— Але дзеля чаго ён прыслаў нам такі падарунак?

— А каб было каму людзей забавляць на вяселлі,— не задумваючыся адказаў Пасол.

— На якім вяселлі? — вырачыў вочы Генерал.

— На чым вяселлі? — тупнула босай нагой Царэўна. Вясёлы настрой у яе як рукой зняло.

— Справа ў тым, ваша вялікасць,— растлумачыў Пасол,— што мой славуты гаспадар Сцяпан — Вялікі Пан просіць у вашай вялікасці рукі яе высокасці прыгажуні Царэўны.

— Што?! — абурылася Царэўна.— У мяне не спытаўшы?!

— А як жа я? — занепакоіўся Генерал.

— Ціха! — узлаваўся нарэшце Цар.— А што, шаноўны Пасол, калі твой гаспадар сапраўды такі славуты і багаты, дык ці не знойдзецца ў яго якая пара незвычайнага абутку, каб Царэўне да густу была?

— Чаму не знойдзецца,— адказаў Пасол весела,— яшчэ як знойдзецца!

— Не! Не! Не! — Царэўна так затупала нагамі і завішчала, што нават зайцы і ваўкі вымушаны былі пазатыкаць вушы.— Ніякага абутку мне не трэба! Апроч таго, што той шавец пашые!..

— Які шавец? — хітравата прыжмурываючы вока Пасол.

— Ды той,— неахвотна адказаў Цар, бо яму ўжо надакучыла гаварыць пра гэта,— што нашаму войску боты шыў...

— Што мне чаравічак адрамантаваў,— дадала Царэўна.

— Толькі і таго? — прыкінуўся здзіўленым Пасол.— Дык ёсць у мяне, ваша вялікасць, прапанова...

— Ну-ну! Кажы ж хутчэй! — прыспешыў Цар.

— Загадайце, ваша вялікасць, каб прывялі сюды таго шаўца...

— І каб ён назаўсёды застаўся пры палацы! — ажывілася Царэўна.

— Каб застаўся пры палацы,— ахвотна згадзіўся Пасол, але тут жа ўдакладніў: — Калі на тое будзе яго воля...

— І каб толькі ён шыў мне чаравікі! — не звяртаючы ўвагі на апошнія словы Пасла, запатрабавала Царэўна.

— Толькі ён! — на гэты раз без усялякіх агаворак згадзіўся Пасол.

Генерал меўся запярэчыць. Але Цар і слова не даў яму вымавіць:

— Маўчы, дурань, калі сам нічога прыдумаць не мог!.. Што далей, шаноўны Пасол?

— А я тым часам,— гаварыў далей Пасол,— паведамлю Сцяпану — Вялікаму Пану, каб ён таксама сюды ехаў. І чаравікі для Царэўны вёз. Самыя незвычайныя ў свеце. Калі ўпадабае іх Царэўна, тут і вяселле справім. А не ўпадабае...

І Пасол усё з тою ж хітраватай усмешкай развёў рукамі.

— Ці згодна ты, дочухна? — асцярожна запытаў Цар.

Тая падумала трохі.

— Згодна... Усё роўна лепш за таго шаўца ніхто мне чаравічкі не пашые!

— А як жа я? — зноў запытаў Генерал.

— А ты выконвай загад! — рэзка павярнуўся да яго Цар.— Зайцоў і ваўкоў трымаць як лепшых гасцей... у хляве. Паслаць зараз жа ганцоў, каб шаўца прывялі. Падрыхтаваць пакоі для Сцяпана — Вялікага Пана! Усё!

— А нам, дачушка, і табе, шаноўны Пасол, і папалуднаваць не шкодзіла б...

І Пасол разам з Царом і Царэўнай пайшлі з троннай залы.

— Гэй, хто там! — пасмялеў адразу Генерал.— Адвесці ўсіх гэтых у хлёў!

Дзверы адчыніліся. І ваўкі з зайцамі не дужа весела падаліся туды, куды паказаў пальцам Генерал.

— І пад замок! — крыкнуў Генерал, калі апошні звер знік з вачэй.— Пад вялікі замок!

Ён агледзеўся па баках.

— І шаўца я загадаю арыштаваць. Пашые ён абутак... Ды прынясу Царэўне той абутак я!.. Я!.. Упадабае Царэўна чаравічкі! — і за мяне замуж пойдзе... І Сцяпана — Вялікага Пана я таксама як след сустрэну!..

З гэтымі словамі ён дастаў з кішэні чорную павязку, завязаў ёю адно вока і зрабіўся вельмі падобны да разбойніка з вялікай дарогі. Дастаў з другой кішэні люстэрка, паглядзеўся ў яго і застаўся задаволены. Настрой у Генерала палепшыўся. Ён падміргнуў сам сабе незавязаным вокам і заспяваў. А потым і затанцаваў. Даволі-такі спрытна. Нягледзячы на жывот.

Няхай сюды едуць
Хоць пан, хоць шавец.
Адзін іх чакае
Бясплаўны канец.

Лева! Права!
Аць і два!
Ёсць у Генерала
Галава!

Загінуць у склепе
Адзін і другі,
Ні з левай, ні з правай
Не пойдучь нагі.

Лева! Права!
Аць і два!
Ёсць у Генерала
Галава!

Тут ён насцярожыўся, зняў павязку і праспя-
ваў амаль шэптам:

І Цар прычакае
Больш радасных дзён:
З дачкой ажанюся —
Узлезу на трон.

Лева! Права!
Аць і два!
Ёсць у Генерала
Галава!

Прымерваючыся да свайго будучага сану,
Генерал сеў на трон. І зусім няўцям было
яму, што за кожным яго рухам пільна сочыць
з-за трона Лісіца ў адзенні Пасла.

IV

Цямніца ў склепе. Акаваныя дзверы. Каменныя сцены. Аднекуль зверху падае кволы праменьчык дзённага святла.

Вось тут, на камені-валуне, і сядзеў цяпер шавец Сцяпан. Адзін. Засмучаны. Сядзеў і пазіраў туды, адкуль прабіваўся праменьчык. Пазіраў і спяваў. Бо што яшчэ рабіць у цямніцы, на самоце?

З тых пор, як ты з'явілася,
Не маю я спакою.
Навошта нарадзілася
Ты царскаю дачкою?
Каб простаю дзяўчынаю
Была ты —
не царэўнай,
Адзінаю сцяжынаю
Хадзілі б мы напэўна.

Бразнула цяжкая завала. Зарыпелі акаваныя дзверы на заржавелых завесах. І два салдаты прапусцілі ў цямніцу Генерала.

— Чаго распяваўся, ёлупень! — зароў ён адразу. — Салавей знайшоўся! Думаеш, гультаяваць тут будзеш? Гэй! Даць яму інструмент і ўсё, што трэба!

Салдаты тут жа прынеслі жалезную лапу, якой звычайна карыстаюцца шаўцы, драўляныя калодкі, скрынку з цвікамі, некалькі малаткоў, вялікі маток дратвы...

— Бярыся зараз жа за работу, — загадаў Генерал, — каб да раніцы чаравічкі былі га-

товья! І глядзі, калі не спадабаюцца яны Царэўне, застанешся без галавы!..

Зноў зарыпелі акаваныя дзверы на заржавелых завесах. Зноў бразнула цяжкая завала. І зноў застаўся Сцяпан адзін. Схапіў ён жалезную лапу і пачаў малаціць ёю ў дзверы. Ды што ім? Не паддаліся ніколечкі. Толькі водгулле, нібы навальнічныя грывоты, пакацілася некуды далёка-далёка... І сціхла...

Махнуў рукой Сцяпан. Вярнуўся на ранейшае месца. Сеў. Заспяваў:

Каб простаю дзяўчынаю
Была ты —

не царэўнай,
Адзінаю сцяжынаю
Хадзілі б мы напэўна.

І зоркі б з нас дзівіліся
Да самага світанку.
Чаму ж ты нарадзілася
Царэўнай —

не сялянкай?!

Памаўчаў у задуменні. Потым стукнуў сабе кулаком па калене.

— От! І чаго я гэта разрумзаўся? Нібы і не шавец зусім, а паніч нейкі... Ліска ж мне перадала, каб я чаравікі пашыў для Царэўны. Самыя прыгожыя на свеце! Самыя незвычайныя! Чаго я марна час трачу?!

Ён паставіў перад сабой жалезную лапу. Узяў малаток. Расклаў цвічкі, навашчыў дратву.

І — пайшла работа! Пад песню, вядома:

Каб адагнаць самоту,
Бярыся за работу,
Працуй,
Працуй,
І стане весялей!
Старацца вельмі буду
І чаравічкі-цуды
Пашыю для Царэўны —
Не знойдзеш прыгажэй!
Аей,
Аей,
Не знойдзеш прыгажэй!

А работа пад песню спорыцца. Нават у
няволі.

Разглядае Сцяпан плён сваёй працы. Сам
захапляецца:

Ах, што за чаравічкі!
Прыгожы, невялічкі!
Ад іх
Ніяк
Не адарваць вачэй!

Ён зноў узяў у руку малаточак...

Цвіточак... малаточак...
Яшчэ... яшчэ разочак...
Каб ножанькам Царэўны
Хадзілася лягчэй.
Аей,
Аей,
Хадзілася лягчэй!

Вось і скончана работа. Паставіў Сцяпан
перад сабой чаравічкі. Любуецца. Аж раптам...

— Што гэта? — падхапіўся Сцяпан. — Нейкі шоргат за сцяной!

Прыслухаўся...

— Ага, шоргат нейкі... Няўжо нехта пад сцяну падкопваецца?!. Во... і галасы...

Аднекуль з-пад сцяны сапраўды чуліся галасы. Усё гучней. Усё выразней. Нехта працаваў і песняй сябе падбадзёрваў:

Працуй,
Працуй
З ахвотай!
Пралаз капай
Употай!
Давай!
Давай!
Пралаз капай
Смялей!...

Схапіў Сцяпан жалезную лапу і са свайго боку пачаў камяні са сцяны выварочваць. А галасы ўжо зусім блізка чуліся:

Мы вызвалім Сцяпана —
Вялікага Пана,
І сонейка заззяе
Для нас яшчэ святлей.
Аей,
Аей,
Для нас яшчэ святлей.

І вось... Што такое?! Сцяпан да процілеглай сцяны адскочыў. А з падземнага ходу ў цямніцу спачатку заяц ускочыў. За ім — воўк.

Потым — зноў заяц і зноў воўк... Поўная
цямніца набілася.

Нарэшце з'явілася і Лісіца ў адзенні Пасла.
Скінула капялюш. Пакланілася нізка.

— Добры вечар Сцяпану — Вялікаму Пану!
Прымай сяброў сваіх верных, служак адданных!

— Адкуль жа ў мяне столькі сяброў? —
здзівіўся Сцяпан.

— У добрага чалавека сяброў заўсёды
многа, — адказала Лісіца і дадала тут жа: —
Але зараз не час нам доўга гаварыць.
Чаравічкі гатовы?

— Вось яны...

— Ах, якія прыгожыя! Аж вочы слепаць!..
Ну, Сцяпан — Вялікі Пан, да Царэўны хутчэй!
Перамога блізка ўжо!..

— А заспяваць можна? — спытаў Старэйшы
Зяец у Лісіцы.

— Што-о?! — абурылася Лісіца.

— Мы ціхенька, — запэўніў Зяец.

— Ціхенька, — пацвердзіў Воўк.

І Лісіца згадзілася:

— Добра... давайце... толькі ціха... ціха...

І звяры заспявалі. Ціха. Напаўголаса:

Калі запытаюць,
Кажы без падману,
Бо праўда заўсёды
Мацней за падман:
Усе мы належым
Вялікаму Пану,
Што імем звычайным
Завецца —

Сцяпан!

Лісіца першая знікла ў падземным ходзе, ведучы за сабою Сцяпана. За імі падаліся і зайцы з ваўкамі. Цямніца апусцела. Кволы праменьчык святла затрымцеў і згас.

V

У троннай зале вакол пустога трону стоўпіліся фрэйліны і прыдворныя. Уздоўж сцен у ганаровай варце замерлі салдаты.

Фрэйліны і прыдворныя ажыўлена перашэптваліся паміж сабой. У гэтым шуме галасоў, які нагадваў гуд устрывожанага пчалінага рою, часам можна было пачуць асобныя словы:

— Ні шаўца... Ні Вялікага Пана...

— І Генерал знік недзе...

Нарэшце гэты нястройны гуд ператварыўся ў песню, поўную асуджэння.

Асабліва хваляваліся фрэйліны:

Ах, што на свеце робіцца!

Як гэта можна ўсё ж?

Царэўна-бессаромніца

Блукае басанож.

Царэўна-бессаромніца

Блукае басанож!

І прыдворныя непакоіліся:

Упартая, зацятая,

Адбілася ад рук.

І топча проста пятамі

Траву, пясок ды брук.

Потым яны зноў загаманілі ўсе разам:

Што робіцца?
Што дзеецца?
Не ўцяміш да канца!
Каб марыла наследніца
Пра нейкага шаўца!

Пачуліся гукі фанфар. Усе размовы адразу спыніліся.

Фрэйліны прыхарашыліся.

Прыдворныя падцягнуліся.

Салдаты ўзялі зброю на каравул.

Дзверы адчыніліся. У тронную залу ўвайшлі Цар і Царэўна. Яна, як і раней,— басанож.

Забыўшыся на ўсе папярэднія размовы, прыдворныя пачалі славіць Цара:

Славім бацюхну Цара,
Хоць лагодны ён,
Хоць гнеўны,—
І сардэчна
І душэўна
Славім бацюхну Цара!
Славім Цара — ура!
Славім Цара — ура!
Славім — ура! ура! ура!

Цар цяропліва выслухаў вітанне. Хаця відаць было, што яму зусім не да гэтага.

Фрэйліны, усім сваім выглядам паказваючы захапленне Царэўнай-бессаромніцай, у сваю чаргу падхапілі:

Радасць нашага двара —
Наша юная
Царэўна.
Побач з ёй паблякне, пэўна,
Нават ясная зара!
Славім яе —
ура!

Сла...

Але Царэўна не вытрымала. Яна тупнула
голай пяткай па паркеце.

— Годзе! Досыць! У вочы — адно, за
вочы — другое!

Спалоханая фрэйліны схіліліся ледзь не да
самай падлогі. І раптам, каб даказаць сваю
адданасць, хорам заверашчалі:

Мы вам — як сёстры крэўныя.
І служкі — да таго ж.
Мы следам за Царэўнаю
Ўсе пойдзем басанож!

Яны паскідалі з ног свае прыгожыя туфелькі
ды чаравічкі і пачалі басанож вытанцоўваць:

Мы следам за Царэўнаю
Ўсе пойдзем басанож!

Прыдворныя і нават салдаты таксама нагну-
ліся да свайго абутку, заспяваўшы:

Мы следам за...

Але Цар спыніў іх:

— Яшчэ чаго не хапала! Ну, яны... жан-
чыны... няхай сабе... А нам не да твару!
Што ў суседніх дзяржавах падумаюць!

— Мяне, татачка, не цікавіць, што падумаюць у суседніх дзяржавах,— сказала Царэўна.— Я адно хачу ведаць: калі тут будзе шавец? Усе тэрміны скончыліся.

— А я хацеў бы яшчэ ведаць,— запырэчыў Цар,— калі сюды прыедзе Сцяпан — Вялікі Пан!

— Шавец... шавец... шавец... — зашапталіся фрэйліны.

— Вялікі Пан... Вялікі Пан... Вялікі Пан...— пайшло ад прыдворнага да прыдворнага.

Але ні пра аднаго, ні пра другога ніхто не мог сказаць нічога пэўнага.

— Дзе Генерал?! — абурывся Цар.— Пазваць сюды Генерала!

Салдаты дружна набралі паветра ў грудзі:

Лева! Права!

Аць, два, аць!

Генерала

не ві-даць!

— Як — не відаць?! — яшчэ больш усхадзіўся Цар.— Чаму не відаць?!

— Дзе Генерал? Чаму няма Генерала? — пыталіся фрэйліны і прыдворныя ў салдат.

Салдаты толькі тройчы паціснулі плячыма. Усе як адзін.

Цар стомлена махнуў рукой:

— Няма парадку ў дзяржаве нашай.

— Сам, татачка, вінаваты,— з'едліва зазначыла Царэўна.

Гэтыя словы зачэпілі Цара за жывое.

— Гэй! Хто там?! — гукнуў ён уладна.— Абвясціць зараз жа наш царскі ўказ па ўсёй

дзяржаве!..— і пачаў дыктаваць: — Хто да вечара знойдзе Генерала або паведаміць, дзе ён знаходзіцца, атрымае вялікую ўзнагароду. Усё! Стаўце маю пячатку!

— Дужа мне патрэбны ваш Генерал,— нездаволена скрывілася Царэўна.— Шаўца лепей шукалі б...

Але Цар не адказаў нічога. Бо ў гэты момант у залу ўвайшоў добра ўжо знаёмы нам Пасол Сцяпана — Вялікага Пана.

— Ваша вялікасць! — пачціва звярнуўся ён да Цара, скінуўшы капялюш і схіліўшыся ў паклоне. А далей заспяваў. Відаць, ад вялікага хвалявання:

Сцяпан —
Вялікі Пан,
Мой слаўны гаспадар,
Праз некалькі мінут
Будзе тут!

— Нарэшце! — узрадаваўся Цар.— Дзе ж вы так забавіліся, шаноўны Пасол?

Пасол адказаў:

Ён у дарозе,—
О, ўладар!—
Нямала напаткаў
Пакут...

— Што ж здарылася? — занепакоіўся Цар.
І Пасол расказаў далей:

На нас
У пушчы векавой
Разбойнікі напалі.

Сваім жыццём
І галавой
Мы ўсе
Рызыкавалі!

— Разбойнікі?! — абурыўся Цар.— Куды ж
Генерал глядзеў?!

Царэўна зацікавілася расказам. Яна дала
бацьку знак, каб ён не перапыняў Пасла.

Ды мой адважны
Гаспадар
Не стаў хавацца
У гушчар.
У бойку

рушыў ён!

— Ах! — уздыхнулі фрэйліны. Але Пасол
не звярнуў на гэта аніякай увагі.

Галоўнаму
Разбойніку
Нанёс магутны ўдар!

— У-ух! — адначасова выгукнулі прыдворныя
і салдаты.

Пасол абвёў усіх гордым поглядам:

І ўзяў
Яго
У палон!

Усе заапладзіравалі ад захаплення. Толькі
Царэўна рабіла выгляд, што яе гэтая гісторыя
ніколучкі не ўсхвалявала. Вядома, яна ж
думала пра шаўца!

Ён сам,
Пазбыўшыся бяды,
Вядзе
Разбойніка
Сюды! —

урачыста скончыў Пасол і перайшоў на звычайную мову:

— Толькі вось... гаварыць сорамна...

— Кажы! Хутчэй кажы! — нецярпліва патрабаваў Цар.

— Адзенне ў майго гаспадара ў бойцы з разбойнікамі зусім падралася. Няма як на вашы вочы... і вочы яе высокасці з'явіцца...

— Толькі і ўсяго? — узрадаваўся Цар і тут жа загадаў: — Гэй! Хто там! Паслаць насустрач Сцяпану — Вялікаму Пану адзенне з царскага пляча!..

— І яшчэ загадайце, ваша вялікасць,— зноў схіліўся Пасол у паклоне,— пакуль мой гаспадар пераапрагнаецца, прывесці сюды галоўнага разбойніка...

— Прывесці галоўнага разбойніка! — загадаў Цар.— Я ж яму...— і ён патрос кулаком.

Салдаты тут жа рушылі з песняй за дзверы:

На парад
Або ў атаку,
Хоць наперад,
Хоць назад,—
Усё роўна
Нам, ваякам,
Калі толькі
Ёсць загад!

З гэтай песняй яны і вярнуліся, несучы на руках вялікі мех, абвязаны тоўстымі вяроўкамі.

— Вось ён! — урачыста прамовіў Пасол.

Цар загадаў развязаць мяшок.

Фрэйліны і прыдворныя пасунуліся трошкі далей ад небяспекі.

А салдаты наставілі стрэльбы.

Апалі вяроўкі...

Апаў мяшок...

Хвіліну-другую Цар узіраўся ў чалавека. Адно вока ў яго было завязана чорнай павязкай. Як у сапраўднага разбойніка. Але мундзір на ім быў... генеральскі. І вусы былі генеральскія...

— Генерал! — выгукнуў нарэшце Цар.

— Генерал!.. Наш Генерал!.. — зашапталіся фрэйліны і прыдворныя.

— Як — Генерал?! — абурыўся Пасол. — Ён напад на майго слаўнага гаспадара сярод лесу, на вялікай дарозе!

— Гэта памылка! — залямантаваў Генерал. — Прыкрая памылка, ваша вялікасць!..

Але тут у тронную залу ўвайшоў сам Сцяпан. У адзенні з царскага пляча і ў суправаджэнні ваўкоў і зайцоў ён сапраўды выглядаў вялікім панам.

Вочы Сцяпана сустрэліся з вачыма Царэўны. Ён так разгубіўся, што не мог ні рукой, ні нагой варухнуць.

Царэўна таксама стаяла як зачараваная. Толькі ўсё ўглядалася ў Сцяпанавы вочы.

Пасол, каб парушыць агульную няёмкасць, гучна абвясціў:

— Мой слаўны гаспадар Сцяпан — Вялікі Пан!

Забыты ўсімі Генерал пільна ўглядаўся ў Сцяпана. Раптам ён пляснуў сабе далоньй па лбе і кінуўся на калені перад Царом.

— Ваша вялікасць! Які ж гэта пан?! Вас падманулі! Гэта ж шавец!

На дапамогу Царэўне і Сцяпану заспяшаўся Пасол. Не даючы Цару апамятацца, ён зноў схіліўся ў паклоне:

— Ваша вялікасць! Мой слаўны гаспадар загадаў мне яшчэ раз пачціва прасіць у вашай вялікасці рукі яе высокасці...

І па-змоўніцку падміргнуў Царэўне.

— Я згодна! Згодна! — не дачакаўшыся бацькавага адказу, прашаптала Царэўна.

Генерал памкнуўся, блытаючыся нагамі ў мяшку, да Цара. І гэтым канчаткова ўгнявіў уладара.

— А ты яшчэ тут?! — бліснуў вачыма Цар і сарваў з плячэй Генерала залатыя эпалеты.—

Больш ты не генерал! Выкінуць яго адсюль!

— Ах, так! — закрычаў Генерал, калі салдаты зноў пачалі запіхваць яго ў мяшок.— Вы яшчэ пашкадуеце! Я да другога цара наймуся! Я на вас вайной пайду!..

Апошнія словы яго чуліся ўжо за дзвярамі.

Царэўна тым часам зрабіла крок насустрач Сцяпану.

А Сцяпан працягнуў наперад рукі з самымі незвычайнымі ў свеце чаравічкамі на далонях.

Абое заспявалі. На адзін матыў. І хаця словы песень не зусім супадалі, галасы гучалі

надзвычай прыемна. Аж у фрэйлін і пры-
дворных на вейках слёзы заблішчалі. А Цар
зноў дастаў насовачку. Цяпер ужо ад радасці.

Я сумаваць стамілася
Ад ранку і да ранку.
Чаму я нарадзілася
Царэўнай — не сялянкай,—

спявала Царэўна.

З тых пор, як ты з'явілася,
Не маю я спакою.
Навошта нарадзілася
Ты царскаю дачкою? —

падпяваў ёй Сцяпан.

Нарэшце яны спыніліся зусім блізка адно ад
аднаго.

Сцяпан стаў на калена і асцярожна надзеў
на ножку Царэўны навятокі чаравічак. По-
тым — на другую.

Галасы іх загучалі больш суладна:

І зоркі б з нас дзівіліся
Да самага світанку,
Чаму ж...

Тут Царэўна праспявала «я», а Сцяпан —
«ты». Далей зноў усё супадала.

Чаму ж я (ты) нарадзілася
Царэўнай —
не сялянкай?!

Фрэйліны з зайздрасцю разглядалі чаравічкі
на ножках Царэўны:

Якія чаравічкі,
Нібы дзве бліскавічкі.

Ад іх

Ніяк

Не адарваць вачэй!

І прыдворныя падхапілі:

Не чаравічкі — дзіва!

Хадзіце ў іх шчасліва!

І на сваё вяселле

Паклічце нас хутчэй!

Аей,

Аей,

Паклічце нас хутчэй!

Тут Цар змахнуў насовачкай самую буйную
слязіну і спытаўся ў Царэўны дрыготкім голасам:

— Як жа, дочухна, аддам я цябе за шаўца,
за мужыка простага?

— А для мяне ён назаўсёды Сцяпанам —
Вялікім Панам застанецца! — упэўнена адказала
Царэўна.

Наперад зноў выйшаў Пасол.

— Даруйце, ваша вялікасць, — сказаў ён
надзвычай ветліва, — вы абяцалі аддаць сваю
дачку за таго, хто здолее дагадзіць ёй
чаравічкамі. Мой гаспадар выканаў гэтую
ўмову. Вы абяцалі вялікую ўзнагароду таму,
хто знойдзе Генерала. Мой гаспадар не толькі
знайшоў яго, але і прывёў сюды. І найвялікшай
ўзнагародай для майго гаспадара будзе, калі
вы загадаеце сваёй дачцэ-Царэўне выйсці
замуж за Сцяпана...

— Ды што ўжо тут загадваць...— уздыхнуў Цар.— Слухай, Сцяпанка! — звярнуўся ён раптам да шаўца, быццам надумаў нешта надзвычай важнае.— А ці не пайшоў бы ты на генеральскае месца? І эпалеты гатовыя ёсць...

— Не, бацюхна Цар, не! — рашуча адмовіўся Сцяпан.— Быў я шаўцом, шаўцом і застануся...

— Дык, можа, тут, пры мне, жыць застанецеся? — угаворваў Цар.— Я вам палову палаца адпішу... а хоць і паўцарства!

— Прабач, бацюхна Цар, але паветра тут не тое, што ў нас у вёсцы...

— Як жа так, дочухна? — павярнуўся Цар да дачкі.— У простую хату пойдзеш?

— Куды мой пан, туды і я! — адказала Царэўна.

— Што ж тут паробіш? — развёў рукамі Цар.— Жаніцеся сабе на здароўечка!

Узрадаваная Царэўна кінулася ў абдымкі да Сцяпана.

— Дазволь, мая любая,— сказаў ён, не выпускаючы яе рукі,— перш чым распачаць вяселле, звярнуцца да нашага Цара-бацюхны з апошняю просьбай.

— Калі ласка, мой пане,— згадзілася Царэўна.

— Прасі,— сказаў Цар.

— Загадай, Цар-бацюхна,— папрасіў Сцяпан з паклонам,— каб прынеслі сюды тыя боты, што я для войска твайго пашыў.

— Прынесці сюды тыя боты! — загадаў Цар.

— І няхай раздадуць іх сябрам маім —
звярам лясным, што з бяды мяне выбавілі.
Нягожа ім на вяселлі без ботаў гуляць!

— Правільна! — пахваліла Лісіца Сцяпана.

— Раздаць боты Сцяпанавым сябрам! —
скамандаваў Цар.

Салдаты тут жа выканалі загад.

Як жа ўзрадаваліся ваўкі і зайцы, абуўшыся
ў новыя боты! Яны заскакалі і заспявалі:

Ох і боты!

Ну і боты!

Незвычайнае работы!

Ходзяць гэтак,

Ходзяць так!

Не баімся мы сабак!

Хай скуголіць

Зграя недзе.

Не знайсці ёй нас па следзе.

Кожны з нас —

Не просты звер.

Маем боты мы цяпер!

Патанцуем

На вяселлі!

Ад нядзелі да нядзелі,

Каб у шчасці

Жыў Сцяпан,

Наш Сцяпан —

Вялікі Пан!

А спрытней за ўсіх і весялей за ўсіх
спявала і вытанцоўвала Ліска.

Да звяроў ахвотна далучыліся фрэйліны і
прыдворныя. І салдаты пачалі на месцы

прытупваць. Потым у сярэдзіну круга выйшлі
Сцяпан, трымаючы Царэўну за руку, і Ліска.

Сябры дарагія! —

звярнуўся Сцяпан да ўсіх.

І вы,
ягамосці! —

дадала Ліска, маючы на ўвазе царскі двор.
А скончылі яны ў адзін голас:

У вёску
мы ўсіх
Запрашаем у госці!

І вяселле рушыла ў вёску.

Ішлі далінамі ды ўзгоркамі. Гаямі ды
пушчамі. Палямі жытнёвымі ды лугамі квя-
цістымі. Ішлі і спявалі. Нават Цар падпяваў,
высоўваючыся са сваёй карэты. Хаця словы
песні яму не дужа падабаліся.

Мы верым у дружбу,
У моцную дружбу,
У шчырую дружбу
Без крыўд і заган,
Бо ўзяў нас на службу,
Бо ўзяў нас на службу,
Узяў нас на службу
Шавец,
а не пан!

А як прыйшлі ў вёску, яшчэ званчэй загуло
вяселле.

І я там быў, мёд-віно піў, па барадзе цякло,
а ў рот не патрапіла. Далі мне смык — я
пад вароты шмыг. Далі мне чапялу — я пабег
па сялу. Далі мне блін — на ўвесь двор адзін.
Беглі дзеці, кажуць:

— Дай бліна!

Я ім:

— На!

Аднаму, другому — ні мала, ні многа. А
сабе самому не ўзяў нічога.

ГРАФ ГЛІНСКІ-ПАПЯЛІНСКІ

КАЗКА

1

Што гэта? Хата — не хата. Старая печ. Аблупленая і ўчарненная ад часу. Вакол — струхнелае бяровенне, рэшткі былых сценак. Над печкай — саламяная страха ў дзірках. Яна нейкім цудам утрымалася на падгнілых, але ацалелых падпорках. Усё парасло мохам, палыном, быльнягом.

Спачатку магло здацца, што ніводнай жывой душы тут няма. Але вось заварушылася рыззё на печы. З-пад яго паказалася ўскудлачаная, даўно не часаная галава, нямыты заспаны твар. Хто гэта? А гэта — гаспадар печы, хлопец-сірата Марцін. Ён звесіў ногі ўніз, пацягнуўся.

— Нешта ў жываце пяе,— прамовіў, пазяхаючы,— спаць спакойна не дае... Можа, сам запяю — адганю нуду сваю?

Зноў пазяхнуў. Потым заспяваў. Не дужа ахвотна, нападуголаса:

Я — Марцін, Марцінка,
Круглы сірацінка.

А ў Марцінкі-
Сірацінкі—
Ні хацінкі,
Ні скацінкі.
Ні хацінкі,
Ні скацінкі,
Ні засохлае скарынкі...

— Э-э, не... Дарма людзі кажуць, што
галоднаму лепш пецца. Як пад'еў бы, не толькі
заспяваў бы, скацаць пайшоў бы!.. А так...

Я сяджу сабе на печы,
Грэю ногі,
Грэю плечы...

— Ага! Пагрэешся тут, калі ў печы даўно
не палена. І дроў нямашака... Ні паленца...

Каб не мой каток Максім,
Я загінуў бы зусім...

— Але ж дзе гэта мой кот Максім
забавіўся? Як пайшоў звечара, так і няма.
Няўжо не здабыў нічога? Гэтак жа з голаду
памерці можна!

Я — Марцін, Марцінка,
Круглы сірацінка.
Мне каточак —
Як браточак,
Самы блізкі,
Самы родны.
Без каточка,
Без браточка
Быў бы я зусім галодны...

— І за што ж гэта лёс мяне так карае? Былі мамка з таткам — усё дзеля мяне рабілі. Нічога самому рабіць не давалі, песцілі ды ўволю кармілі. А не стала ні мамкі, ні таткі — зніклі і пернікі і аладкі. Людзі кажуць: працаваць трэба, будзе хлеб і да хлеба... Але ж бацькі мае ўсё жыццё гаравалі, спіны не разгіналі. А што мне пакінулі? Печ халодную ды ката Максіма...

Дзе ты, дзе ты,
Мой каточак?
Чуеш — плача
Жываточак!
Мне б хоць трошачкі
Пад'есці...
Але ты блукаеш дзесьці...

Марцін прыслухаўся.

— Не... Не відаць і не чуваць ката майго Максіма.

Ані ўлетку,
Ані ўзімку
Не падводзіў
Кот Максімка.
Дзе ж ён ходзіць,
Дзе блукае?
Можа, з ім бяда якая?!

Зноў прыслухаўся. Больш пільна.

— Не, не ідзе... Дык, можа, мне з печы злезці ды пашукаць чаго паесці? — але, павагаўшыся крыху, вырашыў: — Ат, няхай сабе і

памру, усё роўна нічога рабіць не буду! І з печы не злезу...

З гэтымі словамі ён зноў захутаўся ў рызманы.

Раптам, як сарваўшыся знекуль, уваліўся ў хаціну кот Максім з торбай за плячыма. Зацкавана азірнуўся. Дзіва што! Здалёк чуўся сабачы брэх. Кот быў палез у падпечак, але торба не пусціла. Брэх між тым нарастаў. Кот у адчаі кінуў торбу і схаваўся. Собачы брэх тым часам сціх удалечыні. Відаць, прамчалася зграя сабачая міма.

На печы зноў заварушыліся рызманы. Марцін сеў, звесіўшы ногі.

— У жываце пяе,— незадаволена забурчаў ён.— Собакі брэшуць... Хіба заснеш? А гэта што за торба і адкуль з'явілася, ці не з неба звалілася?..

Нарэшце Марцін саскочыў з печы.

— Трэба ж даведацца, што ў торбе. Можа, у ёй харч які?..— Але тое, што ўбачыў ён, разгарнуўшы торбу, пераўзышло ўсе яго спадзяванні.— Ого! Ды тут, калі ласка, і сала, і каўбаска...

І, дастаўшы ўсё гэта, пачаў прагна паглынаць, не адыходзячыся ад торбы.

— Сма-ка-та! Шкада, што няма ката...

— Думаеш, торба скацілася з горба? — пачуў ён раптам голас Ката, які толькі што вылез з падпечка.

— А! Дык гэта ты, Максімка, расстараўся?

— Хто ж яшчэ! — з гонарам адказаў Кот, атрасаючы з сябе пыл.

— Дык і сабакі, можа, за табою гналіся?

— А то за кім жа! — з яшчэ большым гонарам адказаў Кот.

— Ах ты, малайчынка! — Марцін лагодна прытуліў да сябе Ката. — Як бы я жыў без цябе — сірацінка?! Сядай да стала. Разам есці весялей.

Кот Максім вырваўся з абдымкаў, пачціва стаў убаку.

— Па-першае, стала ў нас няма. Даўно на дровы пайшоў. А па-другое... па-другое, не выпадае звычайнаму служку з самім графам за адным сталом сядзець.

Марцін ледзь не падавіўся, пачуўшы такое.

— З графам?! Дзе ж ты таго графа ўгледзеў?

— Ды вось ён, — з перабольшанай павагай пакланіўся Кот, — перада мною. Гэта ж цябе, Марцінка, людзі графам назвалі.

Марцін зняў накрывку са слоіка, падаў смятану Кату.

— З чаго гэта?

— А з таго... з таго, — не спяшаўся адказваць Кот, ласуючыся смятанай, — што толькі графы... толькі графы так жыць могуць... спаць ды есці... спаць ды есці, — ён абцёр лапай вусы, — нічагусенькі не робячы...

— Няўжо так мала трэба, — Марцін дажаваў каўбасу, — каб быць графам?

— Як бачыш,— прамовіў Кот,— і не абы-
якім графам, а тваім сіяцельствам Глінскім-
Папялінскім!

Слова «тваім» ён вымавіў з асаблівай
павагай.

— Глінскім-Папялінскім?

— Ну так! Што ў цябе ёсць? — і Кот сам
адказаў на сваё пытанне: — Толькі печ гліняная.
А што ў печы? Толькі попел астылы. Вось
і выходзіць: граф Глінскі-Папялінскі.

— Але ж... калі я — граф, дык і жыць
па-графску павінен!

— Перш чым па-графску жыць, не дава-
лося б табе са мной мышэй лавіць.

— Гэта яшчэ чаму?

— Бо я праз тваё графскае сіяцельства ў
славутага злодзея ператварыўся. Людзі, як
убачаць мяне, усё хаваюць, вокны, дзверы
зачыняюць. Сабак з ланцугоў спускаюць...
Сёння вунь ледзь на шматкі не парвалі...

— Ну што ж, Максімка,— засмучана ўздых-
нуў Марцін.— Калі ўжо так... Лаві сабе
мышэй... А мне... мне не насі нічога...
нічагусенькі...

— А як жа,— разгубіўся на гэты раз Кот.

— Я... я на печ залезу,— і Марцін са-
праўды палез на печ.— Ды памру тут... з
голаду... з холаду...

— Э не, тваё сіяцельства! — пацягнуў яго Кот
за падраную калашыну ўніз.— Хіба можа
сябар сябра ў бядзе пакінуць?!

— А што рабіць? — сумна прамовіў
Марцін.— Хоць ты пажыві на свеце...

— А што,— нясмела пачаў Кот,— а што, калі б...

— Што — калі б?..— безнадзейна азваўся Марцін.— Кажы, калі пачаў ужо.

— А ці не ажаніцца твайму графскаму сіяцельству?

Ад нечаканасці і здзіўлення Марцін ледзь з печы не зваліўся.

— Ажаніцца?! Навошта?! — і дадаў расчаравана: — Ды і з печы трэба злазіць...

— Дык жа ў жончынай хаце таксама, можа, печ будзе! — пачаў даводзіць Максім.— І нават напаленая. А ў печы — капустачка варыцца, сальца скварыцца...

— Ух ты-ы! — міжволі захапіўся Марцін, але тут жа спахмурнеў.— Хто ж за мяне замуж пойдзе? За графа такога...

— Э-эт! — не адступаў Кот.— Хіба мала на свеце дзявок, якім замуж карціць? А ўдавіць?.. Між іншым, калі ты ўмыешся ды хаця б у лапці абуешся, дык яшчэ і не апошнюю ўсватаць можна.

— Што ты кажаш?! — нарэшце саскочыў з печы Марцін.— Толькі дзе мы лапці возьмем і вады, каб умыцца?

— На рэчку пойдзем! — узрадаваўся Кот.— Там вады ўволю. Пакуль ты мыцца будзеш, я лыкаў надзяру на лапці...

— А хто спляце?

— Ды самі як-небудзь!

— Самі? — зноў завагаўся Марцін.— Э-э-э...

Але Кот перапыніў яго:

— А печ напаленая? А дранічкі ў смятанцы?
А яешанька на сальцы?

— Добра! — канчаткова здаўся Марцін.—
Вядзі мяне, Максімка, на рэчку...

І каб не даць гаспадару апамятацца, кот
Максім падхапіў яго пад локці і хуценька
выштурхнуў з хаты. Потым вярнуўся, падхапіў
забытую торбу і выбег.

2

Пры самым беразе рэчкі вісеў на кусце
сплечены ўжо лапаць. Марцін сядзеў ля
куста, даплятаў другі. Твар у яго быў
чысты — умыўся нядаўна. Але выглядаў ён
не дужа весела. І песенька адпавядала яго
настрою:

Я — Марцін, Марцінка,
Круглы сірацінка.
Каб шукаць
Нявесту дзесьці,
Трэба лапцікі
Мне сплесці.

Ён стомлена апусціў рукі.

Ах, напэўна,
Недарэчы
Злез я з печы,
Злез я з печы...

— Як гэта — недарэчы? — абурывся кот
Максім, несучы гаспадару лыка,— можа, лепей
ляжаць на печы, студзіць сабе плечы?! — Ён

паглядзеў на Марцінаву работу.— Эге! Бач, як налаўчыўся. Калі толькі навучыўся?

— Ды бачыў некалі, як бацька пляце,— сціпла азваўся Марцін, падбадзёраны пахва-
лой.— І ўсяе навукі...

— Значыцца, здатныя маеш рукі,— не сунімайся Кот.— Яшчэ трошкі — надзенем на ножкі і — рассцілайцеся, сцежкі-дарожкі!.. А лыка, бачу, больш і не трэба? Ну, добра, ты тут канчай сваю справу, а я да вады пайду, можа, рыбку злаўлю на вячэру. Толькі вось вуды няма... Ці не паспрабаваць на лыка? Ат, на ўласны хвост лепей...

І кот Максім падаўся да рэчкі, сеў на самым ускрайку берага. Апусціў хвост у ваду, пачаў загаворваць:

Хай тут плытка,
Хай тут глыбка,
Ўкіну хвост — не лыка я.
Ты хутчэй
Лавіся, рыбка,
Дробная, вялікая!..

Раптам Кот насцеражыўся, тузануў хвост з вады.

— Здалося,— сказаў расчаравана, і зноў узяўся загаворваць:

Мы не прагныя
Без меры.
Нам хапіла б
Для вячэры
Паўвядзерца
Верхаводкі,
Ды яшчэ хоць з тузін плоткі!..

Марцін даплёў тым часам другі лапаць.
Агледзеў яго з усіх бакоў.

— А што?.. І няблага. Гэта ж я ўпершыню
ў жыцці сам зрабіў нешта. Сам!

Паспрабаваў усунуць у лапаць нагу. Ды дзе
там — нага не палезла. Азірнуўся на Ката,
уздыхнуў:

— Нічога. Абносяцца...

Я — Марцін, Марцінка,
Круглы сірацінка.
Лапці сплёў
Сабе я ўсё ж,
Каб не тупаць
Басанож...

Далей ён пачаў высівстваць мелодыю сваёй
песенькі, без слоў:

Фію-фію, фію-ф'ю,
Фію-фію, фію-ф'ю...

А кот Максім па-ранейшаму сядзеў на
беразе, апусціўшы хвост у ваду:

Я і гэтак,
Я і так,
Не клюе, аднак,
Ніяк.
Ну, не рыба—
Хоць бы рак...

У гэты момант нешта моцна тузанула Ката
за хвост і пацягнула ў ваду. Ён ледзь не
зваліўся з берага, але паспеў учапіцца за
лазовы куст:

Каб жа толькі
Не шчупак!..

— Ратуй! Марцінка! Гіну!

— Трымайся! Максімка! Трымайся, даражэнькі! — Марцін учапіўся за Ката, штосілы пацягнуў яго да сябе.

— Асцярожна! Асцярожна! — яшчэ гучней закрычаў Кот. — Так без хваста застацца можна!

Нарэшце ім удалося выцягнуць на бераг... вялікага Рака!

— Вяжы яго! — закрычаў Кот. — Вяжы яго лыкам, Марцінка!

Марцін схапіў лыка, кінутае Котом. Рак, вымушаны бараніцца, выпусціў з клюшняў Максімаў хвост. Наваліўшыся разам, Марцін і Кот звязалі ўрэшце Рака.

Стомлена апусціўся Марцін на зямлю.

— Ну вось і ўправіліся, а дужы!..

— Ледзь хвост не адарваў, — паскардзіўся кот Максім. — Але ж затое і вячэра будзе!.. Графская вячэра...

Рак спрабаваў выбавіцца з путаў, ды нічога з гэтага не атрымалася.

— Даруйце, даражэнькія! — узмаліўся ён. — Даруйце! Я ж не хацеў нікому зла рабіць!

— Не хацеў, не хацеў, — перадражніў Кот, — вось укінем у вар — будзе сыты гаспадар. І мне сее-тое дастанецца.

— Толькі не ў вар! Толькі не ў вар! — аж закалаціўся Рак. — У мяне ж дзеткі маленькія... Злітуйцеся!

— А чаго за хвост чапляўся?

— Я ж ненаўмысна. Чую — свішча нехта...

— Гэта я свістаў, — прызнаўся Марцін.

— А мне ўсё жыццё хацелася свістаць навучыцца. Бо наўкол толькі і чуеш: калі рак свісне... калі рак свісне... Вось і вырашыў я паглядзець, як гэта робіцца... Бачу — корань нейкі з берага звісае... ці корч... Ну, я за яго... і вось... Не мяне, дык дзетак пашкадуйце! — ледзь не плакаў. Рак.

— Дзетак, кажаш? — у голасе Марціна пачулася спачуванне.

— Дзетак! Маленькія яны ў мяне... прыгожаныкі... чорненыкі... вусаценыкі... лупаценыкі...

— А што, Максімка, — звярнуўся Марцін да свайго сябра, — можа, і праўда — адпусцім бацьку-Рака да дзяцей? Долю сірочую я добра зведаў. Нашто ж іншых сіраціць?

— Ты — граф, ты — гаспадар, — незадаволенна праказаў Кот. — Табе і суд вяршыць.

— Граф! — здзівіўся Рак. — А як свішча...

— Дык жа не просты граф, а Глінскі-Папялінскі, — растлумачыў Кот.

— Ну, годзе ўжо, годзе, Максімка, — збянтэжана прасіў Марцін, развязваючы Рака.

— Ух ты! — у захапленні выдыхнуў Рак. — Усім сваякам і ўсім знаёмым раскажу, што самому графу Глінскаму-Папялінскаму ледзь на вячэру не трапіў! Вось зайздросціць будучь!

— Паўзі, паўзі ўжо да сваіх вусацёных-лупацёных, пакуль Максімка не перадумаў.

— А ты, тваё сіяцельства, пасвішчы,— па-
прасіў Рак,— хоць трошачкі. Я ж дзеля гэтага
з вады вылез.

— Ну, добра,— і Марцін пачаў высвістваць
мелодыю сваёй песенькі.

— Ах, як хораша! Мне б так навучыцца,—
пазайздросціў Рак.— Але дзе там!.. Ну,
дабрадзеі мае, дзякуй вам вялікі! Асабліва табе,
тваё сіяцельства. Век ласкі тваёй не забуду.
А як здарыцца ў цябе нявыкрутка якая,
засвішчы так, як зараз свістаў,— і я з'яўлюся.
Памагу, чым змагу.

— Эт,— зняважліва глянуў на Рака Кот,—
чым ты можаш памагчы нам?!

— Не кажы, браце, так! Я над усімі ракамі
Рак. Можа, даўдзецца — самі пераканаецца.
Ну, усё. Бывайце!

— Бывай, Рак — над усімі ракамі Рак!
Дзеткам прывітанне перадавай.

— Бывай,— абыякава махнуў лапай Кот,—
бывай...

Рак падаўся хвостом наперад, да вады.
Амаль быў схаваўся пад берагам, але зноў
высунуўся. Паспрабаваў засвістаць. Нічога не
атрымалася.

— Эх, не ўмею! — уздыхнуў ён.— А ты,
тваё сіяцельства, пасвістаў бы мне на дарогу.
Каб я запомніў — не паблытаў...

Марцін зноў насвістаў сваю песеньку, і Рак
знік нарэшце пад берагам.

— Ну вось,— незадаволена мармытаў Кот,—
тваё сві... сві-ста-цельства... цьфу ты!.. сія-

цельства: свістаць насвісталіся, ды галодныя спаць паклаліся.

— Ды што ўжо тут, які з аднаго рака наедак. Дый шкада яго дзетак,— Марцін паклаў лапці пад галаву, засынаючы,— а тут не горш, як на печы,— не муляе плечы...

— Спі, спі, тваё сіяцельства,— прымірэнча скончыў размову Максім,— я папільную. Ката і ўночы не падводзяць вочы.

3

Марцін і кот Максім моцна спалі, прытуліўшыся адзін да аднаго. Толькі-толькі пачало брацца на золак. У наваколлі панавала цішыня. Але вось з лазовых кустоў, што ля самай рэчкі, пачулася краканне дарослай качкі. Ёй адгукнуліся пісклявымі галаскамі качаняты. А з неба, якое на вачах усё больш ружавела, даляцелі першыя гукі жаўруковага званочка.

Кот Максім заварушыўся. Махнуў лапай, нібы адганяючы ад носа муху. Падхапіўся. Сеў, залыпаў вачыма.

— Як жа гэта я заснуў? Усё на свеце праспаў! Гаспадар прачнецца — дзе я на сняданак яму расстараюся? Да вёскі далекавата. Ды і прачнуліся ўсе, відаць. Нічога не выпрасіш, нічога не сцягнеш.

Раптам пачуўся строкат Сарокі.

— Во! Схаваюся. Можа, хоць пляткарку гэтую ўпалюю.

Ён спрытна сігануў пад лазовы куст.

Сарока не прымусіла доўга сябе чакаць.
Пераскокваючы з галіны на галіну, яна стра-
катала:

Я лячу,
Я скачу—
Ўсё на свеце
Знаць хачу:
Хто чым снедае,
Як абедае,
Хто здаровы,
А хто хворы,
Што на сушы,
Што на моры—
Усім пасля расстракачу!..

Тут яна ўбачыла Марціна, які ўсё яшчэ спаў
на беразе.

— Ой! Што гэта тут?! Ні корч, ні калода...
Чалавек!.. Чачача-лавек!.. Ці спіць, ці памёр?..
Вось навіна будзе!.. Здаецца, памёр. Інакш
чаго б ён ляжаў тут з самае ночы?..

З-пад куста выскачыў кот Максім, схапіў
Сароку за хвост, моцна трымае.

— А-а! Папалася, пляткарка старая!.. Бу-
дзеш ведаць, як злодзеям абзывацца! Як
людзей папярэджваць, што крадуся!..

— Пусці! Усё пер'е выкубеш! — намага-
лася вырвацца Сарока.

— І выкубу! А цябе ў гаршчок укіну.
Булён звару. Гаспадара пачастую...

— Пусці! Людзі ж не ядуць сарачаціну...

— А я скажу, што курыцу ўпаляваў. Ці
качку. З голаду не разбярэцца...

Зразумела Сарока, што становішча ў яе дрэннае:

— Ну, зварыш... Ну, гаспадара пачастуеш... А хто ж тады раскажа табе, дзе і што на свеце робіцца?

— А што карысці з тваіх расказаў, калі ты маніш усё...

— Не маню! Не хлушу! Не заўсёды лгу. Не заўсёды...

— Калі так,— разважыў кот Максім, усё яшчэ трымаючы Сароку за хвост,— калі так, паважаная пані Сарока, ці не падкажаш ты мне, дзе нявесту шукаць для майго гаспадара?

— І ты адпусціш мяне? — з надзеяй спыталася Сарока.

— Адпушчу.

— Дык — нявесту, кажаш?

— Нявесту. Для гаспадара.

— А хто твой гаспадар?

— Граф!

— Дзе ж ён?

— Ды спіць вось.

— На голай зямлі?! — расчаравалася Сарока.— З лапцямі пад галавой?

— Граф Глінскі-Папялінскі на тое і граф, каб спаць, дзе захоча і як захоча! — і Кот моцна тузануў Сароку за хвост.

— Авой! Дык за графа любая пойдзе.

— Ты кажы хутчэй, не марудзь! Бо без хваста застанешся,— страціў цярпенне Кот.

І Сарока застракатала:

Ідзі, Каток,
Праз дубовы масток,
За рэчку-самацечку,
Ні к гораду,
Ні к мястэчку,
Пад бярозавы гай,
Дзе палетак ускрай,—
Там нявесту і шукай...

— Гэта праўда? — Кот адпусціў нарэшце Сарочын хвост.

— Каб я так жыла!.. Там не толькі дзеўка на выданні, але і сняданак знойдзецца.

— А што, як гаспадар не ўпадабае нявесту? — зноў схапіў Кот Сароку за хвост.

— Тады другую знойдем,— не разгубілася Сарока.— А трэба будзе — і трэцюю...

— Ну, добра,— згадзіўся Кот.— Ляці, пані Сарока. Як дагодзіш графу Глінскаму-Папялінскаму... і мне, вядома... дык і цябе не пакрыўдзім.

— Будзі свайго графа! — залопала крыламі Сарока.— Хто позна ходзіць, той сам сабе шкодзіць.

І яна паляцела.

— Уставай, тваё сіяцельства,— пачаў будзіць кот Максім гаспадара.— Так мы і без нявесты, і без сняданка застанемся!

— Га? Што? — прахапіўся Марцін.

— Уставай, кажу. Есці пойдзем!

— А-а-а! — адразу ачомаўся Марцін і хуценька пачаў абувацца ў лапці.

Жытнёвы палетак амаль ушчыльную пад-
ступіў да бярозавага гаю. Крыху воддаль
віднеўся масток цераз рэчку. На палетку —
дзяўчына-жнейка спрытна працавала сярпом.
Яшчэ і спявала пры гэтым:

Сонца, сонца,
Сонейка,
Не пячы ты гэтак,
Бо павінна сённейка
Я дажаць палетак.

Сонца нахмурылася. На палетак лёг цень
хмаркі.

Знікні,
Знікні,
Хмаркі цень,
З каласкоў і кветак,
Бо павінна я за дзень
Зжаць увесь палетак.

І цень хмаркі пабег далей. І зноў заззяла
сонца.

Жнейка выпрасталася, памахала рукой услед
хмарцы.

Бо як дожджык
Секане,
Не дажаць палетак мне!..

У гэты момант з боку мастка з'явіліся кот
Максім і Марцін. Гаспадар ледзь паспяваў за
Катом, бо накульгваў на абедзве нагі. Кот

Максім першы ўбачыў Жнейку. Спыніўся. Як у зямлю ўрос. І Марціна спыніў.

А Жняя зноў узялася за работу. І зноў загучала над палеткам яе песенька:

Сонца, сонца, сонейка...

— Праўду казала Сарока,— задаволена прамовіў кот Максім.

— Што ты гаворыш, Максімка? — здзівіўся Марцін.— Якая Сарока?

— Не пра тое зараз гаворка, тваё сіяцельства,— адказаў кот Максім.— Ты на Жняю лепш паглядзі. Станам зграбная, з твару прывабная. А як працуе! Нават нас не бачыць і не чуе...

— Прыгожая! — Марцін дзівіўся на Жнейку як зачараваны.

— Ды чаго ж ты маўчыш? Скажы хоць што-небудзь!

— А што казаць? — разгубіўся хлопец.

— Эх ты... А яшчэ — сіяцельства! Паўтарай за мной. Я падказваць буду,— і Кот падказаў шэптам: — Добрай раніцы, Жнейка...

— Добрай раніцы, Жнейка,— паўтарыў Марцін уголас.

— ...У рабоце чарадзейка,— зноў падказаў Кот.

— Добрай раніцы падарожнікам! — прыпыніла работу Жняя.

— Хай сонца не пачэ,— тут жа прашаптаў Кот.

— Хай сонца не пачэ,— паслухмяна паўтарыў Марцін.

— Хай дожджык не сячэ,— не прамарудзіў Кот.

— Хай дожджык не сячэ,— рэхам азваўся Марцін.

— ...Каб дажала свой палетак ты да вечара яшчэ! — скорагаворкай скончыў Кот.

— ...Каб дажала свой палетак ты да вечара яшчэ! — з палёгкай паўтарыў Марцін.

— Дзякуй, добры маладзец! — пакланілася Жняя.— А ты часам не касец?

— Я... Я — Марцін,— разгубіўся хлопец.— Марцінка...

— Граф Глінскі-Папялінскі! — тузануў яго за рукаво кот Максім.

— Граф... Глінскі-Папялінскі,— паслухмяна паўтарыў Марцін.

— Граф?! — засмяялася Жнейка.— Як жа ты тут апынуўся?

— Ды вось з печы злез,— не чакаючы падказкі, прызнаўся Марцін.

Але кот Максім не даў яму дагаварыць, выйшаў наперад.

— Мы з дарогі збіліся, ногі прытаміліся. З учарашняга не елі — у роце макаўкі не мелі...

— Бач ты! — здзівілася Жнейка.— Кот, а па-нашаму гаворыць!

— Хіба я кот? — з гонарам адказаў Максім.— Я ж пры графе службу нясу! Во...

— Спраўна, бачу я, службу нясеш,— усміхнулася Жнейка.— Без тваёй падказкі граф і слоўца сказаць не можа.

— Скажы, тваё сіяцельства, што-небудзь,— папрасіў Кот.

— Есці хочацца,— уздыхнуў Марцін.

— Ну вось! — узрадаваўся Кот.— Я ж казаў — з учарашняга не елі...

— Ці не замнога чэсці — не рабіўшы ды есці? — зноў усміхнулася Жнейка, а потым сказала зусім сур'ёзна: — Ну, вось што, граф, калі падменіш мяне на палетку, я хуценька дахаты злётаю — прынясу што-небудзь. Бо свой сняданак я з'ела ўжо.

— Не графскі і не мужчынскі гэта занятак з сярпом завіхацца,— паспяшаўся заступіцца за гаспадара Кот.

— А я і касу прыхапіла,— весела адказала Жнейка.— Як дажну палетак, думаю, травіцы накашу на сена кароўцы...

— Дык у цябе і кароўка ёсць? — аж падскочыў Кот і тут жа звярнуўся да Марціна: — Згаджайся, тваё сіяцельства! Малачка пакаштуем.

— А як жа,— нерашуча зірнуў на сябра Марцін, паказваючы, што касіць не ўмее.

— Хіба ты не бачыў, як бацька касіў? — абурыўся Кот.

І гэта пераканала Марціна.

— Бяжы,— сказаў ён рашуча да Жнейкі,— ды вяртайся як хутчэй...

— Каб мы з голаду тут не памерлі,— дадаў Кот.

— Бяры, граф, коску — касі палоску! А я — хуценька.— Але тут яна ўбачыла, што Марцін, які падаўся па касу, на абедзве нагі кульгае.— Ды ты, бедненькі, кульгавы? На абедзве нагі кульгавы!

— Ды гэта проста лапці муляюць! — апярэдзіў Марціна Кот.

— Ага! — згадзіўся Марцін. — Ды я іх скіну!.. — Ён сапраўды скінуў лапці і патэпаў да касы. — Во!

— Ну, я пабегла! — гукнула Жнейка ўжо са сцежкі, што выводзіла на дарогу.

— А як зваць цябе, Жнейка? — крыкнуў ёй услед Марцін.

— На-адзя! — азірнулася Жнейка.

— Надзейка, — замілавана прашаптаў Марцін, глядзячы ў той бок, дзе знікла дзяўчына.

— Граф, а граф, — асцярожна тузануў яго за рукаво кот Максім.

— Га? Што? — нібы ачуняў Марцін.

Кот Максім спачувальна развёў лапамі:

— Узяўся касіць — касі. Інакш і сам не пад'ясі і мяне галодным пакінеш.

— Як жа гэта робіцца? — аглядаючы касу, сам у сябе запытаўся Марцін. Потым заціснуў касу падпашкай, папляваў на далоні. — Бацька з гэтага пачынаў...

Ён замахаў касой, спачатку марудна і няўдала, потым усё хутчэй і спарней. Нават і песеньку заспяваў:

Паглядзі, каток, прашу:

Я ж не ўломак нейкі.

Увесь палетак дакашу

Для Надзейкі-Жнейкі!..

Кот Максім нават залюбаваўся, як Марцін косіць.

— Але ж! Не ўломак! І нявеста як быццам што трэба...

Аднекуль, відавочна — з гаю, зусім нечакана з'явилася Сарока. Марцін, захоплений своєю справою, не бачив її. А вона адразу застракатала, перадрожніваючи Ката:

— Невеста што трэба! Што трэба! А ці ведае пан Котку, што хоча сватаць сіротку? Сама поле арэ, сама жыта сее, сама жне, сама малоціць, сама на жорнах збожжа меле, сама хлеб пачэ...

— А што трэба яшчэ? — не зразумеў Кот.

— Хіба гэта невеста для графа? — у голасе Сарокі гучала асуджэнне. — Для самога Глінскага-Папялінскага?!

— А што б ты параіла, пані Сарока? — адразу прыняў сумны выгляд кот Максім.

Калі пройдзеш
Напрасткі
Два дубовыя масткі,—

застракатала ў адказ Сарока,—

За другою рэчкай
Выйдзеш да мястэчка.
У мястэчку
Убачыш пляц,
А на пляцы —
Дом-палац.
Там жыве Гандляр-Купец,
А ў яго —
Дачка — невеста.
Час ужо ёй пад вянец —
Стала здобная,
Як з цеста...

Раптам Сарока занепакоілася, замітусілася:
— Ой, Жнейка-Надзейка ідзе!.. Яшчэ па-
думае, што я ў яе жаніха адбіваю...

Яна какетліва крутанула хвастом і паляцела.
— Як паслухаць балаболку, дык балбоча не
без толку,— задумаўся Кот.— Можа, тут па-
снедаем, у Купца паабедзем, а там відаць
будзе?..

Як убачыла Жнейка-Надзейка, колькі паспеў
зрабіць за гэты час Марцін,— пляснула ў
далоні ад здзіўлення:

— Ну й хлапчына-малайчына! Хоць і граф.
Яшчэ і сонца ў поўную сілу не ўвабралася,
а ў мяне ледзь не ўсё жыта пажата ды
пакошана. Сядай, касец-маладзец, снедаць.—
Яна расццяліла на зямлі хустку, выставіла, што
прывнесла.— Вось малачка збанок... Вось
смятанкі гладышок... А гэта... гэта дранічкі,
што напекла я з ранічкі...

— Дык у цябе і печ ёсць? — ледзь вымавіў
Марцін, бо рот у яго быў поўны ўжо.

— А як жа!

— І з раніцы ў ёй паліцца?

— А як жа!

— Дык, можа, Максімка, застанемся тут?
Га? — са спадзяваннем глянуў на Ката Марцін.

— Як — застанемся?! — ледзь не падавіўся
Кот.— Нам жа далей ісці трэба! Хіба забыўся,
тваё графскае сіяцельства, пра свае графскія
справы?

— Дык жа лапці муляюць,— паспрабаваў
апраўдацца Марцін.

— І басанож дайдем! — рашуча пераконваў Кот.

— Калі вам так ужо ісці рупіць,— уздыхнула Надзейка,— дык навошта ж — басанож. Пакуль вы даснедаеце, я і лапці падпляту...

Кот Максім паспешліва далізваў смятану. Марцін зачаравана глядзеў, як спрытна ходзяць рукі Жнейкі-Надзейкі. А яна рабіла і спявала:

Незайздросны
Лёс сірочы.
Лёс сірочы —
Небарачы.
Хоць і засцяць
Слёзы вочы,
Я не плачу,
Не, не плачу...

Кот Максім убачыў, што Марцін вось-вось зусім расчуліцца.

— Ну, усё!.. Час нам у дарогу, тваё сіяцельства! І не глядзі так сумна. Не глядзі! Шчасце тваё наперадзе...

— І лапці гатовы ўжо,— сумна прамовіла Надзейка.— Цяпер не будуць муляць...

Марцін узяў лапці, закінуў за плячо:

— Бывай, Жнейка-Надзейка!

Раз-пораз аглядаючыся, ён патупаў услед за Котом.

— Бывай, касец-маладзец! — махала рукой Надзейка.— Можа, завітаеце, як назад ісці будзеце?..

Пасярод вялікай залы ў купецкім доме стаяў круглы стол, багата застаўлены рознымі стравамі. І стол, і крэслы, і ўсё навокал было грувасткае, важкае, як і сам гаспадар. Ён сядзеў за сталом, нібы ўросшы ў крэсла, з цяжкасцю паварочваў галаву ў бок таго, з кім гаварыў. Толькі тоўстыя пальцы ўвесь час варушыліся, быццам грошы пералічвалі. Злева ад яго сядзела Дачка, дзябёлая дзеўка з круглым тварам. Шчокі ў яе чырванелі, як два сакаўныя яблыкі. Побач з Купцом прымасціўся Марцін, крыху воддаль — кот Максім. Па ўсім відаць было, што абед заканчваецца.

— У-ух-ху-ху,—адкінуўся ў крэсле Гандляр-Купец.— Ну, як вам, госцейкі, абед?

— Ды такі абед,— сыта ікнуў кот Максім,— такі абед нават і ў графа не... часта бывае...

— А я,— Дачка, якая да гэтага толькі ўсміхалася на поўны рот, прамовіла,— я яшчэ чаго-небудзь з'ела б...— і дадала з павышанай далікатнасцю, на французскі манер: — На дэсерт...

— Чаго, чаго? — не зразумеў кот Максім.

— На дэсерт, кажу,— растлумачыла яшчэ больш далікатна Дачка,— хаця б вяршкоў узбітых... з вішнёвым варэннем.

Яна нават аблізнула.

— О-о! — таксама аблізнуўся Кот.— Але не, не магу ўжо болей... Не вытрываю... Можна, хіба яго сіяцельства...

І тут усе ўбачылі, што Марцін моцна спіць, адкінуўшы галаву на спінку крэсла.

— Ух-ху-ху! — самазадоволенна завухкаў Гандляр-Купец. — У нас такі квас — не ўратуе царскі ўказ, — ён спахапіўся, прыклаў палец да вуснаў. — Цсс! — і павярнуўся да Дачкі. — Ты, дачушка, ідзі на кухню. Можа, там яшчэ засталася нешта... А мы з вамі, пане Максіме, пагутарым тут. Можа, і дагаворымся...

Дачка ахвотна падалася на кухню. Як толькі яна знікла, Гандляр-Купец пасунуўся разам з крэслам бліжэй да Ката:

— Дык, кажаце, гаспадар ваш нежанаты?

— Нежанаты.

— А, прабачце, чаму ён у такім адзенні? Ды ў лапцях?

— А гэта... гэта, разумееце... бяда з намі здарылася. Пайшлі мы сёння ранічкай купацца на рэчку. Распрануліся, у ваду залезлі, а Рак тым часам графскае адзенне свіснуў...

— Рак?... Свіснуў? — недаверліва перапытаў Гандляр-Купец.

— Свіснуў, — пераканана пацвердзіў Кот. — Ён жа, можа, не проста рак, а з усіх ракаў Рак!

— А-а-а, — нібы згадаўшы нешта даўняе, працягнуў Гандляр-Купец. — Чуў пра такога, чуў... Расказвалі...

— Ну вось! — з палёгкай праказаў Кот.

А Гандляр-Купец тлустым пальцам падазваў яго яшчэ бліжэй:

— Хачу пацікавіцца з вашага дазволу: ці не возьме яго сіяцельства Дачку маю за жонку? Вы не думайце, яна ў мяне выхаваная. Нават па-французску ўмее. Чулі — дэ-се-ерт?! А што замнога есць — такой бяды! Абы на

здараўе. Пасагу я не пашкадую! Я ж усё царскае войска сукном і харчам забяспечваю. Дык і на графа хопіць... А зараз — вось яму на першы выпадак...

Ён скінуў каптан, аддаў Кату, папярэдне абмацаўшы кішэні.

— Падумаць трэба, — нагнаў на сябе важнасці Кот, разглядаючы каптан.

— Думайце, думайце! Гэта ж і мне, і вам выгода! Граф багаты стане. А Дачка, — тут у Гандляра-Купца аж дух заняло, — кім жа гэта мая дачушка будзе?

— Графіняй, — не задумваючыся падказаў Кот.

— Во! Графіняй!.. А я? Гра... гра... графінам? — ён ускочыў, узрадаваны ўласнай здагадкай. — Во! Я зараз Дачку сюды прышлю. Хай пагавораць паміж сабой. І ты, пане Котку, паспрыяй... Зрабі ласку...

З нечаканай для яго жвавасцю Гандляр-Купец выбраўся з-за стала і пабег.

— Можа, і праўда тут застацца лепей? — разважаў сам сабе кот Максім. — Цёпла, сытна... і мышэй хапае ў склепе...

Раптам аднекуль, зусім нечакана, з'явілася Сарока. Ці не ў адчыненае акно ўляцела?

— Мышэй хапае, мышэй хапае! — зноў пачала яна перадражніваць Ката. — Пра сябе думае, а пра гаспадара і не дбае! Хіба такая графу нявеста патрэбна? Гэты Купец, гэты Гандляр — злодзей проста. Ён жа царскаму войску прадае сукно гнілое, а мяса пратухлае. За бясцэннае купленае. Як выявіцца — што будзе?.. Што будзе!..

— Дык што ты параіш, пані Сарока? — перапыніў яе Кот.

І тая як звычайна затараторыла:

Калі пойдзеце
Наўпрост
За вялікі
Трэці мост,
Хутка ўбачыце
З гары
Велізарныя муры.
Там шукайце
Дом стары
На казарменным двары,
Дзе жыве
Ў сваёй святліцы
Генеральша-удавіца!..

Скончыўшы сваю скорагаворку, Сарока яшчэ больш заспяшалася:

— Хутчэй! Хутчэй! Пакуль Гандляр-Купец з Дачкою не вярнуліся!..

І знікла.

— Прачынайся! — пачаў тармасіць Марціна кот Максім.— Прачынайся, тваё сіяцельства!

— Га? Што? — ускочыў Марцін.

— Пайшлі,— накінуў яму на плечы купецкі каптан кот Максім.— Пайшлі, пакуль не позна!

— Куды? Назад? — узрадаваўся Марцін.

— Назад? — кпліва перапытаў Кот.— Яшчэ чаго! Нас вячэра чакае! У Генеральшы!

— Зноў есці,— расчаравана ўздыхнуў Марцін.

Але Кот пацягнуў яго за руку да дзвярэй.

Толькі зніклі яны, як прыбегла Купецкая Дачка. Рот і шчокі яе былі белыя ад вяршкоў. Не ўбачыўшы нікога, яна ледзь не загаласіла: — А татка ж казаў — жаніх знайшоўся!.. А-а як жа-а гра-а-фіня-а-а?!. А-а як жа-а дзеткі — графінчыкі-і-і?!

6

Пакой у генеральскім доме быў надзвычай прасторны. Магчыма, раней тут была казарма. Інакш чаго замест звычайнай мэблі стаяла б пры сцяне піраміда для стрэльбаў, у куце ляжалі б ядры для гармат, а на сценах вісеў розны вайсковы рыштунак? І стол тут быў не такі, як у Купца, а доўгі, з габляваных дошак. Гэткія ж лавы ўздоўж яго. З аднаго боку стала красаваліся два крэслы незвычайнай формы. Адразу можна было зразумець — гэта пачэсныя месцы.

Генеральша, магутная жанчына амаль мужчынскага выгляду, у генеральскім мундзіры, накінутым на плечы паверх пярэстага сарафана, праводзіла ў пакой Марціна і ката Максіма. Гаварыла яна басавітым голасам, быццам аддавала каманды, нават калі мела намер зрабіць нейкую ласку.

— Сюды, шаноўныя, сюды! — запрасіла, быццам загадала Генеральша. Убачыўшы, што Марцін хоча сесці на лаву, яна надала свайму голасу крыху больш пшчотнасці. — Не, не, ваша сіяцельства! У крэс-ла! У гэтым крэсле, ваша графскае сіяцельства, ніхто, — яна асабліва

падкрэсліла «ніхто»,— акрамя генерала — майго мужа-нябожчыка,— не сядзеў. Ніколі! А крэслы! Заўважце, якія крэслы! Я іх сама ў суседняй дзяржаве захапіла, калі вайна была.

Ні Марцін, ні нават кот Максім і слоўца ўставіць не паспывалі. Генеральша сыпала, як шротам:

— А вы нявесту, значыцца, шукаеце? Навошта шукаць далёка? За маёю спінаю вы абодва як за каменнаю гарою будзеце! — Тут яна перайшла на шэпт, як змоўшчыца: — Ды што там... Я свайго мужа-нябожчыка ў генералы вывела і цябе, ваша сіяцельства, генералам зраблю! А як гучаць будзе: генерал ад інфантэрыі, кавалерыі і артылерыі, яго сіяцельства граф Марцін Глінскі-Папялінскі!

— Дык граф жа камандаваць не вучыўся,— выказаў свае сумненні Кот.

— А навошта яму камандаваць? — і Генеральша паціснула плячыма.— Камандаваць буду я!

Хацеў быў і Марцін сказаць нешта, ды не паспеў.

— Скінь гэтую халабуду! — яна сцягнула з Марціна купецкі каптан і накінула яму на плечы генеральскі мундзір.— Ух ты! Сапраўдны генерал! Малады! Прыгожы! Не тое што...— Генеральша перайшла на шэпт: — А я адразу здагадалася, што ты не просты чалавек! Хоць і ў лапцях. Хітрыя! Бач, як надумалі нявесту шукаць. Беднякамі прыкінуліся! — Яна заўважыла, што Марцін хоча вызваліцца ад мундзіра.— Не, не! Ён так табе да твару! Насі! Мне ён усё роўна вузка-

ваты — не зашпільваецца. Але што гэта я?
Салаўя, як кажуць, байкамі не кормяць!..
Дзяншчык! Дзяншчы-ык!!

Ніхто не адгукнуўся.

— На кухні, напэўна, аціраецца,— пахітала
галавою гаспадыня.— Вось пасаджу на гаўпт-
вахту, будзе ведаць!.. Шаноўныя госці, пра-а-
бачце! Пайду скамандую, каб вячэру неслі,—
і ўжо ў дзвярах дадала: — Харч у нас просты,
але здаровы! Капуста з мясам ды каша з
салам — і ўсё на-валам!..

Яна пайшла, па-салдацку адбіваючы крок і
спяваючы басам:

Аць-два!
Аць-два!
Гора не бяда!
Канарэчка
Жаласна пье!..

Марцін адразу ўсхапіўся з крэсла, скінуў
мундзір:

— Уцякайма адсюль, Максімка! Уцякайма!

— А капуста? А каша? — спрабаваў спыніць
яго Кот.— З мясам! З салам!

— Бяжым, пакуль яна не вярнулася! —
настойваў Марцін.

— А куды бегчы? — з'едліва скасавурыўся
Кот.

— Назад, можа? — няўпэўнена прамовіў
Марцін.

— Зноў — на печ? На непаленую, халодную?

— Дык, можа, да Жнейкі-Надзейкі? — зусім
нясмела праямліў Марцін.

— Каб самому араць, самому сеяць, касіць?
У гэты момант з двара пачуўся голас
Генеральшы:

— Абвясціць трывогу! Шукаць дзеншчыка!

— Бяжым,— ледзь не плакаў Марцін,— бяжым, Максімка!

Раптам, як заўсёды, зусім нечакана апусцілася на падаконнік Сарока.

— Правільна! — затараторыла яна.— Бегчы трэба! У сталіцу! Бо тут у дзеншчыка ператварыцца можна! З генеральскімі пагонамі...

— Дык што ты раіш? — спытаўся Кот.

Сарока не прымусіла доўга чакаць адказу:

У сталіцу!

У сталіцу!

Каб з Царэўнай

Ажаніцца!

— З Царэўнай? — здзівіўся Кот.

— З царскай дачкою?! — аж спалохаўся
Марцін.

І Сарока пацвердзіла:

І не меней

І не болей!

Толькі смела —

Страх адолей!

Бо за царскаю дачкою

Развітаешся

З нядоляй!

Ну — наперад! Я вас каля гарадской брамы
чакаць буду. Заўтра ранічкай. Там усё і

абмазгуем. Ды мундзір генеральскі прыхапіце. Можа, спатрэбіцца.

Яна знікла. А кот Максім падхапіў скінуты Марцінам мундзір, напяў на сябе купецкі каптан і пацягнуў гаспадара за сабой.

— А што гэта за Сарока? — спытаўся Марцін.

— Ах, я ж забыўся пазнаёміць вас! Дарогай усё раскажу, дарогай...

Яны абодва кінуліся ў акно. І добра зрабілі, бо ў пакой увайшла Генеральша. Яна сама несла вялікі кацёл, над якім вілася гарачая пара.

— Што гэта? Што гэта такое, пытаюся?! — З грукатам паставіла на стол кацёл. — Дзе ж гэта госці мае? Дзе жаніх?!

Яна схапіла падзорную трубу, кінулася да акна, стала гразіць кулаком:

— Ну, дзяншчык! Ну, дзяншчы-ык!!! На гаўптвахце згнаю!

Генеральша ўзяла вялікую драўляную лыжку і злосна накінулася на ежу.

7

Брама ў высокай гарадской сцяне была яшчэ зачыненая. Бо толькі-толькі бралася на раніцу. Першыя промні сонца залацілі купалы сталіцы. А пад сцяной, прытуліўшыся адно да аднаго, спалі Марцін і кот Максім. Але вось на самую верхавіну гарадской брамы ўскочыў вялікі прыгожы Певень. Залопаў крыламі, паспрабаваў голас, гучна заспяваў:

Ку-ка-рэку!

Ку-ка-рэку!

Ку-ка-рэ!
Ку-ка-раку!
Я людзей буджу спрадвеку,
Не мыляўся на вяку!
Ку-ка-рэку!
Ку-ка-рэ!
Ужо ранак на дварэ!..

Кот Максім прахапіўся першы, расштурхаў Марціна. Тым часам павольна пачала расчыняцца гарадская брама.

— Ну вось! — выгнуў спіну кот Максім. — Певень прапяў, і брама адчынілася, а Сарокі нашай не відаць. Навошта ж так было спяшацца? Ледзь не ўсю ноч ішлі...

— Аж лапці амаль ушчэнт стапталіся, — пажаліўся Максім. — Сам жа сплёў. І Жнейка-Надзейка падплятала...

— І што ты западзіў, тваё сіяцельства, Жнейка-Надзейка... Жнейка-Надзейка... — абурўся Кот. — Пра Царэўну думай! Пра царскі палац! Вось дзе жыць можна, нічога не робячы! На печы лежачы!

— Увага! Увага! Увага! — абвясціў Певень з брамы. — Слухайце ранішнія паведамленні! Перадаём аб стане здароўя яе высокасці Царэўны...

— Цікава, што ён скажа, — прыслухаўся Максім. І Марцін перастаў разглядаць лапці.

— Як сведчаць дактары, — працягваў Певень, — ніякіх змен за мінулую ноч не назіралася. Царэўна па-ранейшаму сумуе ды злуецца, злуецца ды сумуе. Як лічыць кансіліум знакаміцейшых урачоў, калі Царэўна сёння да

паўдня не ўсміхнецца, дык ніколі ў жыцці смяяцца ўжо не будзе...

— От жа гора якое,— паспачуваў Марцін.

— З раскошы шалеюць,— пераканана зазначыў Кот.

— Учарашнія спробы рассяшыць Царэўну зноў не далі ніякіх вынікаў,— паведамляў далей Певень.— Сёння раніцай Цар-бацюхна пацвердзіў сваё рашэнне аддаць дачку за таго, хто зможа рассяшыць яе!

Скончыўшы ранішнія паведамленні, Певень шумна замахаву крыламі і знік.

— Бач ты! — выказаў сваё захапленне Кот.— Сарока, відаць, яшчэ да першых пеўняў усё ведала...

І Сарока, лёгка на ўспамін, апусцілася на тое самае месца, дзе толькі што сядзеў Певень.

— Добрай раніцы! Добрай раніцы! Нічога дзіўнага. Я ж, можа, сваячкай пану Пеўню даводжуся! Але хачу папярэдзіць. З тых, што ўчора спрабавалі рассяшыць Царэўну, адзін прысуджаны да пакарання смерцю, а трое выдвараны за межы дзяржавы...

— У-у-у,— разважліва працягнуў Кот.— Але ж з самой царскай дачкой ажаніцца...

— Жаніцца, не ажаніцца, а ратаваць Царэўну трэба! — упершыню праявіў самастойнасць Марцін.— Гэта ж падумаць толькі — усё жыццё не смяяцца...

Кот Максім здзіўлена глянуў на гаспадара і звярнуўся да Сарокі:

— А як жа мы рассяшым яе?

— Гэта ўжо ваш клопат! — рагатнула Сарока.— Ваш клопат! Самі думайце! Самі!!! — І тут жа загукала некуды ўніз: — Пане Певень! Пане Певень!

Калі ж Певень узляцеў і важна ўсеўся каля яе на браму, спыталася:

— Ці многа ў чарзе, каб Царэўну рассяшыць?

— Не, мая ты галубачка,— адказаў Певень.— Пасля ўчарашняга ўсе паразбегліся.

— Ну што, тваё сіяцельства, пойдзеш? — звярнулася Сарока да Марціна.

— Пайду! — адказаў той рашуча.

— Тады, пане Певень,— павярнулася Сарока да свайго паважанага сваяка,— паведамі, калі ласка, Цару-бацюхну, што ёсць яшчэ прэтэндэнты!

— Ага! Паведамі! — у Пеўня ажно грэбень зусім пунсовы зрабіўся.— Сама паведамі! Бо, калі што, і ў булён можна трапіць!..

— І палячу! — затрашчала Сарока.— І палячу! І паведамлю. Калі ўдасца графу рассяшыць Царэўну, дык і пры царскім двары, можа, пакінуць! Побач з табой жыць буду, сваячок!

І яны паляцелі: Сарока — да палаца, а Певень — проста ўніз. Хіба мог ён управіцца за ёю, атлусцелы на прыдворных харчах?

— Та-ак,— уголас разважаў Марцін.— Што ж гэта прыдумаць такое?..

— Думай, думай,— падбадзёрыў яго Кот,— калі сам ужо думаць пачаў...

Раптам Марцін пляснуў сабе далоняй па лбе:

— Прыдумаў! Прыдумаў!

— Што ж ты ўжо там прыдумаў такое? —
недаверліва пацікавіўся Кот.

— А вось што...

Марцін набраў поўныя грудзі паветра і пачаў
высвістваць сваю песеньку.

— Зусім з глузду з'ехаў,— не зразумеў
нічога кот Максім.

— А пра Рака забыўся? — перапыніў Марцін
свіст.

— Пра Рака?

Марцін нічога не сказаў больш, толькі
насвістваць стаў цяпер з усяе сілы.

8

З аднаго боку плошчы перад царскім
палацам, на драўляным памосце, стаялі два
тронныя крэслы. Адно было вышэйшае, дру-
гое — крыху ніжэйшае і меншае. З другога
боку, таксама на драўляным памосце, стаяла
таўшчэзная калода, а ў ёй тырчала сякера для
пакарання смерцю. На меншым тронным
крэсле сядзела Царэўна. Высокае троннае
крэсла пуставала, бо Цар... Хто б мог
падумаць, што сам Цар-бацюхна здольны на
такія штукі! Ён і ваўчком круціўся, і на галаве
стаяў, і нават спрабаваў сам сябе ззаду за
крысо мантыі зубамі ўхапіць, як сабака ўласны
хвост...

Царэўна злосна грукала кулачкамі аб ручкі
крэсла, тупала нагамі ды крычала:

— Не смешна! Не смешна!! Не смешна!!!

Цар знясілена апусціўся проста на пліты, якімі была забрукавана плошча:

— Уф-ф-ф... Што рабіць?.. У розум не вазьму... Чула, дачушка, што ўрачы казалі? Калі да паўдня не ўсміхнешся, дык усё жыццё смяяцца не будзеш. Усё жыццё! Толькі хмурыцца ды злавацца.

— Хто ж вінаваты,— перапыніла яго Царэўна,— што ў тваёй дзяржаве ніводнага чалавека не знайшлося, які б мог рассмяшыць мяне?! Ва ўсёй дзяржаве!!!

— Дык жа спрабавалі некаторыя,— нясмела запырэчыў Цар.

— Спрабавалі! Спрабавалі! — перадражніла Царэўна.— А сёння чаму нікога не відаць? Чаму?!

— Дык жа,— Цар паказаў на лобнае месца,— баяцца... Разбегліся...

— Ага! — здзекліва ўсклікнула дачка.— Дык у тваёй дзяржаве і смельчака ніводнага няма?! Адны баязліўцы?!

Цар бездапаможна развёў рукамі.

І тут на плошчу апусцілася Сарока. Схілілася дзюбай да самай зямлі, пачала пачціва:

— Ваша вялікасць! Ваша высокасць! Не перавяліся смелыя людзі на нашай зямлі!

— Дзе ж яны? — ажывіўся Цар.

— Адзін з іх зараз будзе тут! — адказала Сарока.

— Хто яшчэ такі? — зняважліва спыталася Царэўна.

— Генерал ад інфантэрыі, кавалерыі і артылерыі, яго сіяцельства граф Марцін Глінскі-Папялінскі.

— Генерал?! — яшчэ больш ажывіўся Цар.
— Граф? — зацікавілася і Царэўна.— Хай ідзе!
— Хай ідзе! — загадаў Цар, узлез на троннае крэсла і прыняў адпаведную паставу.

Сарока ўзмахнула крылом, запрашаючы паважаных гасцей.

І на плошчы з'явіліся Марцін у генеральскім мундзіры, кот Максім у купецкім каптане і Рак. Ды не проста ішлі яны. Марцін верхам сядзеў на Каце, Кот — на Раку, а Рак сунуўся павольна хвостом наперад.

— Граф — верхам на Каце і Раку! Хі-хі!.. — павесялела крыху Царэўна.

— Генерал — у лапцях! — уражаны быў і Цар.— Хо-хо!

Але Царэўна раптам угнявілася:

— А чаму гэта Рак хвостом да нас стаў?! Непавага!!!

— Хвостом! Непавага! — згадзіўся Цар.

— Ваша вялікасць! Ваша высокасць! — паспяхалася растлумачыць Сарока.— Рак жа іначай не ўмее, як рачыцца!

— А мне якая справа? — злосна бліснула вочкамі Царэўна.

— А нам якая справа?! — грозна бліснуў вачыма Цар.

Рак, каб хоць неяк выправіць становішча, павярнуўся да тронных крэслаў галавой. Але Царэўна яшчэ больш узлавалася:

— Цяпер яны хваста...

У злосці яна не магла знайсці адпаведнага слова:

— Зада... Цяпер яны — спінамі да нас!!!

— Цяпер яны спінамі!!! — абурывся Цар.

— Паварочвайся хутчэй! — прыспешвала няўклюднага Рака Сарока.— Паварочвайся! Не так! Не так!!!

Рак стаў круціцца ў другі бок. Кот Максім і Марцін таксама пачалі круціцца, але ў процілеглых бакі. І раптам усё жывое збудаванне рухнула. Кот Максім адразу ўскочыў на ногі. А Марцін ляжаў на спіне і махаў нагамі ў лапцях, нібы намагаючыся ўстаць.

Тут Царэўна не вытрымала — засмяялася ўголас. Гледзячы на яе, закалаціўся ў рогаце і Цар.

— Ну вось,— сказаў Марцін задаволена, стаўшы на ногі і атрасаючы пыл з мундзіра,— і засмяялася Царэўна! Цяпер не давядзецца ёй усё жыццё злавацца.

— Дзякуй табе, граф,— прамовіў Цар і нібы папярхнуўся,— граф... э-э-э...

— Глінскі-Папялінскі,— падказаў кот Максім.

А Царэўна, заходзячыся ад рогату, паказвала пальцам на Марціна:

— Хі-хі-хі! Ха-ха-ха! Граф... у лапцях! Хо-хо-хо!

— У-у-хо-хо! — не мог утрымацца і Цар.— У лапцях! Генерал ад інфантэрыі!.. кавалерыі!.. артылерыі!.. Ох-хо-хо!!

— А світа,— не магла суняцца Царэўна,— світа якая! Кот ды Рак! Хо-хо-хо!

— У-у-хо-хо! — паўтараў Цар.— Кот і Рак! Кот і Рак!

Сарока трымалася воддаль, з асцярогай прамаўляючы сама сабе:

— Э-э... невядома яшчэ, чым гэта скончыцца... — А ўголас сказала: — Палячу — усім абвяшчу, што царская дачка засмяялася... Хай людзі радуюцца!..

— Людзі?! Ха-ха! — не пераставала смяяцца Царэўна. — Якая мне справа да людзей?!

— У-хо-хо! — уторыў Цар. — Якая справа...

Кот Максім набраўся нарэшце смеласці і выйшаў наперад:

— Пасмяяліся, ваша вялікасць, і годзе. Жарты набок. Абяцанае трэба выконваць.

Збянтэжаны Марцін паспрабаваў адцягнуць Ката, але той стаяў на сваім:

— Царскае слова непарушнае!

— Непарушнае, — пасур'ёзнеў Цар. — Так, непарушнае.

— Царскае слова?! Хі-хі-хі!! Непарушнае?! О-охо-хо! — весялілася Царэўна. — Дык гэта што — мне... хо-хо-хо! мне... Ах-ха-ха! За лапцюжнага генерала... ой, не магу! За кацінага графа... памру са смеху!!! Замуж выходзіць?! Ух-ха-ха!!!

— Дык жа слова дадзена, — разгубіўся Цар.

— Ха-ха-ха! Слова! Слова! Ох-хо-хо! Ты слова даваў, ты і замуж выходзь! — Царэўна саскочыла з троннага крэсла і, гучна рагочучы, пабегла ў палац.

— Бачылі?.. — развёў рукамі Цар. — Але ж смяецца! Смяецца! — Ён сам рагатнуў, але тут жа зноў пасур'ёзнеў. — А што да слова, дык заўтра падумаем. Заўтра!

— Заўтра дык заўтра, ваша вялікасць, — ахвотна згадзіўся Марцін. — Я згодзен!

— Вось і добра! Да заўтрага! — і Цар падаўся ўслед за Царэўнай, таксама гучна смеючыся.

— Эх ты! — папракнуў Марціна Кот. — На-вошта адкладаць?!

— Нічога, Максімка, — прымірэнча пагладзіў Ката Марцін. — Пераначуем — болей пачуем. Давай лепш пашукаем, дзе прытулак знайсці, бо Цар пра гэта, відаць, забыўся...

Марцін весела пакрочыў з плошчы. Кот Максім падаўся за ім, незадаволеная ўздыхаючы. Вылез з-пад лобнага месца, дзе знайшоў сабе часовую схованку, і Рак.

— Пачакайце! Пачакайце! Я так хутка не магу!..

Марцін і кот Максім падхапілі Рака з абодвух бакоў, і яны пайшлі разам.

9

Усё ў троннай зале было ў золаце, парчы, аксамітах. Вакол тронных крэслаў, шмат прыгажэйшых за тыя, што стаялі на плошчы, хадзілі Цар і Царэўна. Яны абмяркоўвалі ўзнікшую сітуацыю.

— Не пайду я за гэтага лапцюжніка! — казала дачка. — Хо-хо-хо! Не пайду!!! Ха-ха-ха!!!

— Вось ліха, — сам сабе скардзіўся Цар, — раней усё злавалася, а цяпер смяцца не перастае.

— Ха-ха! Да раніцы прыдумаць нічога не мог! — здзекавалася Царэўна. — А яшчэ ўла-

дар! Найвялікшы з вялікшых! Хо-хо! Наймудрэйшы з мудрэйшых! Хе-хе! — Раптам перастала смяяцца.— Трэба прыдумаць што-небудзь, каб адкласці вяселле. Ну, на месяц хаця б. А там відаць будзе... — і зноў не вытрымала, зарагатала: — Ух-хо-хо-хо-хо!!!

— Што ж прыдумаць?! — яшчэ хутчэй забегай Цар.— Што ж прыдумаць?!

У залу, важка ўзмахваючы крыламі, уляцеў Певень. Распластаўся на падлозе перад Царом:

— Ку-ка... ку-ка-рэ...

— Ды кажы хутчэй, што здарылася? — нецярпліва патрабаваў Цар.

— Бяда, Цар-бацюхна! — узняўся на ногі Певень.— Бяда!

— Бяда? — зацікавілася Царэўна.— Ха-ха!.. Якая бяда?

— Кароль суседняй дзяржавы,— аддыхаўся нарэшце Певень...

— Ха-ха!.. Ці не той, якога я прагнала, калі ён рассямшыць мяне хацеў? Хо-хо!..

— Кароль суседняй дзяржавы,— працягваў Певень,— дачуўся, што яе высокасць царская дачка за нейкага графа замуж ідзе...

— Ох-хо! — пляснула далонямі Царэўна.— Сарока паспела напляткарыць!.. Хі-хі!..

— ...рушыў вайной на нас,— скончыў нарэшце Певень.

— А наша войска — што? — грозна спытаўся Цар.

— А ў нашага войска,— далажыў Певень,— ад пратухлага мяса, што Гандляр-Купец пастаўляе, жываты разбалеліся...

— Жываты?! Ха-ха-ха! — зарагатала Царэўна зусім шчыра.— Жываты!.. Хо-хо!.. Гэта ж цудоўна, татачка! Цудоўна! Прызнач свайго лапцюжнага генерала камандуючым і пашлі з хворым войскам супраць Караля. Хі-хі! Кароль разаб'е яго. Хе-хе! Бо што карысці з ваяк, калі ў іх жываты баляць! Ха-ха!.. Тады... тады ты загадаеш адсячы галаву камандуючаму. Ха-ха! А я,— яна аж заскакала ад радасці,— я выйду замуж за Караля! За Караля! За Караля-ля-ля-ля! — Яна спынілася і загадала: — Паклікаць сюды гэтага... як яго...

Цар перапыніў дачку, загадаў яшчэ больш уладарна:

— Паклікаць сюды графа Глінскага-Папялінскага!

Певень залопаў крыламі, пабег, крычучы на ўсё горла:

— Графа Глінскага-Папялінскага да Цара! Графа Глінскага-Папялінскага да Цара!

10

Марцін, кот Максім, Рак, Сарока сядзелі на беразе ракі, каля моста.

— Ну, Купец! Ну, Гандляр! — абураўся Марцін.— Праз яго ўсё наша войска ўпokat ляжыць, за жываты пабраўшыся...

— А Генеральша! А Генеральша! — уставіла сваё слова Сарока.— Кінула войска і ў сталіцу пабегла...

— Вось толькі пра Жнейку-Надзейку нічога не чуваць,— уздыхнуў Марцін.— Яна ўжо і ў печы, напэўна, паліла...

— Жнейка! Жнейка! — прабурчаў Кот.— Зноў ты, тваё сіяцельства, за сваё!

— Я па тых мясцінах пралятала,— паведаміла Сарока.— Усё павытаптана, усё павыпалена. Ні жывой душы нідзе. Якая ўжо там печ!..

Марцін зноў уздыхнуў. Зусім ужо гаротна.

— Думай лепей, як каралеўскае войска пабіць,— тузануў яго за рукаво Кот.— Тады нішто ўжо не перашкодзіць нам з Царэўнай ажаніцца!

— Ну, вы тут думайце, а я тым часам у разведку палячу,— сказала Сарока,— ці далёка яшчэ кароль са сваім войскам. Калі ён на сталіцу пойдзе, дык гэтага моста ніяк не абміне.

І яна паляцела на той бераг.

— Паслухайце, сябры, што я прыдумаў! — радасна запляскаў клюшнямі Рак.— Мне пры гэтай тараторцы гаварыць не хацелася, бо яшчэ раней часу па ўсім свеце разнясе...

— Кажы, дружа,— нецярпліва папрасіў Марцін.

— Кароль сапраўды гэтага моста абмінуць не можа. Ніяк!.. Дык вось... збяру я ўсю радню... а нас многа... не злічыць... і падпілуем мы ўсе слупы пад мостам... але не да канца... каб мост трымаўся яшчэ. Пойдзе каралеўскае войска па мосце...

— А мост абваліцца,— здагадаўся Марцін,— і ўсё войска — боўць — у ваду!..

— Разам з Каралём! — аж падскочыў ад
захаплення кот Максім. — І ты, тваё сіяцельства,
адзіным жаніхом застанешся!

— Ды годзе ўжо, Максімка! — засмяўся
Марцін. — Жаніх і нявеста замясілі цеста. А
ці будуць булкі? Можа — толькі скулкі?!. І тваім
сіяцельствам годзе абзывацца.

— Дык я ж дзеля цябе стараюся, — па-
крыўдзіўся кот Максім.

— Не крыўдуй, дружа, не крыўдуй, — па-
прасіў Марцін і павярнуўся да Рака: — А ты
малайчына, Рача! Такое прыдумаў!

— Дык я пайшоў, — задаволеная азваўся
Рак, — радню склікаць...

— Ідзі, — згадзіўся Марцін, — шкада толькі,
што гасцінца няма ніякага для тваіх вусаценькіх-
лупаценькіх.

— Нічога! Як паб'ём Караля, тады і для
іх гасцінчык знойдзецца...

І ён знік пад мостам.

Марцін задумаўся. Заспяваў сваю песеньку:

Я — Марцін, Марцінка,
Круглы сірацінка...

Раптам абарваў песню:

— І чаго гэта я заўсёды так сумна спяваю?
Ён падміргнуў Кату, зноў заспяваў, але ўжо
бадзёра, весела:

Я — Марцін, Марцінка,
Хоць і сірацінка, —
Не заплачу
Аніколі,

Ні ў нястачы,
Ні ў нядолі,
Бо нашу
Ў душы надзейку
Зноў сустрэць
Надзейку-Жнейку...

— Ціха!.. Цсс! — перапыніў яго Кот.— Не-хта шкрабаецца. Быццам тысяча мышэй,— ён прыпаў вухам да зямлі.— Не... не тысяча... Болей!..

— То ж Рак з раднёй сваёй слупы падпілоўваюць! — сцяміў Марцін.

Кот Максім зноў прыклаўся вухам да зямлі:

— Марцінка! Я тупат чую! Боты цяжкія... абцасы каваныя...

Прыслухаўся і Марцін. Здалёк і праўда чуўся тупат мноства ботаў. Так тупаець магло толькі вялікае войска.

Як заўсёды, нечакана з'явілася Сарока:

— Я толькі што з-за моста! Я толькі што з-за моста! Кароль са сваім войскам набліжаецца! Кароль набліжаецца! Хутка тут будзе! Тут будзе!!!

— Дзякуй, пані Сарока, за тое, што папярэдзіла,— сказаў Марцін.

— Я далей палячу! — не сціхала Сарока.— Далей палячу! У палац! І там папярэджу! І там папярэджу!

— А мы што рабіць будзем? — спытаўся Кот і дадаў: — Ты ж цяпер сам за ўсіх думаеш...

— А мы з табой Караля сустракаць будзем,— сур'ёзна адказаў Марцін.

— Удвух?!

Кату, відавочна, гэта было не даспадобы.

— Удвух! — падняўся ў поўны рост Марцін і пачаў углядацца з-пад далоні за мост.

Кот Максім таксама падняўся. Але стаў так, каб можна было, калі што, за гаспадарову спіну схвацца. Тупат ботаў тым часам набліжаўся. Дасягнуўшы наймацнейшага гучання, ён раптоўна сціх. Як абарваўся. За горбам моста закалыхаўся сцяг суседняга каралеўства, акружаны лесам пік. Услед за тым на самым горбе моста з'явілася постаць Караля. Ён, таксама з-пад далоні, аглядаў мясцовасць. Ubачыў Марціна і ката Максіма, загукаў:

— Гэй, вы там! Здавайцеся!

— Ніколі! — смела адказаў Марцін.

— Вас — двое, а ў мяне тут войска незлічонае!

— Чаго ж ты баішся тады?

— Баюся?! — абурыўся Кароль. — Я?!

— Баішся! — высунуўся наперад кот Максім. — Ага! Баішся!

— Баішся! — падхапіў Марцін. — Бо мы табе тут...

— Вы?! Мне?! — зусім распаліўся Кароль. — Ды я... я... — ён павярнуўся да войска, якое стаяла на тым баку ракі. — Наперад, слаўныя мае ваякі! Наперад!

Выхапіўшы шаблю, Кароль кінуўся наперад, паказваючы войску прыклад адвагі. Дзіва што: перад ім былі толькі дзве жывыя істоты, ды няўзброеныя, а за ім ішло цэлае войска.

Марцін зрабіў крок наперад. Кот Максім — за ім. Праўда, крок у яго быў значна меншы.

Тупат ботаў заглушыў усё наўкол. На горбе моста паказаліся першыя рады каралеўскага войска. Але тут... тут пачуўся такі страшэнны трэск, што нават тупат войска перакрыў. І мост абрушыўся! Замільгалі ў паветры ногі ў ботах. Высока ўзляцелі каралеўская мантыя і карона. Заплескацела вада ў рацэ... І раптам усё сціхла. Трэск, шум, плёскат, крыкі змяніліся поўнай цішынёй.

— Ну вось,— без асаблівай радасці прамовіў Марцін.— Паглядзі, Максімка, як там наш Рак. Ці не прыдушыла яго бервяном якім або дошкай?

Кот Максім падбег да рэшткаў моста, паглядзеў уніз:

— Ай-я-яй! Колькі шапак на вадзе!..

— Шапак? — перапытаў Марцін.— Ану, давай зылоўліваем іх!

— Правільна! — узрадаваўся Кот.— Цару пакажам! Як доказ перамогі!

Яны выкідвалі на бераг вайсковыя шапкі, пакуль не ўтварылася цэлая гара.

— Ну, хопіць, напэўна,— прамовіў Марцін,— бо да сталіцы не данясём.

Тут ён убачыў, што на бераг вылазіць Рак.

— Жывы! Здаровы! А дзеткі як?

— І дзеткі жывыя, здаровыя, дзякуй вам,— адказаў Рак.— Мне дапамаглі радню склікаць...

— І табе, Рача, дзякуй вялікі. І дзеткам тваім!

— А яны вось што з дна паднялі і табе перадаць прасілі,— Рак дастаў з-пад берага і працягнуў Марціну каралеўскую карону.

— А навошта яна мне? — здзівіўся Марцін.— Хай лепей дзецям тваім застанецца... за цацку!

— Ты што, Марцінка? — занепакоіўся Кот.— Ты што?

— Супакойся, дружа. Слухаўся я цябе дасюль — і не шкадую. Бо хто мяне з печы злезці прымусіў? Ты! Хто паказаў, што на свеце робіцца? Ты! І ўдзячны я табе за гэта. Але цяпер... цяпер, Максімка, ты мяне слухайся!

— Як скажаш,— пагадзіўся Максім.— Ты ж такі разумны стаў.

— Вось і добра, Максімка... Памажы нам, Рача, шапкі гэтыя ўпакаваць. Каб ямчэй несці было...

11

На плошчы перад царскім палацам паранейшаму стаялі тыя самыя тронныя крэслы. У першым, вышэйшым, сядзеў Цар. У другім, меншым,— Царэўна. Цару яўна не цярпелася. Ён увесь час круціўся, глядзеў некуды ўдалеч.

— І чаго... хіх-і!.. табе не сядзіцца, татчка? — насмешліва пыталася Царэўна.— Быццам — ха-ха-ха! — нехта цвікі ў сядзенне пазабіваў... хо-хо! — вострымі канцамі ўверх!..

— Табе смешкі ўсё, смешкі,— пакрыўдзіўся Цар.— А мне і так і гэтак — нявыкрутка. Кароль пераможа — мяне з трона сапхне...

— Ну і што? Хе-хе-хе! Я ж каралевай стану!

— А новы наш камандуючы перамога,— закончыў сваю думку Цар,— дык запрасіць, чаго добрага, разам з табою і паўцарства ў прыдачу.

— Ха-ха-ха! Дзе яму перамагчы? Войска ж усё на жываты... хо-хо-хо!.. захварэла!..

— І звестак ніякіх,— турбаваўся пра сваё Цар,— ні ад Сарокі, ні ад Пеўня... Во! Наш вяшчальнік тут як тут!..

Певень, задыханы, уляцеў на плошчу, распластаўся перад Царом.

— Устань,— загадаў Цар,— кажы, што новага!

Певень ледзь падняўся, так стаміўся, спяшаючыся:

— Нейкія... тры неапазнаныя... асобы... да сталіцы набліжаюцца!

— Неапазнаныя?! — спалохаўся Цар.— Ці блізка яны?

— Блізка,— Певень азірнуўся, падскочыўшы ўгору,— гарадскую браму прамінулі ўжо... Адна за адной...

— Што ж рабіць?! — Цар саскочыў з троннага крэсла, падхапіў крыссе мантыі, памкнуўся бегчы.

— Хі-хі!.. Ды што ты, татачка?! — Царэўна моцна схавала яго за каўнер.— Можа, гэта каралеўскія паслы... Ха-ха!.. або сваты?!

— І праўда,— крыху супакоіўся Цар,— можа, паслы... або сваты...

Ён вярнуўся на сваё месца, хаця адчуваў сябе ўсё-ткі не дужа спакойна.

— Вось яны! — абвясціў на ўсё горла Певень і адскочыў убок.

На плошчу, штурхаючыся між сабою, убеглі генеральская ўдавіца і Купецкая Дачка. Абедзве тут жа ўпалі да Царовых ног. Следам за імі ішла Жнейка-Надзейка. Яна пакланілася спачатку Цару, потым Царэўне, а затым — і Пеўню. Той збянтэжыўся, пасля прыняў паставу, не менш важную, чым у Цара.

— Бабы! — з палёгкай выдыхнуў Цар і павярнуўся да Царэўны. — А ты — паслы... сваты... Хто такія? — спытаўся ў жанчын. — Што вам трэба?

Генеральша і Купецкая Дачка пачалі сыпаць словамі адначасова, стараючыся перакрычаць адна адну. А Жнейка-Надзейка стаяла крыху воддаль, маўчала.

— Ціха! — Цар заткнуў вушы пальцамі. — Не ўсе адразу! — і прыгледзеўся больш пільна. — А-а-а! Я пазнаў вас! Ты — Генеральша!.. што свайго генерала са свету звяла, а цяпер войска кінула!

— Дык што гэта, — забасіла Генеральша, — што гэта за войска, калі ва ўсіх разам жываты разбалеліся...

— Ха-ха, — падхапілася з трона Царэўна, — і я пазнала! Пазнала! Ты — дачка Купца-Гандляра! Таго самага, што войска наша пратухлым харчам абкарміў! Хо-хо! Ды ў гнілое сукно адзеў!

— Гэта праўда? — грозна спытаўся Цар.

— Так-так-так! — пацвердзіў Певень. — Чыстая праўда!

— Дзе ж ён сам? — яшчэ больш грозна спытаўся Цар.

— А сам ён на службу да Караля падаўся! — паведаміў Певень.

— Вось як? Здраднік? За гэта дачку яго варта...

Цар не дагаварыў свой прысуд. Толькі паказаў рукой на лобнае месца.

Купецкая Дачка зноў укленьчыла перад Царом, залямантавала, не даючы яму дагаварыць:

— Злітуйся, Цар-бацюхна! Злітуйся! Мой татачка толькі дзеля вашай карысці здрадзіў вам! Дзеля вашай карысці!..

— Як гэта — дзеля нашай карысці? — не зразумеў Цар і закрыў далоняй рот Царэўны, якая зноў гучна рагатала.

— Ён жа цяпер пратухлым харчам каралеўскае войска корміць! — захлынаючыся ад слёз, пралепятала Купецкая Дачка.

— Ха-ха-ха! — вызвалілася Царэўна ад бацькавай далані.— І ў каралеўскага войска таксама... хо-хо-хо!.. жываты разбаляцца! Ды за гэта... ой, не магу!.. ды за гэта яго да ўзнагароды прадставіць трэба... ой, памру са смеху!.. да самай высокай!..

Цар на момант задумаўся.

— А што? Падумаем! — і зноў звярнуўся да Генеральшы і Купецкай Дачкі: — Дык што вы ад мяне хочаце?

І тыя зноў загаманілі, адна басам, другая вісклівым галаском:

— Каб ты, Цар-бацюхна, прытулак нам даў... пры палацы!

— Та-ак... — заклапочана працягнуў Цар і, параіўшыся з Царэўнай, прыняў рашэнне: — Языкамі малоць абедзве добра ўмеецца. Заставайцеся пры Царэўне. З вамі ёй весялей будзе, — і дадаў сам сабе нячутна: — А я ад яе рогату хоць трошкі адпачну...

— Ха-ха!.. Дзякуй, татачка! — выказала сваё задавальненне Царэўна. — Хай яны ідуць... хо-хо!.. у прыдворных дам пераапануцца...

Цар жэстам паказаў, каб генеральская ўдавіца і Купецкая Дачка ішлі туды, куды паказала ім Царэўна, а сам павярнуўся да Жнейкі-Надзейкі:

— А ў цябе што?

— Спалілі нашу вёску ворагі, — з сумам сказала дзяўчына. — Людзей пабілі. Адна толькі я і вырвалася... з полымя...

— Ха-ха! Адна! З полымя! — не паверыла Царэўна. — Хо-хо! Спрытная...

— Дазволь, Цар-бацюхна, — не зважаючы на словы Царэўны, скончыла Жнейка-Надзейка, — і мне застацца... каб у сталіцы навалу перачакаць...

— А што ты ўмееш? — недаверліва глянуў на яе Цар. — Каб есці ды піць, трэба ж нешта рабіць.

— Рабіць я ўмею ўсё, — адказала Жнейка.

— Як — усё?!

— А так, Цар-бацюхна: і араць, і сеяць, і жаць, і касіць, і хлеб пячы...

— І падлогу месці? — перапыніла Жнейку Царэўна.

— І падлогу месці...

— І бялізну мыць? — дапытвалася Царэўна.

— І бялізну мыць...

— І пасуду?..

— І пасуду...

— Ффф-у-у! — гідліва фукнула Царэўна.—
Хай на кухню ідзе! Там у нас... ха-ха-ха!..
няма каму памыі выносіць.

— Чула, дзеўка? — сказаў Цар, якому ўжо
надакучыла гэтая размова.— Бяжы на кухню,
пакуль не перадумалі!

Жнейка-Надзейка пабегла. А Цар зноў
захваляваўся:

— Што ж гэта адтуль, з поля бою, не чуваць
нічога?!. А ты чаго тут аціраешся? — гэта ўжо
да Пеўня.— Ідзі на свой пост! І на ўсе вочы
глядзі, ці не пакажацца яшчэ хто!

Певень адразу паспяшаўся выконваць царскі
загад.

— І я пайду, татачка,— сказала Царэўна,—
гляну... ха-ха-ха! У што маіх новых пры-
дворных дам апранаюць.

— Ідзі, дачушка, ідзі! — ахвотна дазволіў Цар,
а як толькі тая знікла, перадражніў яе: — Ха-
ха-ха... Хо-хо-хо... Толькі і ведае, што рагатаць
ды смяяцца...

Ён абапёрся локцямі аб ручку троннага
крэсла, падпёр даланёй шчаку, заспяваў у
сумным задуменні:

Доля цяжкая ў цара,
у цара,—
Розных клопатаў гара,
ой, гара!

На суседзяў рушыць раць,
рушыць раць,
Гэтых лашчыць, тых караць,
ух, караць!..

Песню Цара перапынілі крыкі Пеўня і Сарокі, якія разам, стараючыся апярэдзіць адно аднаго, ляцелі да трона і крычалі:

— Перамога!!! Перамога!!!

— Перамога!!!

Цар ад нечаканасці зваліўся з троннага крэсла. Потым падняўся, паправіў Карону на галаве.

— Хто каго перамог? — у голасе яго яшчэ адчуваўся страх. — Хто каго?..

— Граф Глінскі-Папялінскі, — апярэдзіла Сарока сваяка, — адолеў!.. Караля!.. Сама бачыла!

— І цяпер, — адштурхнуў Певень Сароку, — сюды кіруецца!..

— З войскам?! — насцярожыўся Цар.

— Адзін! — паспешаўся з адказам Певень.

— З катом Максімам! — удакладніла Сарока.

— Ну, гэта не страшна, — супакоіўся Цар. — Паклічце Царэўну! Будзем пераможцу вітаць!

— Я ўсё чула! — выбегла Царэўна з палаца. — Ха-ха-ха! Я ўсё чула! Будзе свята... хо-хо-хо!.. У гонар перамогі!

Следам за Царэўнай спяшаліся Генеральша і Купецкая Дачка. Цяпер яны былі ўбраны, як прыдворныя дамы, і выгляд мелі даволі забаўны.

Толькі ўселася Царэўна на сваё троннае крэсла, як на плошчы з'явіліся Марцін і кот Максім. Абодва неслі на плячах па вялікім пакунку вайсковых шапак.

— Што гэта такое? — пацікавіўся Цар.

— Гэта ўсё, што засталася ад каралеўскага войска! — сказаў Марцін, кідаючы шапкі да ног Цара. Кот Максім таксама скінуў свой груз.

— А... Кароль? — з надзеяй пацікавілася Царэўна. — Ха-ха!.. А карона?..

— Каралеўскую карону мы Раку пакінулі, — адказаў Марцін.

— Дзеткам ягоным замест цацкі, — дадаў Кот.

— Мы вельмі рады вітаць пераможцу! — урачыста абвясціў Цар. — А якую ж ты ўзнагароду атрымаць хацеў бы? Ці па-ранейшаму руку Царэўны просіш?

Генеральша, якая да гэтага пільна ўглядалася ў Марціна, памкнулася раптам да яго:

— Дык гэта ж мой жанішок! На ім жа мундзір майго мужа-нябожчыка!

— Не! — ухапіла яе за спадніцу Купецкая Дачка. — Ён са мной ажаніцца меўся! На яго служку — каптан майго татачкі!

Паміж імі ледзь не ўсчалася бойка. Але Царэўна ўладна супыніла іх:

— Хо-хо! За такога героя і Царэўне не сорамна замуж пайсці!

— Вось і пагадзіліся! — узрадаваўся Цар. — І пагадзіліся! — А сам падумаў: «Можа, хоць з'едзе з ім куды-небудзь...»

— Не, ваша вялікасць! — прамовіў Марцін. — Не трэба мне вашай дачкі.

— Ха-ха! — зарагатала Царэўна і раптам збянтэжылася. — Як — не трэба?!

— Не трэба! — рашуча пацвердзіў Марцін. Царэўна ад нечаканасці знепрытомнела.

— Дык, можа, табе Генеральша больш даспадобы? — разгублена спытаўся Цар у Марціна, абмахваючы дачку крысом мантыі.

Абнадзееная Генеральша падалася наперад.

— Не! — апярэдзіў Марцін. — І Генеральшы мне не трэба!

Ён скінуў і шпурнуў на зямлю генеральскі мундзір.

— Ух! — хапіла Генеральша паветра і так-сама ўпала ў непрытомнасці.

— А Купецкая Дачка? — апалым голасам спытаўся Цар.

Купецкая Дачка, узрадаваная паражэннем сваіх саперніц, падалася да Марціна.

— І Купецкай Дачкі не хачу! — паспяшаўся Марцін.

Кот Максім скінуў купецкі каптан:

— А шкада — цёплы!..

— Ах! — знепрытомнела і Купецкая Дачка.

Тут Цар увесь натапырыўся, насцярожыўся:

— Дык што, можа, табе сваё крэсла аддаць?!

— Якая карысць мне з твайго крэсла? — усміхнуўся Марцін.

— Што ж табе трэба? — зусім разгубіўся Цар. — Граф... граф...

— І ніякі я не граф! — перапыніў яго Марцін. — А трэба мне... трэба мне вось што... Тут, у сталіцы, шукала сабе прытулку ад навалы дзяўчына вясковая... Жнейка-Надзейка...

— Ці не тая гэта, што мы на кухню паслалі? — спытаўся Цар.

— Тая! Тая! — разам пацвердзілі Сарока і Певень.

— І ты пойдзеш адсюль? — узрадаваўся Цар.

— Пайду!

— І больш нічога не запатрабуеш?

— Нічагусенькі!

Цар адразу прыняў уладарны выгляд:

— Жнейку-Надзейку сюды!

Жнейка-Надзейка як убачыла Марціна, так адразу і памкнулася была да яго, але спынілася.

— Я чакала цябе... А ты, Марцінка, не вярнуўся.

У голасе яе было столькі суму і крыўды.

— Ды часу ў яго не было! — заступіўся за Марціна Цар.— Царскую службу выконваў. Скажы лепей, дзеўка, ці пойдзеш ты замуж за гра... цьфу ты!.. за хлопца гэтага, за Марціна?

— Замуж? — Надзейка паглядзела на Марціна.— А ці будзеш ты, Марцінка, за плугам хадзіць, жыта сеяць?..

— Буду, Надзейка! — павесялеў Марцін.

— А касіць, малаціць, веяць?

— Буду, Надзейка! Усё буду!

— І дровы секчы, каб у печы палілася?

— І дровы — буду!

— Тады я згодна, Марцінка! Згодна!

— І пойдзеш зараз са мной?

— Хоць на ўскрай свету!

Абняліся яны ды пайшлі не аглядаючыся. Раптам Марцін спыніўся:

— А ты, Максімка, застаешся?

— Не, я з вамі! Хоць і многа тут мышэй, у палацы царскім, а дома лепей...

— І мы з вамі! І мы! — закрычалі разам Певень і Сарока.

— Ну вось,— з горыччу пахітаў Цар галавою,— сучаснае выхаванне... пайшлі, нават не развіталіся...

У гэты час з'явіўся Рак са сваёю самаю вялікаю ношкаю вайсковых шапак.

— Эх, спазніўся, відаць,— прамовіў ён, аглядаючыся, і скінуў ношку.— Пайду даганяць...

Цар тым часам зноў узяўся абмахваць Царэўну:

— Дачушка! Дачушка!

Царэўна апрытомнела, прыўзнялася, убачыла, што Марціна ўжо няма.

— Гэта ты!.. Ты ва ўсім вінаваты! Ты-ы-ы!!! — і кінулася на бацьку з кулакамі.

Цар захіліўся рукамі, глыбей утуліўся ў троннае крэсла.

Ад гвалту прахапіліся Генеральша і Купецкая Дачка, глянулі на Цара з Царэўнай. Глянулі адна на адну і заліліся горкімі слязамі.

Даўно я меўся пераказаць вам, дзеці, гэтую добра вядомую ўсім казку. Але пераказаць крыху па-свойму. Ды ўсё ніяк не выпадала. Часу не было. А зараз — слухайце. Ці самі чытайце.

КАБ НЕ ЗМАЎКАЎ ЖАВАРАНАК...

КАЗКА

Жылі сабе на свеце стары Нупрэі і яго сын Іваська. Не багата жылі і не бедна. Што ў полі сваёй працай набывалі, тое і спажывалі.

Вось аднойчы і кажа стары Нупрэі да сынка свайго Іваські:

— Сумна мы жывём з табой, сынку. Маці наша памерла даўно. Ды і я ўжо стары ды нямоглы. Памру, а ўнукаў не дачакаюся. А ты адзін застанешся — хто табе па гаспадарцы памагаць будзе? Хто ў цяжкую часіну плячо падставіць?

— Дык што ж ты параіш, татачка? — спытаўся Іваська.

— А ідзі ты, сынку, у белы свет,— адказаў стары Нупрэі,— і не вяртайся, пакуль не знойдзеш сабе жонку, а мне нявестку. Глядзі толькі...

— Каб прыгожая была? — перапыніў Іваська.

— Не, сынку,— паківаў галавою стары Нупрэі,— хай сабе і не дужа прыгожая, але каб працавітая ды разумная...

— Як жа я дарогу знайду, дзе шукаць яе? — запытаўся Іваська.— Як цябе аднаго пакіну?

— Пра мяне, сынку, дужа не турбуйся,— уздыхнуў стары Нупрэі.— Я пажыў ужо сваё. Абы табе добра было. А каб з дарогі не збіўся, дам я табе параду адну...

У гэты самы момант у высокім блакіце неба пачуўся голас Жаваранка.

— Во, чуеш? — ўзрадаваўся стары Нупрэі.

— Чую,— азваўся Іваська і, прыклаўшы брылікам далоні да броваў, пачаў углядацца ў неба.

— Што ты чуеш?

— Ды Жаваранак спявае. Вунь... павіс у небе на нябачнай нітачцы. Як званочак...

— Хораша спявае! — згадзіўся стары Нупрэі.— І сонейка, глядзі ты, весялей заззяла...

Сонца і сапраўды, нібы ўзрадаваўшыся Жаваранку і ягонай песеньцы, заліло ўсё навокал сваім яркім і шчодрым святлом.

— Не просты гэты Жаваранак,— памаўчаўшы крыху, зноў загаварыў бацька.— Як пойдзеш не тою дарогаю, як зробіш нешта супроць праўды і сумлення — змоўкне адразу птушка боская. А як правільную дарогу выбераш, па праўдзе і сумленню рабіць усё будзеш — ён будзе спяваць і спяваць.

З гэтым і выправіў стары Нупрэі сына свайго Іваську ў далёкую дарогу.

Ці доўга, ці мала ішоў Іваська, аж выйшаў на развілку дзвюх дарог. І напаткаў ён тут сляпога жабрака з дзяўчынай-павадыркай. І ён

і яна ў зрэб'і. Стомленыя. Запыленыя. А Жаваранак чамусьці спявае-заліваецца...

Спытаўся Іваська ў жабракоў, якая дарога куды вядзе. І пачуў у адказ, што адна — да каралеўскага палаца. А ў караля — дачка на выданні. Толькі ніхто браць яе не хоча, бо занадта сваявольная, хоць і прыгожая. Другая ж дарога ў пушчу пралегла. А ў пушчы той бедны чалавек жыве з дачкою. Жывуць з таго, што ў лесе знойдуць. Грыбы ды ягады спажываюць. Жыта сабе на хлеб сеюць, невялікі лапкі зямлі раскарчаваюшы.

«Перш чым дарогу выбіраць, падсілкавацца не шкодзіла б», — падумаў Іваська і дастаў свой небагаты харч. Аж бачыць — з такою мальбой глядзіць на яго павадырка, што шкада яму жабракоў стала. І раздзяліў ён свой сняданак на тры роўныя часткі...

А Жаваранак яшчэ весялей заспяваў у небе. Нібыта не адзін ужо званочак, а цэлых сто звяняць!

І даведаўся Іваська, што быў некалі той бедны чалавек садоўнікам пры царскім двары. А дачка яго — пакаёўкай у царэўны. Раззлавалася аднаго разу царэўна на пакаёўку. Занадта прыгожаю, здалося ёй, тая стала. Прыгажэйшаю за яе. І патрабавала яна ад цара, каб выгнаў ён садоўніка разам з дачкою з двара, нічога нават на дарогу не даўшы.

А быў той садоўнік, трэба сказаць, на ўсе бліжэйшыя царствы ды каралеўствы вядомы. Проста цуды ў садзе рабіў, незвычайныя дрэвы вырошчваў. І каб не мог ён да якога іншага

валадара наняцца, загадалі цар з царэўнай пазбавіць яго зроку.

— Калі хочаш,— прапанаваў сляпы жабрак,— разам пойдзем, у пушчу. Можа, спадабаецца табе былая пакаёўка. Працавітая дзяўчына, рахманая ды разумная. А з твару — зусім як мая дачка. Ну, дзве кроплі вады проста...

«А ці не ты сам і ёсць той садоўнік?» — падумаў Іваська. Глянуў на жабракову дачку. Худзенькая, мурзаценькая...

— Не,— адмовіўся ён,— пайду лепш да царскага палаца...

— Ну што ж,— сумна прамовіў жабрак,— вольнаму воля. А табе ў падзяку за тое, што сняданкам падзяліўся,— вось... Два зернеткі... Можа, спатрэбяцца... Яблыні пасадзіш... З аднаго рагатая вырасце, пакручастая. З другога — зграбная ды купчастая. Дык з першай, глядзі, ніколі яблыкаў не каштуй — бяда будзе. А з другой... З другой — сам убачыш...

І пайшлі жабрак з павадыркаю сваёю дарогаю.

Паглядзеў Іваська на зернеткі, паціснуў плячыма і ўкінуў іх у торбачку.

Толькі ступіў ён на тую дарогу, што ў царскі палац вядзе, як змоўк адразу Жаваранак.

— Чаго гэта ён змоўк? — здзівіўся, зірнуўшы ў неба, Іваська.— Можа, я не тую дарогу выбраў? Ну, вось яшчэ! Не шукаць жа мне нявесту ў пушчы. А пры царскім двары іх, відаць, процьма. І ўсе — адна за адну прыгажэйшыя...

І ён рашуча пакрочыў наперад.

Падышоў Іваська да царскага палаца. Бачыць — сад пасохлы. Ні лісточка на дрэвах, ні яблычка, ні спіўкі, ні грушкі.

Каля ўвахода ў палац Іваську царскі прыслужнік сустрэў. Ну, і сказаў, што як пагналі з двара садоўніка з дачкою-пакаёўкаю, з таго часу і засох сад. І што ні рабілі знаўцы розныя заморскія, нічога не дапамагло. Сохне сад, дый годзе. Маладзенькія дрэўцы пасадзяць — і яны сохнуць. Вось і загадаў цар прыслужніку знайсці такога садоўніка, каб сад ажывіў. А як не ажыве сад, дык і новаму садоўніку і прыслужніку галовы з плеч пацінае.

«Што ж,— падумаў Іваська, успомніўшы пра зернеткі, падараваныя жабраком.— Ці не паспытаць мне шчасця, у садоўнікі наняўшыся?»

Раптам чуе — зноў заспяваў Жаваранак. Не так, як раней, не ў сто званочкаў, але заспяваў усё-ткі. І гэта надало Іваську смеласці.

— Добра,— сказаў ён царскаму прыслужніку,— ідзі далажы цару, што знайшоўся садоўнік.

— Дзе ж ён? — здзівіўся прыслужнік.

— А вось, перад табой стаіць!

— Ты?!

— Я!

— Ой, глядзі... Не знасіць нам з табой галовы свае...

А Жаваранак спявае ўсё весялей ды весялей...

У царскім палацы ў гэты час царэўна сварылася са сваім бацькам-царом.

— Што ж гэта,— крычыць,— робіцца?! Ва ўсім царстве не знойдзецца ніводнага садоўніка, каб мог сад пасадзіць! Ды так, каб ён не сох на корані! Чаго выхваляўся тады на ўвесь свет: мы самыя магутныя! мы самыя разумныя! мы самыя багатыя!

— Дачушка, даражэнькая,— спрабаваў супакоіць яе цар,— мы ж і з-за мяжы садоўнікаў выпісвалі, дык і яны ж рады не далі...

— А мне якая справа да гэтага?! — не сунімалася царэўна.— Мне што, так і заставацца непрыгожаю? Да канца дзён сваіх...

— Дык ты ж і так прыгожая...

— А пакаёўка мая былая прыгажэйшая?.. Ага! Маўчыш!.. А я ведаю, з чаго яна так папрыгажэла раптам. Чароўны яблычак з'ела! І я хачу чароўны яблычак!..

У гэты самы момант у царскі пакой, асцярожна ступаючы, увайшоў прыслужнік і нізка схіліўся перад уладарнымі асобамі.

— Ну, што ў цябе? — спытаўся цар. Ён хацеў сказаць яшчэ нешта, але царэўна нецярпліва перапыніла:

— Ці знайшоў садоўніка?!

— Ваша вялікасць! Ваша высокасць! Ёсць садоўнік! — яшчэ раз пакланіўся абодвум уладарным асобам царскі прыслужнік.

— Дык вядзі яго хутчэй сюды! — узрадаваўся цар і дадаў з дакорам, звяртаючыся да дачкі: — А ты тут дзяржаву нашу ганіла...

Царэўна агледзела Іваську з усіх бакоў, потым спытала строга:

— Дык ці зможаш ты гэтак сад пасадзіць, каб не высах?

— Пастараюся...

— А каб у ім чароўная яблынька вырасла?

— Паспрабую...

— Тады ідзі і працуй! — махнуў рукою цар, уздыхнуўшы з палёгкай.

— Хвіліначку, — пры самым парозе спыніўся новы садоўнік. — А ўзнагарода якая? Нешта пра гэта ніхто нічога не кажа.

— Узнагарода? — нібы здзівіўся цар і крыху задумаўся.

— Я ж казала, — паспяшалася з адказам царэўна, — што сама пайду замуж за таго, хто зробіць мяне самаю прыгожаю ў свеце.

— Ты што?! — тузануў цар дачку за рукаво.

— Адчапіцесь, татачка! — агрызнулася царэўна. — Я ад свайго слова не адступлюся...

І тут усе пачулі, як за акном, высока ў небе, заспяваў Жаваранак.

— З чаго гэта ён распяваўся?! — узлавалася раптам царэўна. — Загадайце, татачка, каб прэч яго гналі!..

— Навошта? — пачціва запярэчыў Іваська. — Хай спявае. Пад спеў ягоны і мне працаваць весялей будзе, і яблынькі хутчэй у рост пойдучь...

— Тады хай спявае, — грэблівая зморшчылася царэўна. — На што толькі не пойдзеш дзеля таго, каб найпрыгажэйшай у свеце стаць!..

Не марнуючы часу, узяўся новы царскі садоўнік за справу. А царскі прыслужнік назіраў збоку, як той завіхаецца, ды крыва ўсміхаўся.

Ярка свяціла сонейка. Звінеў у сто званочкаў Жаваранак.

Глянуў Іваська ў неба з-пад рукі і прамовіў:

— Спявай, спявай, даражэнькі! Хутка, можа, на вяселлі спяваць будзеш. Вырашчу я сад, узгадую чароўную яблыньку, пачастую царэўну яблычкам,— яна і пойдзе замуж за мяне...

Не паспеў ён да канца выказаць сваю новую заповітную мару, як змоўк Жаваранак. Нібы і не было яго.

— Ну вось яшчэ,— пакрыўдзіўся Іваська,— царская дачка яму не даспадобы! Ну, няхай сабе не самая прывабная ў свеце... Ну, няхай сабе злосная... Але ж царская дачка...

Разгарнуў Іваська торбачку, дастаў адтуль два зернеткі і ўспомніў, што яму на развітанне сляпы жабрак казаў.

— Толькі ж сослепу,— разважаў уголас Іваська,— не мог ён паказаць мне, якое зернетка ад якой яблынькі...

— Ну і што?! — прыспешваў царскі прыслужнік.— Саджай хутчэй! Як вырастуць — разбяромся!

Паклаў Іваська ў ямкі абодва зернеткі, вадю паліў.

І што б вы думалі? Дзіва сталася! У той самы момант узняліся з глебы два кволья парасткі. І злёнае лісцейка на іх затрапятала. А Жаваранак у небе так і заліваўся, так і

заліваўся, бо вядома ж: хто хаця б адно дрэўца ўзгадуе, добрую справу зробіць.

Проста на вачах пачалі парасткі ў сілу ўбірацца. Вось яны ўжо ў маладзенькія яблынькі ператварыліся. Праўда, адна з іх — зграбная, купчастая, а другая — рагатая, пакручастая. Гледзячы на іх, і іншыя дрэвы ў садзе зазеленелі. Неўзабаве ўвесь сад у квецень ахінуўся...

— Ох, і слаўна! Ох, і добра! — аж запляскаў у далоні царскі прыслужнік. — Відаць, мы ўсё-ткі пры сваіх галовах застанемся... — І дадаў, нешта надумаўшы раптам: — А ты, Іваська, прылёг бы... Пакуль яблыкі саспеюць, выспішся...

— Праўда, — згадзіўся Іваська. Ды лёг проста на зямлю, торбачку сваю пад галаву паклаў. Потым падхапіўся. — А што ж гэта Жаваранак не спявае?

— Каб твайму сну не перашкаджаць, напэўна, — супакоіў яго царскі прыслужнік.

— А-а, сапраўды, — згадзіўся Іваська, пазяхнуў і тут жа заснуў.

Вось дзе сапраўды ўзрадаваўся царскі прыслужнік! Заскакаў ды заспяваў нават.

А на яблынях тым часам і яблычкі ўжо з'явіліся. Ды такія сакаўныя, прыгожыя, хоць і недаспелыя яшчэ.

Выйшлі тут з палаца цар з царэўнаю.

— Ты чаго гэта, блазен, раскакаўся? — незадаволена запыталася царэўна.

— Чаго распяваўся?! — здзівіўся цар.

— А вы глядзіце! Глядзіце! — ніяк не мог суняцца прыслужнік.

Глянулі цар з царэўнай і спачатку як аслупянелі з такога дзіва. Потым царэўна і сама ў скокі пусцілася. І ў далоні таксама запляскала з вялікае радасці:

— Малайчына прыслужнік! Малайчына! Та-кога садоўніка прывёў!

— Пры чым тут садоўнік? — нібы пакрыў-дзіўся прыслужнік.— Пры чым тут садоўнік? Гэта я ўсё! Я!!! А ён, лайдак, як заваліўся спаць, дык і прачнуцца не можа...

— Давай жа яблычак хутчэй! — загадала царэўна.

— Давай! — прыкрыкнуў цар.— Яблычак давай!

Павагаўся з хвілінку прыслужнік. На адну яблыньку паглядзеў, на другую. Потым нава-жыўся. Падскочыў да прыгажэйшай і сарваў яблычак.

Выхапіла царэўна з прыслужнікавых рук яблычак. Нецярпліва да рота паднесла... і — што тут з ёю сталася! Закруцілася на месцы, быццам у танцы віхурным. А як спынілася, дык і цар і прыслужнік царскі аж вохнулі: так папрыгажэла царская дачка!

А яна дастала люстэрачка кішэннае, глянула на сябе і незадаволена хмыкнула:

— Гм, цяпер я з былою сваёй пакаёўкаю зраўнялася. Але мне мала гэтага. Мала! Я самай прыгожай на свеце быць хачу. Самай прыгожай!..

— Дык жа яблычкі яшчэ недаспелыя,— пачаў апраўдвацца прыслужнік.

— Недаспелыя,— паўтарыў і цар.

— А як даспеюць! — летуценна працягваў прыслужнік.

— А як даспеюць — ого-го! — падтрымаў цар.

— Ну, пабачым, пабачым,— палагаднела царэўна.— А што з гэтым лайдаком рабіць будзем?

— Гнаць яго з двара! — хуценька загаварыў прыслужнік.— Гнаць як хутчэй!

— Гнаць! — загадала царэўна.

— Сабакамі цкаваць! — удакладніў цар.

І ў той жа час пачуўся брэх сабачай зграі. Прахапіўся Іваська ад гэтага брэху. На ногі ўскочыў. Зірнуў на царэўну і — аж вочы захіліў рукою:

— Ох, і прыгожая будзе ў мяне жонка!

— Што?! — узлавалася царэўна.— Каб я за такога гультая замуж пайшла?!

— Гнаць яго адсюль! — паўтарыў свой загад цар.

— Сабакамі цкаваць! — напамніў царскі прыслужнік.

— Сабакамі цкаваць! Сабакамі! — у адзін голас закрычалі цар з царэўнай.

Бачыць Іваська, нявыкрутка яму атрымліваецца. Падхапіў сваю торбачку і — наўцёкі. Услед яму сабакі прамчаліся. Цэлая зграя выжлаў!

— Ату яго! Ату! Ату! — крычалі цар, царэўна і царскі прыслужнік...

Царэўна і сама не заўважыла, як апынулася пад рагатай ды пакручатай яблынькай. Пачала трэсці яе. Ды так, што яблыкі пасыпаліся з галінак ёй на плечы. А адно дык проста ў галаву трапіла. У самае цемечка. І ўпала царэўна, прытомнасць страціўшы.

Кінуліся да яе цар з прыслужнікам, на ногі паставілі. Аж бачаць, на галаве ў царэўны рогі выраслі. Якраз з таго месца, куды яблычак трапіў...

А Іваська тым часам праз пушчу прадзіраўся. І аглядаўся ўсё: ці не гоняцца за ім выжлы царскія. Але не — заціх брэх сабачы ўдалечыні.

А Жаваранак? Жаваранак зноў спяваў-заліваўся!

— Што ж гэта ён? — дзівіўся Іваська. — То як я па роўнай дарозе ішоў — змаўкаў. А цяпер праз гушчар прадзіраюся — ваўсю спявае. Нешта, відаць, блытае...

Выбраўся нарэшце Іваська на паляну. А на паляне хацінка стаіць. Так, непрывабная з выгляду. Пад страхой заімшэлай. З акенцамі маленечкімі.

Падышоў Іваська бліжэй.

— Ці ёсць тут хто? — пытаецца.

І адчыніліся дзверы хацінкі. І выйшла яму насустрач дзяўчына ў зрэбным. А сама прыгожая! Прыгажэй за царэўну. Нават пасля таго, як тая чароўны яблычак з'ела.

— Добры дзень, Іваська! — ветліва прамовіла яна.

— Ты хто такая? — здзівіўся ён.— Адкуль імя маё ведаеш?

— Не пазнаў ты мяне,— уздыхнула дзяўчына.

— Не, не пазнаў,— прызнаўся Іваська.

— А ці помніш сляпога жабрака з павадыркай? Дык я і ёсць тая павадырка... Алеся зваць мяне. Стамлёная тады была, запыленая...

— Гэта ж бацька твой мне два зернеткі даў! — узрадаваўся Іваська.— Дзе ж ён сам?

— Няма ўжо татачкі майго,— і яна ацерла слязіну са шчакі.— Пахавала я яго нядаўна. Адна вось засталася...

— Адна! У пушчы гэтай непраходнай!

— А што,— усміхнулася дзяўчына,— са звярамі я сябрую. Грыбоў і ягад наўкол — хоць касой касі. Даспее жыта на палетачку нашым, сажну, змалачу — хлеб будзе...

А Жаваранак звініць-заліваецца, над самымі галавамі іх віецца. Паглядзеў на яго Іваська ды і кажа:

— Не хвалюйся, Жаваранак! Не хвалюйся, родненькі! Нарэшце разумець я пачаў, што ты мне падказваеш.— І тут жа да дзяўчыны: — Ну, вось што. Не выпадае адной табе ў пушчы жыць.

— А што рабіць?

— Збірайся ў дарогу. Разам пойдзем...

— Разам і тут застацца можна...

— Як жа я старога бацьку пакіну? Ён чакае мяне. Ды не аднаго — з нявестаю...

— А як жа палетак? Хто жыта сажне?

— Як надыдзе жніво — разам вернемся. І паробім усё...

— Разам?

— Разам! Калі на тое згода твая будзе...

— Я згодна, — прамовіла яна ціха і дадала яшчэ цішэй: — А я ведала, што ты прыйдзеш. Татка казаў, што не можаш не прыйсці...

І яны пачалі збірацца ў дарогу.

Ох, як весела заспяваў Жаваранак! Ніколі яшчэ не спяваў ён гэтак.

Прамінула колькі часу. На Нупрэевым двары рыхтаваліся да вяселля.

— Слаўную ты мне нявестку прывёў, добрую жонку выбраў, — не мог нарадавацца стары Нупрэй. — І на гаспадарцы ўвішная, і з твару прыгожая, і да таго ж — разумная!

Сабраліся на вяселле людзі. Прынеслі хто што мог. І стол атрымаўся на славу.

Вось і нявесту з хаты вывелі. А вясельныя строі ёй так да твару! Аж заглядаюцца ўсе...

Толькі пачалі за стол садзіцца, як з'явіліся на падворку два падарожнікі. Стомленыя, запыленыя. Першай ішла жанчына, з галавы да ног у чорнае захутаная. За ёю мужчына, у падраным адзенні. Не адзін дзень, відаць, у дарозе былі.

Убачыла жанчына Іваську з нявестай і ў ногі перад імі кінулася:

— Нарэшце я знайшла цябе, садоўнічак шаноўны! І цябе, пакаёвачка мая даражэнькая!

— Ды хто ты такая? — здзівіўся Іваська.

Адкінула жанчына чорную хустку з галавы, і ўсе ўбачылі бледны твар, а над ілбом — рогі. Як у казулі.

— Царэўна! — у адзін голас усклікнулі Іваська з нявестай.

А ў здарожаным мужчыне яны пазналі царскага прыслужніка.

— Што гэта з вамі здарылася? — зацікавілася Алеся.

І царэўна з прыслужнікам наперабой сталі расказваць, як з'явіліся на галаве ў яе рогі, як загадаў бацька-цар ісці ім разам у свет белы, шукаць садоўніка, бо толькі ён можа царэўну рагоў пазбавіць. А не пазбавіцца рагоў царэўна, дык няхай і не вяртаецца дадому, бо гэта ж усе суседнія цары, каралі ды князі смяяцца з іх будучь...

— Даруй жа нам, Іваська, — зноў укленьчыла царэўна, — будзь літасцівы!..

— Даруй! — узмаліўся і царскі прыслужнік.

— Хоць і не вартыя вы літасці, — разважыў Іваська, — ды што ўжо тут... Дарую з выпадку вяселля. А вось чым памагчы тваёй бядзе, царэўна, не ведаю. Няма ў мяне сродку такога...

— Чакай, Іваська, у мяне ёсць нешта, — і Алеся дастала сакаўны, зусім даспелы ўжо яблычак. — Вось, мне яго бацька пакінуў. На чорны дзень, калі, кажа, хвароба якая прывяжацца, адкусі ад яблычка, і ўсё адразу мінецца...

Яна працягнула яблычак царэўне:

— Бярыце, ваша высокасць!

— Як? — прашаптала ўражаная царэўна.— Ты даруеш чароўны яблычак мне? Той, хто цябе з палаца выгнаў... праз каго бацькі твайго не стала...

— Бяры, царэўна, бяры,— прыспешыў Іваська,— пакуль не перадумалі.

І Жаваранак, які змоўк быў, зноў завёў сваю звонкую песню.

Ухапіла царэўна яблычак, надкусіла... І закруціла яе, завіхурыла ў нейкім дзіўным танцы. А калі спынілася яна, то рагоў на галаве ў яе ўжо не было. І тварам яна стала зусім такою, як раней была. Дастала люстэрка, зірнула ў яго і засмяялася з радасці.

— Дзякуй табе, пакаеўка мая былая! Дзякуй і табе, Іваська! — прамовіла яна гучна, каб усе людзі пачулі, і пакланілася ў пояс абаім.— Многаму навучылі вы мяне. Больш ніколі, ніколі ў жыцці я не пакрыўджу нікога і не падману!

— І я таксама,— прабубнеў і царскі прыслужнік,— не пакрыўджу... не падману... ніколі ў жыцці...

— Тады што ж,— прапанаваў стары Нупрэй,— заставайцеся з намі вяселле гуляць...

— Не ўжо, не,— заматляла галавой царэўна,— мы дадому пойдзем як хутчэй, бо нам у вас заставацца сорамна... за ўчынкі свае ранейшыя...

— Ну, як хочаце,— не стаў упрошваць стары Нупрэй,— а нам пара... Бачыце, людзі зачкаліся ўжо...

І Жаваранак яшчэ гучней заспяваў, на поўны голас. І чуліся ў тым голасе і званочкі срэбныя, і жалеек гранне, і цымбалаў пералівы...

— Во! — паказаў стары Нупрэй у неба.— Чуеце, як заліваецца? Значыцца, усё ў нас добра ідзе. Слухайце яго, дзеці мае, часцей слухайце. І нічога благога вы тады нікому не зробіце! Па прайдзе жыць будзеце!

ХЛЕБ — УСЯМУ ГАЛАВА

РАСКАЗ-ЭСЭ

Спрадвеку
Чалавеку
хлеб
Адной з найпершых
Быў патрэб.
Народ назваў,
відаць, таму
Хлеб
галавою
усяму.

Некалі, яшчэ ў маленстве, чуў я пра хлопчыка, які думаў, што хлеб на дрэвах расце. Як яблыкі, грушы, слівы. Прыходзіш у хлебны сад, а галіны пад важкімі пладамі ледзь не да зямлі гнуцца. І водар навокал! Аж слінкі бягуць. Вось чорныя боханы. Вось сітныя з бліскучай залацістай скарынкай. Прадаўгаватыя батоны, круглыя плеченыя булкі, блізкія колерам да сонца. А вось і здоба. Салодкая, пахкая, з разынкамі, з марцыпанамі, з павідлам... Падыходзь да любога дрэва, ірві, што больш табе да густу, каштуй, смакуй, еш уволю...

А сёння хіба знойдзеш хлопчыка ці дзяўчынку, якія паверылі б у такія казкі? Хлеб — на дрэвах... Яшчэ чаго! Цяпер усе ведаюць, што хлеб у магазіны, сталоўкі, буфеты кожную раніцу спецыяльныя аўтафургоны прывозяць. З

пякарняў, хлебазаводаў. На аўтафургонах
вялікімі літарамі так і напісана: ХЛЕБ.

Бяжыць па вуліцы фургон.
Куды шафёр спяшаецца?
У магазін павінен ён
Даставіць хлеб да раніцы.
Той хлеб увішны хлебапёк
Нам у начную змену спёк...

Давай паспрабуем уявіць сабе, што раптам
паламаўся ў дарозе аўтафургон з хлебам. Ці
ў пякарні нешта здарылася. І не трапіў хлеб
своечасова на паліцы магазінаў, у сталоўкі, у
дзіцячы садок. І давялося цэлы дзень есці
розныя стравы без хлеба, без булкі. Спачатку,
можна, нават і ўвагі не звернеш. Ат, падумаеш.
І без хлеба абыдземся. Але неўзабаве
заўважыш, што большасць страў без хлеба
зусім не той смак маюць. І назаўтра такім
смачным хлеб табе здасца! Хоць чорны, хоць
белы...

Без хлеба —
Яда не яда.
А з хлебам —
Усмак і вада.

Я ў гэтым не раз у жыцці пераконваўся.
Даўно гэта было. Галаднавата жылі мы
тады. Хлеб — па картках. Ды і то не ўволю,
а каму колькі на дзень пакладзена. І толькі
чорны. Іншых прадуктаў таксама не хапала.
Ох, якою смачнаю здавалася мне тады зацірка
ў суседкі па кватэры цёткі Агафы! Зацірку

тую і без хлеба есці можна было. Яна ж з дробненькімі камячкамі цеста. Ды яшчэ малаком крыху забеленая...

Аднаго разу дала мне маці хлебныя карткі і паслала ў краму.

— Глядзі, карткі не згубі,— папярэдзіла яна,— бо да канца месяца без хлеба застанемся...

Прадаўшчыца адарвала колькі трэба талончыкаў. Вярнула мне карткі. Хлеб падала. Аж паўтара бохана. Іду я дадому. А так хочацца адшчыкнуць хоць трошачкі ад той палавінкі! Але цярплю, трываю. Гэта ж на ўсю сям'ю нашу, на чатыры чалавекі. І не на адзін дзень...

Раптам бачу — сядзіць ля сцяны нашага дома жанчына з дваімі дзецьмі. Дзяўчынкай і хлопчыкам. Яна крыху старэйшая за мяне. Ён — меншы. Усе трое запыленыя, у падраным адзенні. Я адразу здагадаўся: яны з тых краёў, дзе яшчэ галадней, чым у нас. Тады многія на Беларусь падаліся, ратунку ад голаду шукаючы. У нас жа хоць бульба была...

Хлопчык глядзеў на хлеб у маіх руках, і столькі пакуты было ў яго вачах, што я не вытрываў. Падышоў і працягнуў тую палавінку, ад якой так і не асмеліўся адшчыкнуць сабе. Ён спачатку разгубіўся. Потым ухапіў хлеб сваімі бруднымі ручкамі і да рота паднёс. Але спахапіўся. Адаў маме. А ў самога на вейках слёзы. Жанчына ўзяла хлеб. Адламала сыну кавалак, потым дачцэ. Астатняе запазуху схавала. Я адчуў, што і сам вось-вось заплачу.

Павярнуўся, пабег. А ўслед пачуў знаёмыя словы на незнаёмай мове:

— Спасыбі, сынку!..

Пазней даведаўся, што гэта яна сказала паўкраінску.

Дома мама накінулася на мяне:

— Чаму так мала прынёс? Абдурылі! Абдурылі малога...

Я, глытаючы слёзы крыўды, раскажаў усё чыста, як было. Тады яна прытуліла мяне да сябе і сама заплакала.

З таго часу не магу спакойна глядзець, як некаторыя людзі марна хлеб пераводзяць. Набяруць у краме больш чым трэба, а потым выкідаюць. Або, як у школьнай сталоўцы бачыў неяк, дзеці рэшткамі хлеба адзін у аднаго шпурлялі.

Так і карцела падысці і сказаць:

— А ці ведаеш ты, якою працаю хлеб здабываецца?..

Хлеб — вялікае багацце.

Хлебам слаўны родны край.

У сталоўцы, ў школе, ў хаце

Хлеб цані і паважай!

Так, хлеб не толькі берагчы, але і паважаць трэба. У даўнейшыя часы, бывала, як канчала сям'я палуднаваць, старэйшы змахваў са стала хлебныя крошкі сабе на далонь і — у рот. Каб нават з макавае зернетка дарма не прапала. Калі ж хто-небудзь, седзячы за

сталом, выпадкова выпускаў лусту хлеба з рук, дык паднімаў яе з падлогі, абдзьмухваў з усіх бакоў і казаў:

— Даруй, бацюхна-хлеб!

Вось як!

Гляджу на хлеб. Удыхаю яго непаўторны дух. А перад вачамі ўзнікае поле. І жыта ў полі. Або пшаніца. Весела перазвоньваюцца каласы пад ветрам. Быццам незлічоныя залатыя званочкі...

Але гэта — пад канец лета. Калі даспела збожжа. Калі вось-вось жніво пачнецца. Таму апошні летні месяц і мае такую назву — жнівень.

А колькі працы чалавечай укладзена ў поле, у зямлю, каб узяць багаты ўраджай! Каб усе мы з хлебам былі і да хлеба мелі. Бо ў полі вырошчваюць збожжавыя не толькі на хлеб людзям, але і жывёле на корм. На фураж, значыцца. А без корму, без фуражу, ні малака, ні мяса, ні многіх іншых прадуктаў не было б...

Нават узімку, калі, здаецца, моцна спяць палеткі і сняць свае белыя сны, няма супакою рупнаму хлебаробу. Добра, калі снег своечасова выпаў, укрыўшы поле пульхай пуховай коўдрай. Цёпла будзе пад ёю азімым, не вымерзнуць. Што такое азімыя? Гэта жыта, пшаніца, якія высываюць увосень. Яны зімуюць, набіраюцца сілы пад снегам, а пасля ўжо, улетку, спеюць. А што, як мала снегу ды маразы лютыя? Тады і да бяды недалёка. Вымерзнуць можа азіміна. Не лепей, калі і

занадта цёплая зіма. Калі адліга за адлігай. А замест снегу дожджык сыпле. Вымакне ўсё, што пасеяна з восені, пагніе...

І за ўсім гэтым сачыць трэба. Пільна сачыць. Каб усё прадугледзець. Каб тыя палеткі, дзе вымерзла азіміна ці пагніла, нанова перасеяць.

А яшчэ трэба паклапаціцца, каб снег не адразу з ручайкамі ў рэчкі сплыў. Каб павольна сыходзіў. Тады адталая вада ў глебу ўсмокчацца. Напоіць удосталь раслінкі. І яны, прыгрэтыя вясновым сонцам, хутчэй угару пацягнуцца. Паглядзіць хлебароб на зазелянелыя ўсходы асенніх пасеваў і скажа задаволена:

— Бач, як рунь узнялася! З ураджаем будзем...

І за сяўбу яравых возьмецца. А яравыя, ці ярына,— гэта ячмень, пшаніца, авёс, якія ўвесну сеюць. Улетку збожжа расце, а пад восень даспявае.

Улетку таксама нямала ад прыроды, ад надвор'я залежыць. Не на карысць раслінам, калі зарадзіць дождж надоўга. Няма дажджу — таксама не на карысць. Гарачыня. Спякота. Перасыхае зямля. Не хапае раслінам вільгаці. Трэба выводзіць на палі палівальныя ўстаноўкі, рабіць штучны дождж.

Можа на расліны і хвароба якая напасці. Як на жывую істоту. І гэта трэба ў час прыкмеціць. Меры прыняць. Можа, нават хімічныя сродкі ўжыць. Але яны рэкі забруджваюць, рыбу труцяць, птушак губяць. А птушкі — яны ж таксама хлебаробу памага-

юць. Шкоднікаў розных нішчаць: казурак, насякомых. Вось і думай, мяркуй, як раслінам памагчы і прыродзе не нашкодзіць.

Але вось нарэшце даспела збажына. Шчыльнай сцяной, у рост дарослага чалавека, стаіць жыта. Сама назва гэтай расліны пра сябе гаворыць: жыта — жыццё. Блізкія словы. Пшаніца — тая крыху ніжэйшая. І жыта і пшаніца галоўным чынам на хлеб ідуць. З жытняй мукі чорны хлеб пякуць. З пшанічнай — белы. А вунь авёс. Ростам ён яшчэ ніжэйшы за пшаніцу. І колас у яго не тугі, а развесісты. Затое вусы-асцюкі — ух якія калючыя! З аўса геркулес робяць. А каша з геркулесу і смачная і карысная. Хто есць яе, той расце, як кажуць, не па днях, а па гадзінах і сілы хутка набіраецца.

Выйшаў хлебароб у поле, узяў на далонь каласок. Расцёр яго. Здзьмуў пыл ды труху. І на далоні зазалаціліся тугія, крамяныя зярняtkі.

— Сярпа просяць,— усміхнуўся сам сабе хлебароб.

Пра серп — гэта ён так, па старой звычцы ўспомніў. Хіба з сярпом управішся з такім шырокім полем? Тут тэхніка сучасная патрэбна. А жніво пачынаць і сапраўды самы час. Спознішся — пераспее збожжа. Сцябло паламаецца. Зерне асыпацца пачне з каласкоў...

І выходзяць на поле трактары, камбайны. Гляджу я на іх, і ўяўляюцца яны мне караблямі. А поле — морам. Толькі хвалі ў моры сінія, блакітныя, зялёныя. А тут адзін колер — жоўты. Ад краю да краю.

Можа, таму мне поле морам здаецца, што сам я некалі на флоце служыў. На баявым караблі. Боцманам.

Ішла вайна. Крывавая. Бязлітасная. Народ рабіў усё, каб адолець ненавіснага ворага. Амаль усе мужчыны ў армію пайшлі. Многія дзяўчаты таксама за зброю ўзяліся. У гарадах, у вёсках толькі старыя ды дзеці засталіся. А нам, ваенным маракам, штодня на сняданак па ладнай лусце беллага хлеба выдавалі. З невялікім кубікам масла. Які гэта быў хлеб! Пульхны, смачны. З ім нават кампот, які нам давалі ў абед на трэцяе, не мог раўняцца. І так мы былі ўдзячны тым, хто ў гэты грозны час засяваў палі, збіраў ураджай, выпякаў такі цудоўны хлеб! Самі ж яны недаядалі, недасыпалі. Толькі б забяспечыць франтавікоў усім неабходным для перамогі...

Залатым струменем сыплецца збожжа ў кузавы грузавых аўтамашын...

Грузавік —
працаўнік,
ленавацца не прывык.
— Што ён зараз возіць?
— Збожжа!

У гарачцы жніўных дзён
хто камбайну дапаможа,
як не ён?

І вадзіцель
зухавата
паглядзеў на небакрай:
— Хмарка, хмарка,
пралятай!

Хмарка,
не перашкаджай!

Трэба нам
на элеватар
звезці ў тэрмін
ураджай...

І праўда. Толькі б залева не лінула. Толькі б град не пабіў збажыну. Бо тады ох як цяжка будзе сабраць з поля ўсё, што вырашчана...

Бягуць аўтамашыны з прычэпамі. Вязуць на элеватар збожжа. Ссыпаюць яго там і назад спяшаюцца. За новай порцыяй. А на элеватары збожжа правяюць, падсушаць і пакінуць на захаванне. Элеватар — гэта ж і ёсць вялізнае збожжасховішча. Адсюль жыта і пшаніцу адправяць на млыны, на мукамельныя заводы, камбінацы. Там іх змелюць на муку. А мука ўжо на хлебазаводы, у пякарні трапіць. І спякуць з яе хлеб. Самых розных гатункаў...

Думаю пра гэта і верш успамінаю. Свой уласны.

Дзякуй глебе,
што кожнае зернетка сокам,
нібы маці грудзямі,
ўскарміла, ўспаіла.
Дзякуй сонцу,

што ў небе

хадзіла высока
і сцяблам аддавала
праменную сілу.
Дзякуй цёплым дажджам
і лагоднай расе
за жыты,

што ўзраслі

ў жыццядайнай красе.
Дзякуй рупным рукам,
што заўжды ў мазалях,
без якіх каласам
не звінець у палях!

Хораша пахне ў хлебнай краме. Асабліва
калі толькі-толькі свежыя боханы і булкі з
пякарні прывязуць. Мне гэты пах навявае
далёкія-далёкія ўспаміны...

Доўгі час наша Беларусь была падзелена
на дзве часткі. Адна — Усходняя, другая —
Заходняя — пасля грамадзянскай вайны заста-
лася пад Польшчай. Але надышоў той дзень,
калі абедзве часткі Беларусі аб'ядналіся. Як
радавалася мая мама! Яна дваццаць гадоў не
бачыла сваіх бацькоў. Жылі яны ў невялікім
мястэчку Рубяжэвічы, па той бок граніцы.
Радаваўся і я. Цяпер і ў мяне ёсць дзядуля
і бабуля. Як у іншых. Татавы бацькі адразу

пасля рэвалюцыі памерлі. Ад голаду. У Петраградзе. Так тады Ленінград называўся.

Летам я з мамай паехаў у Рубяжэвічы.

Жылі бабуля з дзядулем на гразкай вясковай вуліцы. У скасавуранай ад часу хаціне. Пайшоў я аднойчы да іх. Яшчэ з двара чую незвычайна смачны хлебны дух. Значыцца, бабуля хлеб пяхэ. А пра яе майстэрства ў гэтай справе мама мая не раз успамінала. Яшчэ тады, калі нас з яе бацькамі дзяржаўная граніца падзяляла і мы пра лёс іх нічога не ведалі.

Уваходжу ў хату. А тут заўсёды як у прыцемках, бо вокны маленькія, шыбкі не дужа празрыстыя. Агледзеўся. Аж праўда, бабуля пры печы завіхаецца. Бярэ з балеі акуратна выкладзены з цеста круглы і зусім яшчэ белы бохан. На шырокую драўляную лапату кладзе. У печ суне. А з печы так гарачынёю і патыхае. Як след напалена. Але не тое каб галавешкі, ніводнага вугольчыка не відаць. Подчысцютка вымецены і аерам услааны. На гэты аер і стаўляе бабуля будучыя боханы.

Вось бохан паружавеў ужо. Скарынка пачала ўтварацца. Тады бабуля зноў выцягвае яго на прыпечак. Мочыць рукі ў вадзе. Асцярожна абгладжвае мокрымі рукамі верхнюю скарынку. Зноў у печ суне...

А на стале, на льяным абрусе, красуюцца ўжо некалькі свежанькіх боханаў. Верхняя скарынка ў іх залацістая, з цёмнымі кропачкамі кмену. Ніжняя — белая, мучністая. Такі хлеб

сітным завецца ці сітніцай. Пякуць яго з жытняй мукі, прасеянай праз сіта.

Дзядуля глядзіць на мяне лагоднымі вачыма. Моўчкі адкрывае ад свежага бохана ладны акраец. Налівае малака са збанка ў кубачак. Паказвае мне: частуйся, унучак. І ўсё моўчкі, бо гаварыць ён не ўмее. Глуханямы. З маленства. А знакаў яго на пальцах я, на жаль, не разумею...

Бабуля таксама прысела каля дзеда. Абое сівенькія. А вочы пяшчотныя-пяшчотныя...

Ніколі ў жыцці не еў я хлеба, смачнейшага за бабульчын. З ім хіба толькі той параўнацца мог, што нам у вайну на караблі давалі...

Тая вайна многіх людзей пабрала. Не стала і маіх бабулі з дзядулем. Хто кажа, што фашысты расстралялі іх. Хто — што жыўцом у зямлю закапалі...

Шмат гадоў прамінула з тых часоў. Цяпер хлеба ў нас хапае. Прыходзь у магазін, выбірай, што больш да смаку. Чорны, амаль як зямля на палетку, вялікі круглы бохан «Нарачанскага». Так ён завецца таму, што некалі падобныя боханы выпякалі сяляне ў вёсках ля возера Нарач. Таксама чорны, але з карычневым адценнем — «Барадзінскі». Ён сваю назву ўзяў ад Барадзіна, што на Смаленшчыне. Крыху святлейшы — «Траецкі».

Ён нават з разынкамі бывае. А назва — ад Траецкай горкі ў Мінску. Далей — батоны, белыя булкі. А вось і здоба...

Выбар ёсць. Спажывай, што хочаш. Адно толькі нагадаць хачу:

Чорны, белы хлеб ці здобу
еш, але не забывай
быць удзячным хлебаробу,
што вырошчваў ураджай!

ВЯРНІСЯ, ЛАСТАЎКА!..

АПАВЯДАННЕ

Ішоў першы ўрок геаграфіі. Самы першы ў Лёнікавым жыцці. На сцяне вісела вялізная карта свету. На стала стаяў на чорнай ножцы круглы, як мяч, глобус.

Лёнік ужо ведаў, што глобус — гэта маленькае ўвасабленне Зямлі. А карта паўшар'яў — нібыта партрэт яе з двух бакоў. Ведаў ён і пра тое, што без глобуса, без карты немагчымы ніякія падарожжы. Ні па сушы, ні па вадзе, ні нават па небе. Таму і карцела яму як хутчэй пазнаёміцца з гэтымі вернымі спадарожнікамі і памагатымі вялікіх мораплаўцаў і землеадкрывальнікаў.

Як чароўную казку, слухаў ён зараз расказ настаўніка.

Вось ужо Лёнік уяўляе сябе Хрыстафорам Калумбам. На капітанскім мосціку. Вакол бушуе бязмежны акіян. А цьмянае святло карабельнага ліхтара падае на карту, дзе вызначаны яшчэ не вывераны шлях у далёкую і такую прывабную Індыю. Ён зусім не

падазрае, што замест Індыі трапіць да берагоў неадкрытай дасюль Амерыкі...

Ды што там Калумб! Лёнік ужо не Лёнік, а Пятро Клімук. Неабсяжнае зорнае неба адкрывае перад адважным касманаўтам свае таямнічыя глыбіні...

Напэўна, і ўсім Лёнікавым аднакласнікам мроілася нешта падобнае. Нават Славік, самы непаседлівы і задзірлівы хлопчык у класе, не круціўся, як звычайна, за партай. І гэта — нягледзячы на тое, што акно было расчынена насцеж. Дарма што верасень. Сонейка ладнавата прыгравала з раніцы. На школьным двары яшчэ зелянела траўка. І лістота з бяроз яшчэ не асыпалася долу.

І раптам...

Нешта чорна-белае мільганула маланкай пад самай столлю. У адзін бок кінулася. У другі. Трапяткім клічнікам застыла ў процілеглым ад акна кутку. На роліку электраправодкі. Першы ўсхапіўся Славік.

— Ластаўка! — крыкнуў ён, імгненна апынуўшыся нагамі на парце.— Акно!..

Славік так і пабег бы проста па партах зачыняць акно. Але, сустрэўшыся вачыма з дакорлівым позіркам настаўніка, ціхенька споўз на сваё месца.

Сам настаўнік нават не варухнуўся. Толькі ўказка ў яго руцэ ледзь прыкметна ківалася з боку ў бок. І ўсе разумелі: сядзіце ціха, не варушыцеся...

Адчуўшы, што яму нічога не пагражае, чорны клічнік на белым роліку ажыў. І зноў

зрабіўся ластаўкай. Ластаўка нясмела шчабятнула. Раз. Яшчэ раз. Крутнула галоўкай. Пераляцела ў другі кут. На гэткі ж ролік. Агледзелася. Зноў — нічога страшнага. Павесялела. Праціўкала нешта накшталт «чы-кір-це, чы-кір-це». Пакруцілася. Перапырхнула на абажур электрычнай лямпачкі, што вісела над сталом настаўніка.

Больш як дваццаць пар дапытлівых вачэй глядзела на птушку. Дзе толькі звычайная гарэзліваець падзелася! Дзеці сядзелі так ціха, што здавалася, не дыхалі.

Ластаўка зусім асмялела. Сарвалася з абажура. Зрабіла некалькі віражоў па класе. Закружыла над глобусам. І тут, запырхаўшы крыльцамі, як перад адтулінкай у родным гняздзечку, павісла на нейкі момант над глобусам. Лёніку здалося, што лапкі яе амаль кранаюцца гладкага бока маленькага дваініка зямлі. Якраз у тым месцы, дзе жаўцела Афрыка.

Пра Афрыку Лёнік таксама ведаў. Яна нагадвае па абрысах кабуру для пісталета, якую разам з каўбойскім поясам купіў яму некалі тата. І колерам такая ж.

Не паспеў Лёнік падумаць пра ўсё гэта, як ластаўка, нібы зрабіўшы надзвычай важную справу, сіганула над самымі галовамі дзяцей. І — проста ў адчыненае акно. А там, за акном, на электрычных правадах ужо чакалі яе шматлікія сяброўкі і сябры. З гэкімі ж чорнымі спінкамі і белымі грудкамі. З гэкімі ж хвосцікамі-нажнічкамі.

Цяпер яны разам шуснулі з правадоў і ўсёй чарадой падаліся ў блакітнае неба.

І адразу ў класе загуло. Нехта сцвярджаў, што гэта ластаўка з таго самага гнязда, якое ўвесну меўся спароць Славік.

Славік тут жа зрабіў заяву, што ён толькі жартаваў, бо не мае звычкі крыўдзіць птушак...

Тут настаўнік узняў руку. Вочы ў яго былі лагодныя як ніколі.

— Малайцы вы ў мяне. Не пакрыўдзілі птушку. Яна ж да нас развітацца прылятала. Чулі, як шчабятала? «Чакайце!.. Чакайце!..» А дарога ў яе далёкая... Ці вернецца з таго выраю да нас, на радзіму...

Лёнік не збіраўся нічога гаварыць. Проста само сабой у яго вырвалася:

— Вернецца! Абавязкова вернецца! Яна ж цяпер дарогу ведае!..

І ніхто не засмяўся ў класе. Ніхто нават не ўсміхнуўся. Вельмі ж усім хацелася, каб маленькая птушка сапраўды вярнулася з вялікага падарожжа.

СВОЙ ЗАЯЦ У ЛЕСЕ

АПАВЯДАННЕ

Сярожава мама — артыстка. Звычайна, збіраючыся на выездны спектакль, яна адводзіць Сярожу да бабулі. Але на гэты раз бабуля была вельмі занятая, і мама вырашыла ўзяць хлопчыка з сабой.

Сярожа быў шчаслівы. Нарэшце ён даведаецца, што гэта за таямнічы выездны спектакль, які так часта адбірае ў яго маму.

На самай справе нічога таямнічага не было.

Спачатку ехалі ў маленькім аўтобусе. У ім змясціліся не толькі ўсе артысты, але і вялікі магнітафон і баян у чорным футарале. Верхам на футарале сядзеў малады артыст, якога звалі Сашам.

— Трасе там, ззаду, — сказаў ён і перасеў на футарал.

— І нічога не трасе, — тут жа адгукнулася старэйшая з усіх прысутных артыстка Ксана Мікалаеўна. — Вадзіцель у нас цудоўны...

Па голасе Ксаны Мікалаеўны Сярожу здалося, што яна гаворыць не зусім шчыра. Проста падхвальвае вадзіцеля, каб той больш

акуратна веў машыну. Бо якраз пайшоў ліпучы снег. «Дворнікі» ледзь паспявалі ачышчаць прыезднае шкло. А колы то раптам коўзаліся з боку ў бок, то падскоквалі на выбоінах.

Вось і ўсё. Нічога цікавага. За ўсю дарогу.

Грузавая машына з дэкарацыямі і ўсім, што неабходна для спектакля, выехала з горада раней. Да прыезду артыстаў сцэна ў калгасным клубе была падрыхтавана. Сцэна маленькая, зусім не такая, як у тэатры. І дэкарацыі таксама не такія. Нейкія шэрыя, пашарпаныя...

Але гледачы былі, відаць, задаволены. З залы даносіліся то дружны рогат, то воклічы, то воплескі...

Выбіраліся з калгаса, калі ўжо зусім сцямнела.

Аўтобус ехаў яшчэ павальней, бо крыху прымарозіла і дарога была коўзкая.

Сярожа сядзеў побач з вадзіцелем і глядзеў, як паўзе пад колы пабялелая стужка асфальту, выхапленая з цемры фарамі. Спачатку гэта было цікава. Сярожа ўяўляў, што ён сам сядзіць за рулём на шафёрскім месцы. Потым яму гэта надакучыла. Вельмі ўжо ўсё было аднастайна. Хлопчыка пацягнула ў сон. Ён з усіх сіл стараўся не паддацца спакусе. Яму хацелася выглядаць гэткім жа сталым і сур'ёзным, як шафёр. Але галава яго ўсё часцей хілілася на грудзі.

Спалі, ківаючыся з боку ў бок, многія з артыстаў. Нават Саша пакінуў сваё насяджанае месца і перайшоў на задняе сядзенне. Бо з футарала, заснуўшы, і ўпасці можна. Толькі

Ксана Мікалаеўна па-ранейшаму пільна ўглядалася ў дарогу. Відаць, баялася, каб не здарылася чаго па такой цемрадзі і наледзі. Яна бясконца турбавала нейкімі пытаннямі сваю маладую суседку. Каб самой не заснуць. Але тая неўзабаве адкінула галаву на спінку сядзення і перастала адказваць.

Нарэшце сон агарнуў і Сярожу.

Прахапіўся ён ад раптоўнага крыку.

— Заяц! Заяц! — крычала прарэзлівым голасам Ксана Мікалаеўна. — Заяц на дарозе!..

І Сярожа сапраўды ўбачыў зайца. Ён ляцеў як дуж перад самай машынай. У яркім святле фар мільгаў яго кароценькі белы хвосцік...

Сон як рукой зняло.

Артыст Саша кінуўся з задняга сядзення наперад.

— Хутчэй! Хутчэй! — крычаў ён шафёру. — Душы яго!..

— Ой, ой, перакулімся!.. — лямантавала Ксана Мікалаеўна.

Але шафёр паслухаўся Сашу. Ён націснуў на педаль газу і ніжэй схіліўся да руля. Твар яго зрабіўся суровы, нават жорсткі. У вачах з'явілася нешта драпежнае. Сярожу здалося, што ён падобны зараз на каршуна, які высачыў бездапаможную здабычу.

Заяц то сціскаўся ў шэры камяк, то выпроставяўся, як адпушчаная спружына.

Сярожа паспеў разгледзець доўгія вушы, шчыльна прыціснутыя да спіны, каб не перашкаджалі бегчы.

Але аўтобус ляцеў так хутка, што здавалася, быццам заяц робіць фізічныя практыкаванні на месцы. Потым адлегласць між ім і аўтобусам пачала хутка скарачацца. Шэсць метраў... пяць... чатыры...

«Чаму ён не збочыць з дарогі? — падумаў Сярожа. — Там жа кусты... ратунак...»

А зайцу цемра за межамі святла ад фар здавалася, напэўна, чорнай сцяной. І ён праставаў далей, па асветленай паласе, як па вузкім калідоры. Амаль пад самымі коламі...

— Давай, давай! — не сунімаўся Саша. — Лёвым яго, лёвым!..

— Перакулімся! — вішчала Ксана Мікалаеўна.

Драпежным птахам учапіўся ў рулявое кола шафёр...

І Сярожу стала невыносна шкада гэтую бяскрыўдную шэранькую істоту, на якую няўмольна насоўвалася металічнае страшыдла з вогненнымі вачыма, а столькі дарослых і дужых людзей праглі яе пагібелі...

Заяц зрабіў апошняе намаганне і кінуўся да правай, схаванай у цемры, абочыны.

— Правым! Правым колам!.. — гучна камандаваў Саша.

Шафёр крутнуў руль у правы бок.

І тут абурэнне несправядлівасцю закліснула Сярожу.

— Не трэба! — крыкнуў ён на ўвесь голас. — Не трэба!

І ўчапіўся абедзвюма рукамі ў дужую руку шафёра.

Машына тузанулася і стала. Зрабілася так ціха, што Сярожа адчуў нават, як гучна б'ецца яго ўласнае сэрца.

Шафёр запаліў святло ў салоне. Сярожа ўбачыў, што ўсе запытальна глядзяць на яго.

Потым артыст Саша падышоў да хлопчыка, ускалмаціў яму далонню валасы і з нейкім вінаватым выглядам падаўся на задняе сядзенне.

А шафёр паклаў сваю дужую руку на Сярожавы плечы, зусім як роўнаму, і сказаў:

— Малайчына, Сярожа!

Вочы ў яго былі вельмі добрыя, зусім не такія, як некалькі хвілін назад.

— Што здарылася?.. Што здарылася? — толькі цяпер канчаткова прачнулася маладая артыстка Святлана.

— Ледзь не перакуліліся, — не магла супакоіцца Ксана Мікалаеўна, — ледзь не загінулі...

— Хіба ў гэтым справа? — дакорліва паглядзеў на яе шафёр і зноў павярнуўся да Сярожы. — Ну, брат, лічы, што ёсць у цябе цяпер свой заяц у лесе...

ДЗІКАЯ

АПАВЯДАННЕ

Мы сядзелі з Алікам у прасторнай зале рэстарана. У драўляных устойлівых крэслах. За вялікім драўляным сталом.

У Нясвіж мы прыехалі ранічкай. Паўдня блукалі па гэтым невялікім, але прыгожым старажытным гарадку. Я знаёміў Аліка з цікавымі мясцінамі. Мне не раз даводзілася бываць тут. Дзень якраз выдаўся ясны. Нават спякотны. Нахадзіліся — аж ногі гулі.

Таму, напэўна, абед здаваўся надзвычай смачным. І беларускі халаднічок, ружовы ад бурачкоў і смятаны, і бульбяныя дранікі, блішчастыя ад скварак, якіх не пашкадаваў повар.

Алік еў і ўсё распытваў мяне пра тое, што бачыў. Яго цікавіла ўсё. Чаму касцёл у Нясвіжы будаваў архітэктар з Італіі? Хіба не было сваіх? За што праследавалі ўлады Сымона Буднага? Ён жа дзеля карысці людзей стараўся. Адзін з першых кнігі пачаў друкаваць. І мы яго зараз шануем. Нават дошчачку на доме, дзе была друкарня, прымацавалі. З надпісам. Навошта князю Радзівілу

з адной сваёй сям'ёй спатрэбіўся такі вялікі палац? Хіба яму трох-чатырох пакояў не хапіла б? І чаму палац гэты абнесены з усіх бакоў ровам з вадой? Як рыцарскі замак...

Але найбольшае ўражанне зрабіла на Аліка возера. Даволі вялікае і вельмі спакойнае Нясвіжскае возера. Чыстае неба адлюстроўвалася ў ім, і вада была блакітнай і лагоднай.

Над возерам няспынна кружыліся крыклівыя чайкі. Вось адна з іх на нейкі момант застыла на месцы, нібы павісла ў паветры на нябачнай нітачцы. Пільна зірнула ўніз, цэлячы ў нешта дзюбай. Потым склала крылы і рэзка рынулася ў ваду. Быццам нітачка абарвалася. У наступнае імгненне яна ўжо зноў узляцела ў паветра. А ў дзюбе яе паблісквала сярэбранай лускай ніштаватая рыбка. Тут на шчаслівую рыбалоўку накінуліся дзве менш удачлівыя сяброўкі. Тая падалася прэч ад іх, але зайздросніцы дагналі яе. Пачалася сапраўдная паветраная бойка. Усе тры чайкі нема крычалі непрыемнымі пранізлівымі галасамі. Рыбка тым часам выпала з дзюбы ўдачніцы і плюхнулася ў ваду. А птушкі ўсё яшчэ сварыліся паміж сабой.

— Так ім і трэба! — весела смяяўся Алік. Не пакрыўджанай і, вядома ж, не нахабным зайздросніцам спачуваў ён. Усе яго сімпатыі былі на баку рыбки, якая ледзь не трапіла чайкам на сняданак...

Ці ачомаецца рыбка? Ці будзе жыць? Вось што непакоіла хлопчыка.

Потым мы бачылі чомгу.

Чорная, з белымі грудкамі, яна спакойна плавала ў возеры, высока ўзняўшы на даволі доўгай шыі прыгожую галоўку.

Алік доўга і ўважліва прыглядаўся да птушкі. Потым здзіўлена запытаўся ў мяне:

— Тата, а чаму ў чомгі дзве галавы? Адна на шыі, а другая, маленькая,— на спіне...

Я растлумачыў, што ў чомгі, як і ва ўсіх птушак і жывёл,— акрамя, вядома, казачных,— адна галава. А маленькая галоўка належыць птушаняці. Яно сядзіць у маці на спіне, уабраўшыся ў цёплае пуховае пер'е. Такая ўжо ў гэтых птушак завяздзёнка. Як вылупіцца з яйка птушаня, так чомга і цягае яго ўсюды з сабою.

— Гэтак як ты мяне ў камандзіроўку,— хітравата глянуў Алік.— Толькі ты мяне не заўсёды бярэш...

Чомга часам давала нырца і вынырвала далёка ад ранейшага месца. А птушаня так і заставалася сядзець у яе на спіне. Як у вялікім утульным крэсле...

З мастка, перакінутага над ровам, мы назіралі, як корпаюцца ў зялёнай твані тлустыя залацістыя карасі. Нечым яны нагадвалі маленькіх парсючкоў...

Раптам Алік паднёс палец да вуснаў і паказаў на зараснікі аеру пры самым беразе. Ціха, маўляў, глядзі туды. А адтуль на адкрытую вадзю выплывала цэлая качыная сям'я. Вялікая крыжанка-маці павольна і важна плыла наперадзе. А па баках і следам за ёю

шыбавалі маленькія жоўценькія дзеткі. Жвавыя і мітуслівыя, яны ўвесь час папісквалі кволымі галаскамі:

— Пі-пі!

— Пі-пі-пі!

Маці скоса пазірала на іх. Як толькі якое з качанят залішне аддалялася ўбок, адставала або вырывалася наперад, яна гучна аклікала:

— Крэч-крэч! Крэч-крэч!..

І гарэза адразу вяртаўся да яе.

Зусім не звяртаючы ўвагі на нас, дружная сямейка праплыла пад мастком і накіравалася ў возера.

— Тут мясціны запаведныя,— адказаў я на Алікава пытанне.— Птушак страляць забаронена, вось яны і не баяцца чалавека...

Яшчэ адну качыную сям'ю мы бачылі, калі вярталіся ў гасцініцу. Нешырокая асфальтавая дарога вілася каля самага берага. І тут маці са сваімі пісклявымі дзеткамі не баялася людзей. Плавала між зараснікаў. Шукала спажывы ў неглыбокай вадзе.

— У адной качкі было восем качанят, у другой — дзевяць,— успамінаў Алік, беручыся за кампот,— а ўсяго — семнаццаць...

Ён нядаўна скончыў другі клас і меў ужо значны вопыт у матэматыцы.

— Вырастуць — цэлая чарада будзе,— адказаў я.

І тут у залу ўвайшла жанчына. Мажная. З завітымі рыжымі валасамі. З чорнымі бровамі. У летняй стракатай сукенцы без рукавоў. Гучна бразнула дзвярыма. Відаць,

знарок. Каб на яе звярнулі ўвагу. Выгляд у яе быў незалежны. Куткі падфарбаваных вуснаў торгаліся ў ганарыстай усмешцы. А ў руцэ...

У крыху прыўзнятай правай руцэ яна трымала за шыю невялікую шэрую качачку. Пальцы з доўгімі чырвонымі пазногцямі моцна сціскалі горла птушкі. Дзюба ў качкі была шырока разяўлена. Усё цельца — і крыльцы і лапкі — бездапаможна выцягнулася ўніз.

Алік зірнуў на мяне поўнымі жалю вачыма. Быццам хацеў запытацца: ці не з тых гэта качак, якіх мы бачылі на возеры? І зноў утаропіў позірк на жанчыну...

Усе, хто сядзеў у зале, таксама глядзелі ў яе бок.

А яна, гэтак жа горда трымаючы качку ў прыўзнятай руцэ, быццам дэманструючы сваю здабычу, нетаропкім упэўненым крокам накіравалася да бліжэйшай афіцыянткі.

— Дзяўчынка! — сказала яна тонам, які не церпіць прэрэчанняў. — Паклічце повара... шэф-повара. Хай прыгатуе мне гэтую птушку...

Маладзенькая афіцыянтка здзіўлена перавяла позірк з качкі на твар наведвальніцы. Потым паціснула плячыма і пабегла на кухню.

Хутка адтуль выйшаў повар. Увесь у белым. Нават вялікія пухляныя рукі, якія ён абціраў аб фартух, былі белыя. Нібы вылепленыя з цеста. Толькі шчокі пунсавелі, разагрэтыя каля пліт.

— Ну, што тут каму трэба па спецзаказе? — ветліва прагаварыў ён басавітым голасам. Але, убачыўшы абвіслую птушку ў крыху пры-

ўзнятай руцэ жанчыны, раптам спахмурнеў. І рукі перастаў выціраць.

А жанчына зрабіла некалькі крокаў насустрэч і загаварыла так, каб чулі ўсе:

— Вы не хвалюйцеся... Яна дзікая... Я сама яе... Загарала ля вады... Гляджу — плыве... Ну, я ў аер... Затаілася... Яна хоць і дзікая, а не баіцца... Ubачыла мяне, а ўсё плыве... Я ж вёрткая... дарма, што з выгляду... Цап — за крыло... а потым — за шыю... яна туды, яна сюды — позна... Не вырвешся, даражэнькая!..

Жанчыне здавалася, напэўна, што яна зрабіла нешта гераічнае. Ва ўсякім разе — блізкае да подзвігу. Яна так была захоплена сабой, што не заўважала, як бязружовы твар повара, як сціскаюцца пальцы яго пухлых рук. Цяпер яны ўжо не былі падобныя на вылепленыя з цеста.

Калі б жанчына заўважыла гэта, яна даўно змоўкла б. Але яна ўсё сыпала слова за словам. Аж захліпалася...

Усе прысутныя маўчалі. Усім было сорамна. І мне, і Аліку. Вельмі сорамна.

У гэтай цішыні, як гром сярод яснага неба, грывнуў голас повара:

— Як вы маглі?! Як?!

Ён не мог гаварыць далей. Ад абурэння. Ад гневу.

Жанчына спачатку сумелася. Падалася крыху назад. Заморгала вейкамі. Але такі стан быў для яе нязвыклы.

— Вы што?! — абурана закрычала яна і звярнулася да ўсіх прысутных.— Гляньце!.. Звар'яцеў чалавек!.. Яна ж дзікая!..

Усе маўчалі. Толькі повар зрабіў некалькі важкіх крокаў наперад і выгукнуў аматарцы палявання проста ў твар:

— Дзікая?! Хто дзікі?! Гэта вы здзічэлі тут...

Ён змоўк, не знаходзячы патрэбных слоў. Жанчына істэрычна залямантавала:

— Я ў газету напішу!..

Тут ужо і я не вытрымаў. Падняўся з-за стала і падышоў да жанчыны:

— У газету, з вашага дазволу, напішу я. Пра вас... пра ваша дзікунства...

Жанчына кінула на мяне невідучы ад злосці позірк:

— Гэта вам так не пройдзе!..

Больш яна нічога не паспела сказаць. Тоўсты ўказальны палец повара паказваў ёй на дзверы.

— Прэч адсюль! Прэч! — вельмі стрымана, амаль шэптам прамовіў повар.

Нешта падобнае на страх мільганула ў вачах жанчыны. Яна павярнулася і, не азіраючыся, выбегла з залы. І зрабіла гэта сапраўды спрытна. Дарма, што з выгляду непаваротлівая.

І тут усе прысутныя загулі:

— Правільна!..

— Судзіць такіх трэба!..

— Бач ты, дзікая!..

— Сама дзікая!..

А повар, зноў абціраючы рукі аб фартух, гаварыў збянтэжана:

— Прабачце, жанчына ўсё-ткі... Нельга было так...

Ці да мяне ён звяртаўся ці да ўсіх сведак таго, што адбылося, я не зразумеў. Але гэта не мае ніякага значэння.

Апошнюю кропку ўсяму здарэнню паставіў гучны стук дзверцаў легкавой машыны. Не ведаю, ці асмеліцца тая жанчына калі-небудзь яшчэ раз прыехаць сюды.

Алікаў кампот застаўся недапіты. І мой таксама. Сапсавала нам недарэка-паляўнічая ўвесь абед...

А нядаўна Алік пацікавіўся ў мяне, ці напісаў я пра гэты выпадак, пра жанчыну-драпежніцу і пра даверлівую качку. Я адклаў усе спешныя справы і вось нарэшце выканаў сваё слова.

ЛЯСНЫЯ МАСТАКІ

АПАВЯДАННЕ

3 чаго пачалося

Пачалося ўсё з таго, што я ледзь не спазніўся на цягнік. Не на кур'ерскі, не на хуткі, а на самую звычайную электрычку. Падбег да касы, а дыктар па радыё абвешчае:

— Праз дзве хвіліны цягнік адпраўляецца...

Мой! Схапіў білет — і лётам на перон. Ускочыў на падножку. У тамбур падняўся. Стаю — аддыхваюся. Гады ўжо не тыя, каб гэтак лётаць. Праходжу далей, у вагон. Цяпер і аглядзецца можна. Аж бачу: у вагоне дзяцей поўна. А гоману, а шчэбету! Што ж думаю, цудоўна. Весалей ехаць будзе. Дзе б гэта толькі прысесці? Тут адзін хлопчык на бліжэйшай лаўцы заўважыў мяне. З месца ўскочыў.

— Сядайце, — кажа, — дзядзечка!

— А ты?

— Я сабе месца знайду! Не турбуйцеся!..

І пабег некуды ў глыбіню вагона. Я нават і падзякаваць не паспеў. Сеў я. І тут, якраз

насупраць мяне, яшчэ аднаго пасажыра ўбачыў. Адразу відаць — не з агульнай кампаніі. Хоць ненамнага ад астатніх старэйшы. Сядзіць сабе, у акно паглядае. Як быццам і не датычыць яго тое, што ў вагоне робіцца. Каля ног скрыначка стаіць. На чамаданчык падобная. Пляскатая такая. Да задняй сценкі рама прыстасавана. З лёгкага металу — алюмінію. Да рамы ножкі прыціснуты. Рассоўныя трубка, што адна ў адну ўваходзяць. Таксама з алюмінію.

— Эге, — кажу я сам сабе, — ды гэта ж мастак! Чамаданчык — скрыначка-эцюднік, вядома! Сам некалі на мастака вучыўся. Ведаю.

Загаварыць бы з мастаком. Ды неяк няёмка. Вельмі ўжо сур'ёзны. Адхінуўся я да сцяны. Сяджу сабе. У акно пазіраю скоса. Вось і апошнія гарадскія дамы назад адплылі. Пастукваюць колы па рэйках. Пагойдваюць. Цягнік наш проста ў дугу выгнуўся. Ці нават у вужаку. Вялізную. Зялёную. З нашых акон і паравоз відаць і вагоны ўсе. Ад першага і да самага апошняга. Што ў хвасце. І паравоз нарэшце ўсе вагоны ўбачыў. Скасавурыўся. Да нашага вагона прыглядаецца. Пачуў, напэўна, вясёлую дзіцячую гаману. Прыслухоўваецца. Нават сапе ды тохае крыху цішэй. І што б вы думалі? Спяваць пачаў:

Я бягу, бягу, бягу, —

гу-гу-гу!

З рэк збочыць не магу —

гу-гу-гу!

А як хочацца мне — жах —
ах-ах-ах!
Паблукаць па верасах —
ах-ах-ах!
Я таксама б з вамі мог —
ох-ох-ох!
Варушыць у лесе мох —
ох-ох-ох!
Хоць я з выгляду грубы —
бы-бы-бы!
Пашукаў бы там грыбы —
бы-бы-бы!
Але я бягу, бягу —
гу-гу-гу!
З рэек збочыць не магу —
гу-гу-гу!
А пад вечар буду рад,
буду рад.
Вас адвезці ўсіх назад
буду рад!

Знаёмства з мастаком

Можна, паравоз і далей спяваў бы. Але тут з-за ўзвышша станцыя насустрач нам выбегла. Тармазы зарыпелі. З усіх сіл упіраюцца. А пасажыры ўжо каля тамбура тоўпяцца. Быццам спазніцца на сустрэчу з прыродай баяцца. Быццам уцячэ яна ад іх некуды. Толькі мы з мастаком на сваіх месцах засталіся. Зірнуў я на яго. Ён на мяне. Усміхнуліся адзін аднаму. І, не згаворваючыся, таксама падняліся. Еду свежым паветрам падыхаць. Ад тлуму

гарадскога адпачыць. А мясцінка тут якраз прыемная. Сышлі мы на зямлю. Аглядаемся. Дзеці да лесу падаліся па наезджанай дарозе. Не, мы лепш вось гэтай сцежкай пойдзем. Праз жытнёвае поле, яна нас хутчэй на ўзлесак выведзе. Я першы не вытрымаў. Размову завязваю.

— На эцюды? — пытаюся.

— Так,— кажа,— на эцюды.

А эцюды — гэта замалёўкі з натуры, значыцца. Такія эцюды могуць потым асновай для сур'ёзнай работы стаць. Для карціны.

— Мастак, значыцца? — зноў пытаюся я, каб размова не звяла.

— Не,— кажа,— вучуся яшчэ толькі.

— Дзе?

— Ды ў студыі. У Сяргея Пятровіча...

Сяргея Пятровіча і я добра ведаю. Ён даўно ўжо студыяй юных мастакоў кіруе.

Так неўпрыкметку мы з палявой сцежкі ў лес збочылі. На паляну выйшлі. А як прыгожа тут! Як хораша! І танклявыя бярозкі, і гарналівыя сосны. А крыху воддаль паважныя яліны згруппаваліся.

Тым часам спадарожнік мой да работы падрыхтаваўся. Глядзіць палатно на мастака сваім падслепаватым белавата-шэрым вокам. Ну, чаго, маўляў, не пачынаеш? Без цябе ж я не бачу анічога. Тут я ўбок адышоўся. У цяньку пад куст прылёг. Ведаю: не любяць мастакі, калі хто з-за спіны на іх работу глядзіць.

І мастак адразу ажывіўся. Вочы прыжмурыў. Руку з палачкай-вугалём наперад выцяг-

нуў. Нібы прыцэльваецца. А тады пачаў нешта хуценька на палатно наносіць. Пра мяне зусім, відаць, забыўся. Так у справу сваю ўвайшоў. І пад нос сабе мармыча нешта. Прыслухаўся я. Аж чую...

Песня мастака

Ні сачка з сабой, ні вуды
аніколі не нашу.
Лепей новыя эцюды
я з натуры напішу.

З натуры — з таго, значыцца, што сам у жыцці бачыш, на ўласныя вочы. А пісаць — гэта маляваць. Фарбамі. Усе мастакі так гавораць:

Несці цэлы тузін фарбаў
не стамляецца рука.
Гэта — скарб з найлепшых скарбаў
Для мяне, для мастака.

З гэтымі словамі ён узяў з эцюдніка палітру. Пад ёй аказаўся цэлы тузін цюбікаў з фарбамі. З кожнага цюбіка ён выціскаў трохкі фарбы.

Глянуправа, глянуўлева,—
тут балотца, там рака.
Кветка кожная і дрэва
вабяць вока мастака.

Ён і сапраўды то ў адзін бок глядзіць, то ў другі. Выбірае — што на палатно перанесці.

Што прымечу, што заўважу,—
маіх фарбаў не міне.
На палітры тут жа ляжа,
а тады — на палатне.

Тут ён узяў у правую руку пэндзлік. Макнуў яго ў пляшачку з надпісам: «Арэхавае масла». Бо алейныя фарбы лепш за ўсё ім развядзяцца. І пачаў то ад адной гурбачкі фарбаў браць трохкі, то ад другой. Тут жа на палітры перамешвае іх. І кладзе мазок на палатно. Падабенства ў колеры дабіваецца.

Я стараюся — вучуся.
І цікава ўсё ў нас так.
Мастаком ужо лічуся,
хоць яшчэ я не мастак.

Сціплы хлопчык. Прыемна.

Што было на палатне

Ці многа часу прайшло, ці мала — нават не ведаю. Але сонца на самую сярэдзіну нябеснага купала забралася ўжо. Зеніту дасягнула. Цені пад дрэвамі зусім маленечкімі зрабіліся. Горача.

Гляджу: мастак мой паклаў палітру, пэндзлікі. Падаўся некуды. У адных трусіках. Ці не на рэчку? Можа, і мне за ім падацца? Няблага б зараз нырца даць. Асвятжыцца. Але ж трэба і на палатно глянуць. Пакуль мастак на рэчцы бавіцца.

Падышоў я. І дзіву даўся. Ну і мастак! Такі цудоўны куток для свайго эцюда выбраў.

Праўда, гэта толькі падмалёвак. Не раз яшчэ пэндзлік па палатне прайдзецца, пакуль работа будзе скончана. Але і цяпер ужо відаць: умее хлопчык прыгожае бачыць. І на палатно перанесці ўмее.

Ну што ж. Пайду плаўкі вазьму. І — на рэчку.

Але толькі я на сваё ранейшае месца вярнуўся...

Зайчык і зайчыкава песня

З травы і кветак на процілеглым баку паляны два доўгія шэрыя вушкі вытыркнуліся. Я так і замёр на месцы. Не дыхаю. А вушкі то ў адзін бок павернуцца, то ў другі, як тыя лакатары на аэрадроме. Ціха на паляне. Не ўлавілі вушкі нічога падазронага. І тады паказаўся той, каму яны служаць. Вядома — зайчык! Прыўзняўся, сеў на заднія лапкі. Вочкамі зірк туды, зірк сюды. Супакоіўся. Асмялеў. І ў скокі пусціўся! Скача сабе. Яшчэ і высвітвае нешта. Прыслухаўся я. Ды гэта ж не проста свіст. Песенька! Я нават і словы пачынаю разумець.

Абмінаю проста ўсіх звяроў,
бо не маю вострых кіпцюроў.
Бо не маю дзюбы, як пугач.
Скрозь пільнуе згуба,
хоць ты плач.
Бо не меў ніколі іклаў я.
Ах, якая доля прыкрая!

Пільнавацца мушу я і ў сне.
Ёсць на тое вушы у мяне.
Ёсць на тое ногі — хоць куды!
Вынесуць з аблогі ды з бяды.

Так скачучы, ён апынуўся перад мальбертам. Спалохаўся спачатку. Уцякаць хацеў. Потым бачыць — дзіўнае стварэнне не варушыцца. Цікаўнасць перамагла. Узняўся на заднія лапы. Глянуў на палатно. І ад здзіўлення высока-высока падскочыў угору. Потым супакойся. Ухапіў прырэднімі лапамі пэндзлік і давай фарбы на палітры мяшаць. Зусім як мастак. Гляджу, аж ён заечую капусту малюе, і сябе каля той капусты. Аўтапартрэт, як кажуць. Вось ужо і вушкі з'явіліся. Але тут...

Ліска і ліскіна песня

Дык вось чаго зайчык спалохаўся! У густым хмызняку нешта рыжае мільганула. Ну, вядома, ліска! Не падвялі зайчыка вушкі і ногі. А я ляжу і не варушуся, каб не спалохаць рыжую. А яна і не хаваецца. На паляну выйшла. Падышла да мальберта. Цікава ўсё-ткі. Села перад палатном. Адно вока прыжмурыла. Другое. Як сапраўдны знаўца. Адышлася трохі. Зноў наблізілася. Пэндзлік узяла. Асцярожненька. Каб лапкі не выпацкаць. Малюе, не спяшаецца, акуратненька. І пяе сама сабе. Галасок тоненькі такі. Салодзенькі.

Я, ліса, лісіца, ліска,
вельмі зайчыкаў люблю.
Падкрадуся блізка-блізка
і за хвосцік ухаплю.

Тут яна ўспомніла сваю няўдачу.

Ты чаго пабег, куртаты,
я не здольна на разбой.
Будуць рады лісяняты
пазнаёміцца з табой.

Чула я, што рыжы колер
вельмі модны стаў цяпер.
Але трапіць я ніколі
не хацела б на каўнер.

І лаўлю я толькі мышак,
нібы той лянiвы кот.
Мне зайчацінка не ў лішак,
а зусім наадварот!

Ага! Дык вось што яна намалявала! Сама сябе. Любуецца сваёй работай. А ў гэты момант...

Пчолы і пчаліная песня

«Жу-жу-жу...» Гэта ж пчолы! Так, так! Маленькія, працавітыя пчолы. Ужо каля палатна круцяцца. Ды так іх многа, не злічыць! Аб нечым паміж сабой радзяцца. Жу-жу-жу ўсё ды жу-жу-жу. Нарэшце дамовіліся. Усім роем пэндзаль абляпілі, паднялі яго з травы і за

справу. Толькі гуд яшчэ мацнейшы стаў. Але
цяпер і разабрацца можна, пра што яны
гудуць. Так дружна! Так весела!

Першая пчолка
Рана-раненька пчала
пакідала вулей.
Заспявала-загула,
каб усе пачулі.

Увесь рой
Жу-жу-жу!
Жу-жу-жу!

Першая пчолка
Я без справы не сяджу!

Увесь рой
Жу-у!

Другая пчолка
Палячу на верасок,
потым на палетак
і збяру духмяны сок
самых лепшых кветак.

Увесь рой
Жу-жу-жу!
Жу-жу-жу!

Другая пчолка
Я над кветкамі кружу!

Увесь рой
Жу-у!

Трэцяя пчолка
Панясу я сок да сот,
адпачну ля лёткі.
Пакаштуюць дзеці мёд,
скажуць: «Ну й салодкі!»

Увесь рой
Жу-жу-жу!
Жу-жу-жу!

Трэцяя пчолка
Я падзяку заслужу!

Увесь рой
Жу-у!

А на палатне шмат чаго новага з'явілася.
Кветкі. Безліч кветак. І такія прыгожыя! І пра
сябе пчолкі не забыліся. У карціну ўпісалі.
Калектыўны аўтапартрэт.

Пакуль пчолкі каля палатна завіхаліся, хмарка
набегла. Пацямнела ўсё вакол. Ветрык падзь-
муў. Не любяць пчола гэтага. Паклалі пэндзаль
на месца і далей паляцелі.

У гэты момант з хмаркі першыя кроплі
сарваліся. А адна з іх проста на нос мне
трапіла. Падхапіўся я ад нечаканасці і пад
старую яліну пабег. Пад яе шырокімі лапамі,
як пад дахам, стаю.

Дожджык і дожджыкава песня

А дождж зусім разгуляўся. Скача на траве,
па лістоце. Песеньку сваю выстуквае.

Еду, еду на кані
я па белым свеце.
— Доджык, дождык, секані! —
дружна просяць дзеці.

Так прыемна абіваць
летні пыл з лістоты.
Толькі рэчку паліваць
штось няма ахвоты.

Не канчаецца вада
ў бочцы-самалейцы.
Але сам я, вось шкада,
не трымаю лейцы.

Выбірае шлях каню
фурман мой — вятрыска,
то кіруе ўвышыню,
то ганяе нізка.

То пускае пакрысе,
то засвішча пугай.
І вязе мяне, нясе
над усёй акругай.

Шэры конік на бягу
не трасе шматколку,
толькі гойдае дугу —
радугу-вясёлку.

І зусім заціх дожджык. І зноў сонейка заззяла. А над верхавінамі дрэў, над полем, над рэчкай вялізная дуга выгнулася. У сем колераў. Вось каб хто яе зараз на палатно перанёс! Ажно гляджу: ні мальберта на паляне, ні палатна, ні фарбаў. Дзіўна. Калі ж мастак сюды вяртаўся? Ну што ж. Час і мне да станцыі падавацца.

Лепшая на выстаўцы

На станцыі народу поўна ўжо. Сярод пасажыраў раптам і свайго знаёмага мастака заўважаю. На супрацьлеглым канцы перона. З усім сваім рыштункам. Але тут цягнік падышоў. І мы расселіся па розных вагонах...

Праз колькі часу, пад восень сустракаю я на вуліцы Сяргея Пятровіча.

— Ну як,— пытаюся,— у вас...

І свайго знаёмага мастака імя назваў.

— О,— адказвае Сяргей Пятровіч,— здольны хлопчык. Вельмі нават. Такі эцюд летам напісаў. Дзіва проста. На рэспубліканскай выстаўцы лепшай прызналі... — і пацягнуў мяне Сяргей Пятровіч у Палац, каб я на свае вочы пераканаўся, што гэта за работа. І што ж бачу? Тое самае палатно, пра якое я толькі што расказваў. І так мне прыемна стала.

— Што,— пытаецца Сяргей Пятровіч,— падабаецца?

— Падабаецца,— адказваю.

І больш нічога не дадаў. І пра мастакоў лясных ні слова не сказаў.

ДЖУЛІЯ

АПОВЕСЦЬ

Ліска ці пясец...

Яе назвалі Джуліяй. Або па-простаму — Жулькай. У гонар маці, французскай балонкі з доўгай пакручастай поўсцю і неўраўнаважаным характарам. Як звалі бацьку, ніхто не памятаў. Гэта быў заезджы артыст з замежнага цырка. Нямецкі шпіц. Невялікага росту і дужа брахлівы.

Спачатку Жулька нагадвала маленькі камячок белага пуху на кароценькіх кволых ножках. Паступова яна ператварылася ў зграбнага невялічкага сабачку. Ад маці яна ўзяла толькі няўрымслівасць і рухавасць. Усё астатняе было ад бацькі. І рост, і вострая пыска. І шаўкавістая поўсць незвычайнай белізны. У гэтай белізне трыма чорнымі кропкамі блішчалі заўсёды вільготны носік і гарэзлівыя вочкі.

Калі Жульку выводзілі на вуліцу, многія прахожыя, нават вельмі салідныя, дзівіліся:

— Ах, які прыгожы сабачка!

— Што гэта за парода?

— Дзе вы ўзялі такога?

Асабліва падабалася Жулька дзецям.

Аднойчы нейкая дзяўчынка ў захапленні сказала:

— Глядзіце! Белая ліска!..

Але хлопчык, які бег некуды з дзяўчынкай, з поўным веданнем справы ўдакладніў:

— І зусім не ліска, а пясец...

Жульку сапраўды на белым снезе амаль не было відаць. Як пясца на Поўначы.

Безбілетная падарожніца

Жульцы неаднойчы даводзілася ездзіць з намі ў тралейбусе. Мы часам бралі яе з сабой на работу. Нават у госці. У дарозе яна заўсёды вельмі хвалявалася. Доўга не магла ўседзець на адным месцы. То мне на рукі ўскочыць. То да гаспадыні перабяжыць. То ў Сярожы на каленях уладкуецца.

Аднаго разу кантралёр, правяраючы білеты, пажартаваў:

— Безбілетніца! Таму і баіцца, каб не высадзілі, хвалюецца...

Неяк раніцай я пайшоў у магазін. Па хлеб. І Жулька за мной увязалася. Перайшлі на другі бок вуліцы. А тут якраз тралейбусны прыпынак. І тралейбус падыходзіць. І дзверы адчыняюцца. Не паспеў я вокам міргнуць, а Жулька ўжо ў тралейбусе. Пабег я за ёй, але дзверы перад самым маім носам зачыніліся. І тралейбус рушыў далей.

Кінуўся я спачатку ўслед. Ды дзе там! Хіба дагоніш...

Ну, думаю, усё. Бывай, Жулька!.. Як я зараз дадому вярнуся? Што скажу?

Сумна мне стала. І горка. Нават пра хлеб забыўся. Без пэўнай мэты брыду сабе па вуліцы да наступнага прыпынку. Для ачысткі сумлення. Аж бачу — ляціць мне насустрач белы пуховы камяк і вішчыць на ўсю вуліцу Жульчыным голасам.

Яна! Жулька! Джульета! Джулія!

А тая з радасці як скочыць з ходу мне проста на грудзі. І лізь — сваім гарачым ружовым язычком проста ў нос. Падхапіў я яе на рукі, прыціснуў да шчакі.

Ідуць людзі. Глядзяць на нас. Дзівяцца. Ну, і няхай сабе! А хлеба ў той дзень мы так і не прынеслі.

Небяспечная сустрэча

У тое лета мы жылі на дачы. Пад Мінскам. Жульцы вельмі падабалася хадзіць з намі ў ягады, у грыбы. Або проста гуляць па лесе ці ў полі. Яна заўсёды пільна сачыла, каб хто з нас не адстаў ад агульнай кампаніі. Баялася, відаць, што пагубляемся ў лесе. Варта было мне, Сярожу або яшчэ каму адысціся крыху ўбок, як яна пачынала нервавацца. Забяжыць наперад і брэша такім жаласлівым галаском. У вочы заглядае. А як убачыць, што на яе звярнулі ўвагу, тут жа кідаецца ў той бок, куды падаліся ўсе. Дарогу паказвае.

Дарма, што за дрэвамі і хмызняком не відаць нічога. Жулька без ніякага компаса знаходзіла правільны кірунак.

Асабліва прывыкла яна да сваёй гаспадыні. Па пятах бегала. Нават спаць лажылася побач.

Неяк панесла гаспадыня вядро са смеццем з двара. І Жулька, вядома, за ёй. А сметнік не блізка, цераз поле трэба ісці. Цераз луг. Аж пад вялізны разгалісты дуб, пад якім пастухі ў непагадзь ад дажджу хаваліся. Тады яны і палілі рознае смецце. Гарыць яно добра ўперамешку з ламаччам.

Ідзе гаспадыня лугам. Аж бачыць: каровы пасуцца. Што ж, думае, абыдзем іх бокам. І паклікала Жульку за сабой.

Але тут бліжэйшая карова, белая з чорнымі плямамі, перастала скубці траву і ўтаропіла свае пукатыя вочы на Жульку. За ёй другая, зусім чорная. Потым трэцяя, рыжая. І так увесь статак. Набычыліся. Апусцілі мысы ледзь не да самай зямлі. І рушылі, вялікія, грозныя, з вострымі рагамі. На маленькую безабаронную Жульку. Хіба маглі тут дапамагчы ёй дробненькія зубкі?

Зразумела Жулька небяспеку. Кінулася наўцёкі. Ды лапкі ў яе кароценькія. Бяжыць як быццам хутка, а каровы — хутчэй. З усіх бакоў ужо абступаюць. У кальцо бяруць.

Тут і гаспадыня спалохалася. Не за сябе. За Жульку. Кінула яна вядро. Падхапіла Жульку на рукі. І пабегла што было моцы.

Давялося мне потым па вядро самому хадзіць.

Самазваная артыстка

Пазней гаспадыня павінна была ехаць на гастролі. Яна артыстка. У мяне таксама былі нейкія пільныя справы ў другім горадзе. Што рабіць? З кім пакінуць Жульку? І парашылі, што гаспадыня возьме яе разам з Сярожам з сабой.

У гасцініцы, дзе размясціліся артысты, на Жульку спачатку паглядалі скоса. Асабліва злавалася адміністратарка.

— Можа, яшчэ тыграў ці сланоў сюды вазіць пачнуць...

З размовы з ёю высветлілася, што з усіх жывёл яна прызнае толькі кароў ды свіней. Ну, яшчэ коней. Бо таксама карысныя. Вазіць на іх можна... А праз некалькі дзён яна ўжо лашчыла Жульку і ўпрошвала прадаць яе. Як і чым дасягнула гэтага Жулька, засталася невядомым.

Кожны вечар артысты выязджалі ў навакольныя вёскі. Давалі там спектаклі. Жулька ездзіла разам з імі.

Убачаць вясковыя дзеці артыстаў і белага сабачку з імі, радуюцца, крычаць:

— Цырк прыехаў! Цырк прыехаў!

Потым, на працягу ўсяго спектакля, чакаюць: ці хутка сабачку паказваць будуць?

А Жулька ў гэты час сядзела ў кабіне вадзіцеля грузавой машыны. Пачуўшы са сцэны голас гаспадыні, яна ўся трымцела і жаласліва павісквала. Але дзверы кабіны заўсёды былі шчыльна зачынены. А шкло ў іх паднята да самага верху.

Аднойчы артыстка, якая была менш занята ў спектаклі, пашкадавала Жульку, узяла яе на рукі. Нейкі час Жулька сядзела даволі спакойна. Нават лашчылася да артысткі. Але вось са сцэны пачуўся голас гаспадыні. Артыстка і войкнуць не паспела, Жулька куляй кінулася ў акно клуба, якое выходзіла на сцэну. І як толькі ёй удалося так высока падскочыць! Праз момант яна ўжо скакала вакол гаспадыні. Зусім не па ходу дзеі. Гаспадыня разгубілася. Словы ролі забыла. Добра, што артыст, які разам з гаспадыняй іграў гэты эпізод, своечасова спахапіўся.

— Бачыце? Вось і ваш белы сабачка прыбег да вас,— сказаў ён.— Што ж вы не возьмеце яго на рукі?

Гаспадыня ўсміхнулася, падхапіла задаволеную Жульку, і ўсё далей пайшло па п'есе.

Пакідала сцэну гаспадыня пад дружныя воплескі. Больш за ўсіх стараліся дзеці.

Пасля спектакля вакол аўтобуса сабраўся цэлы натоўп хлопчыкаў і дзяўчынак. Усе хацелі паглядзець на чатырохногую артыстку. Некаторыя з артыстаў нават крыўдзіліся.

Няўдалае паляванне

Спектакль пачаўся на гэты раз даволі рана. Калі вярталіся ў раённы цэнтр, толькі-толькі пачало брацца на вечар. У народзе такую часіну называюць шарай гадзінай.

Аўтобус не спяшаючыся бег па дарозе, якая пятляла між дрэў сасновага бору. Потым бор

расступіўся. На невысокім пагорку паказалася невялікая вёсачка.

— Як тут прыгожа! — замілавана прамовіла пажылая артыстка Ксана Мікалаеўна, звяртаючыся да сваёй маладой сяброўкі Святланы. Тая кінула ў адказ галавой і зноў уткнулася носам у кніжку. Некаторыя жанчыны бавілі час вязаннем. Хтосьці з маладзейшых паспрабаваў заспяваць, але ніхто не падтрымаў...

Саша, малады і самы непаседлівы артыст, моўчкі глядзеў у акно. Ён нядаўна пасварыўся з Ксанай Мікалаеўнай і рабіў выгляд, што вельмі пакрыўджаны.

Раптам на ўвесь аўтобус прагучаў яго ломкі голас:

— Глядзіце! Глядзіце! Лісіца!..

Усе кінуліся да акон.

Па схіле пагорка да бліжняга хмызняку трушком бегла рыжая лісіца. Пачуўшы крыкі, яна прыпынілася. І тут усе ўбачылі, што ў зубах лісіца трымае даволі вялікую белую курыцу. Выгляд у лісіцы быў не дужа прыгожы. Схуднелая, з аблезлай поўсцю. Відаць, не часта шанцавала ёй на такую здабычу.

Першы з аўтобуса выскачыў Валеры Мікалаевіч. Той самы артыст, які быў на сцэне разам з Жульчынай гаспадыняй.

— Жульку пусціце! Жульку! — закрычаў ён, бегучы да лісіцы.

Жульку пусцілі. Лісіцу яна ўбачыла.

— Ату! Ату яе! — крычаў Валеры Мікалаевіч.

Але Жульку і не трэба было падбукторваць. Апярэдзіўшы Валерыя Мікалаевіча,

яна з прарэзлівым віскам кінулася да рыжай драпежніцы.

А тая, яшчэ з хвіліну пастаяўшы, нібыта ацэньваючы шанцы свае і нечаканых паляўнічых, трушком падалася ў хмызняк. На самым узлеску яна яшчэ раз спынілася. Паклала курыцу на зямлю і паглядзела на сваіх праследавальнікаў. Многім здалася, што яна ў гэты момант усміхалася. Здзекліва і зняважліва.

У наступнае імгненне рыжая драпежніца знікла з вачэй. Разам са сваёй ахвярай.

Дагнаць яе не было ніякай надзеі.

Прыціхлыя і нібы прысаромленыя, вярталіся Жулька і Валеры Мікалаевіч у аўтобус. Так блізка было паляўнічае шчасце. І вось табе маеш. Ні рыжага футра. Ні белай курыцы. А зладзейка, відаць, зараз ласуецца. І лісянят сваіх частуе. Ды яшчэ выхваляецца, як паляўнічага з белым сабакам вакол пальца абвяла...

Як Жулькі не стала

Было гэта зімой. Мы з Жулькай хадзілі ўзад-уперад ля тралейбуснага прыпынку. Чакалі з вячэрняй рэпетыцыі гаспадыню. А рэпетыцыі ў тэатры канчаюцца позна.

Як падыдзе тралейбус да прыпынку, Жулька стрымгалоў ляціць да яго. Сядзе пры выхадзе. Глядзіць, ці няма гаспадыні. І так некалькі разоў. А гаспадыня ўсё не едзе і не едзе.

Падзьмуў халодны пранізлівы вецер. Прахожыя пачалі настаўляць каўняры паліто, апус-

каць вушы ў шапках. І я каўнер наставіў. А ў Жулькі — ні каўняра, ні шапкі. Холадна небарачцы. Узяў я яе на рукі. За пазуху схаваў. Толькі чорны носік ды вострыя белыя вушкі тырчаць. А яна ўсё дрыжыць. Аніяк не сагрэецца.

Нарэшце гаспадыня прыехала.

Прыйшлі дадому. Павячэралі.

А Жулька ўсё дрыжыць.

— Што ж гэта такое? — занепакоілася гаспадыня. — Ці не застудзілася?

— Пачакаем да раніцы, — супакоіў я, — можа, пройдзе.

Спаць мы паклалі Жульку разам з сабой. У ложка. А яна і там ніяк не адагрэецца. Усё дрыжыць, дрыжыць. І носік, звычайна вільготны і халаднаваты, стаў сухі і гарачы.

Толькі пад раніцу Жульцы палегчала. І мы вырашылі пачакаць да вечара.

Так і адкладалі з дня на дзень. Бо горш Жульцы не рабілася. Хвароба як быццам на спад пайшла.

А праз колькі дзён бачым, Жулька кашляць пачала. Нібы папярхнуўшыся. Потым прыпадаць на лапкі стала. Ідзе, ідзе і — як быццам спатыкнецца. І не скача ўжо. Не брэша. Не лашчыцца. Толькі глядзіць табе ў вочы сваімі чорнымі вачанятамі. Позірк такі бездапаможны. І даверлівы...

Павезлі мы Жульку ў лякарню.

Аглядзеў яе ветэрынарны ўрач ды кажа:

— Нельга выратаваць вашага сабачку.

Позна...

Тут у гаспадыні слёзы з вачэй пацяклі. Прыціскае яна Жульку да сябе і ціха так пытаецца:

— Чаму нельга?.. Што з ёй?..

— Чума ў яе,— адказвае ўрач.— Самая сапраўдная. Сабачая. А вы ж ёй прышчэпку не зрабілі... Так?..

Мне ажно нядобра стала.

— Так,— кажу,— не зрабілі...

І дадаю, нібы гэта можа апраўдаць нас:

— Ды як жа ёй уколы рабіць... Маленькай такой ды кволенькай...

— Добра ж вы шкадавалі свайго сабачку. І дашкадаваліся,— злосна скончыў урач.

Жульку з лякарні ўжо не выпусцілі. Нельга хваробу распаўсюджваць.

Вярталіся мы дадому адны. Я маўчаў. А жонка плакала...

Цяпер у нас новы сабака. Вялікі. Прыгожы. І мы яго любім. І дзеці. І нам ён адказвае шчырай адданасцю. А Жульку, нашу Джулію забыць не можам. Да гэтага часу віну перад ёй адчуваем.

ЧОРТАЎ СКАРБ

П'ЕСА-КАЗКА Ў ДЗВЮХ ДЗЕЯХ

Памяці

Уладзіміра Караткевіча

Дзейныя асобы

Янка.

Ягонья дзеці.

Мікіта.

Мядзведзь.

Скамарохі (чатыры).

Дамавік.

Лесавік.

Вадзянік.

Кот.

Каза.

Гандляры і гандляркі,
пакупніцы і пакупнікі
на кірмашы.

ДЗЕЯ ПЕРШАЯ

Базарны пляц у невялікім мястэчку. Сонца ў зеніце.
Кірмаш у разгары. Мыканне кароў, іржанне коней,
бляянне авечак, квактанне курэй, краканне качак.

Галасы гандляроў
і гандлярак,
пакупнікоў і пакупніц
— Кабеткі!
Паненкі!
Купляйце сукенкі!
— Выбірайце хусту
Сабе да густу!
— Вяндлінка,
Кілбаскі —
Да вашае ласкі!
— Смятанка
Ды масла,
Каб жыццё не згасла!
— Мядок верасовы —
Саладзей за словы!
— Узяў бы без сумнення,
Ды пуста у кішэні!
— Я б і рашыўся,
Ды талер згубіўся!
— Го! Без талера,
Дзядуля,
Тут набудзеш
Толькі дулю!..

З'яўляюцца скамарохі. З вясёлым гоманам яны
выкатваюць на сярэдзіну пляца цяжка нагружаны
воз. Ззаду да яго прывязаны мядзведзь.

С к а м а р о х і
(спяваючы ды прытанцоўваючы)

Кіньце, людцы,
Ахі-вохі!
Хай пануе звонкі смех!
Вам прывезлі скамарохі
Весялосці поўны мех.

Праз плошчу сумна брыдзе мужык Янка. За
ім — ланцужком — ягоня дзеці, трымаючыся
за рукі. Адно за адно меншыя. Па ўсім відаць,
бедная сямейка.

1 - ы с к а м а р о х
Звялі кабылку цыганы...

2 - і с к а м а р о х
Ваўкі жарэбчыка задралі...

3 - і с к а м а р о х
Але ніхто з нас не ляны...

4 - ы с к а м а р о х
Мы ўсё адно спявалі
Й гралі!

Р а з а м
Мы ўсё адно спявалі
Й гралі!

Янка ды дзеці прыпыніліся. Селі на лаўку, што
пастаўлена скамарохаю для глядачоў. Глядзяць, што
будзе.

1 - ы скамарох
Ды без енку...

2 - і скамарох
Ды без слёз...

3 - і скамарох
На сабе цягнулі воз!

4 - ы скамарох
Во як!

Разам
На сабе цягнулі воз!

1 - ы скамарох
А што ў возе?

2 - і скамарох
Скарб у возе...

3 - і скамарох
Што сабралі па дарозе.

4 - ы скамарох
Пад бярозай...

1 - ы скамарох
На бярозе...

2 - і скамарох
За парогам...

3 - і скамарох
На парозе...

4 - ы скамарох
І на ўзлеску...

1 - ы скамарох
І на ўзмежку...

2 - і скамарох
Па крупінцы!

3 - і скамарох
Па арэшку!

4 - ы скамарох
Смешкі-
Пацешкі
Параслі ля сцежкі.

1 - ы скамарох
Мы іх бралі ў кошык,
Нібы сыраежкі!

2 - і скамарох
Салёныя жарты
Паскладалі ў кварталы!

3 - і скамарох
Як апенькі,
Як грузды,—
Хай ратуюць ад нуды!

4 - ы скамарох

Берасцейка

Ў пушчы весняй

Падзяліўся з намі песняй!

1 - ы скамарох

Ад ляснога салавейкі

Ў нас свіцёлкі

Ды жалейкі!

2 - і скамарох

А зайчынка шарабокі

Навучаў нас

Весці скокі!

3 - і скамарох

Сам мядзведзь —

Пушчанскі пан —

Напінаў нам

ба-ра-бан!

Р а з а м

Бам-бум!

Бам-бум!

Ад сябе ганіце сум!..

Спяваючы ды прытанцоўваючы, скамарохі не забываліся пра свой галоўны клопат — ставілі балаган з заслонай. Цяпер у іх руках з'явіліся музычныя інструменты, пра якія ішла гаворка ў спевах. І яны зайгралі на іх, прывабліваючы публіку.

Павадыр Мікіта тым часам разам з мядзведзем падышоў да Янкі з дзецьмі.

Мікіта

Маё шанаванне Янку!

Ты куды гэта з дзеткамі

з самага ранку?

Янка

Ат, не кажы, Мікіта.

Жыццё —

як дзіравае карыта.

Не ўчора,

Не заўчора

Навалілася гора.

Дзеткі — без маці.

А тут яшчэ ў хаце

Робіцца такое,

Што няма ні хвіліны спакою...

Мікіта

А ты ад суму не бяжы.

Лепш пажалься,

раскажы.

Можа, сэрца і адтане.

Янка

(асуджана)

Не, весялей

мне ніколі не стане.

А ты, Мікіта,

Пры іх нібыта?

(Паказвае на скамарохаў.)

Мікіта

Я па дарозе да іх далучыўся.

Песням ды скокам

крыху налаўчыўся.

У гэты момант дружна заплакалі дзеці.

(Да дзяцей.)

Чаго вы хочаце, дзеткі?

Дзеці

(на ўсе галасы)

Е-есці!!!

Янка

А ў хату

я іх не магу павесці...

Мікіта

Чаму?

Янка

Ды ўсё ж таму:

Там робіцца такое,

Што ні хвіліны

няма спакою...

Мікіта

З чаго?

Янка

(паўшэптам)

Гарэзуюць чэрці!

Мікіта

Ды што ты?!

Янка

Каб мне тут на месцы памерці,

Калі не так!

Нацярпеліся ўсмак.

Адна гаворка —

Сумна ды горка.

Нават не хочацца

дахаты варочацца.

Дзеці плачуць яшчэ галасней.

Мікіта

Што ж, калі гэтак —

(да мядзведзя)

Давай пазабавім дзетак.

Мядзведзь становіцца на заднія лапы.

Пакажы, Мішка,

Як мужыкі сена косяць.

Мядзведзь паказвае.

Пакажы, Мішка,

Як бабы вадуга носяць.

Мядзведзь паказвае.

Як дзеўкі лён прадуга...

Мядзведзь паказвае.

Як дзеці гарох крадуць.

Мядзведзь паказвае.

Янкавы дзеці, якія крыху раней перасталі плакаць,
цяпер ужо гучна смяюцца.

Мікіта

А цяперака патанцуем
Ды дзяцей пачастуем!
(Спявае, прытанцоўваючы.)

Мядзведзь таксама танцуе, смешна і няўклудна.

Тупу-тупу-тупу,
Нясе мядзведзь ступу.
У ступе ўперамешку —
Цукар ды арэшкі.
Разгарні паперку —
Пакаштуй цукерку.
Вось вам і разынкі,
Хлопчыкі, дзяўчынкі!
Па шляхах, палетках
Носіць Мішка дзеткам
Салодкую ступу,
Тупу-тупу-тупу!..

Мядзведзь падносіць ступу кожнаму з дзяцей. Тыя
змаўкаюць. Чуецца толькі шчаслівае пахіх-
ванне ды смачнае пацмокванне.

Скамарохі нарэшце наладзілі ўсё, што неабходна
для паказу. Ды і людзей сабралася ўжо ладна.

Скамарохі хаваюцца за заслонай, што пры-
крывае ўваход у балаган. Перад заслонай застаецца
толькі першы скамарох.

1 - ы скамарох
(да глядачоў)

Ад турбот,
Ад нудот
Адхінемся трохі.
Запрашаюць народ
На паказ скамарохі!

Тут можа быць разыграная ўстаўная інтэрмедыя.
Але гэта неабавязкова, бо на сюжэт яна аніяк
уплываць не будзе.

1 - ы скамарох
Не адваліцца рука,
Як дасцё пятака!

Мікіта з мядзведзем абходзяць глядачоў. Чуецца
бразгат медзякоў, якія людзі кідаюць у Мішкаву
ступу.

Толькі лайдак
Глядзіць за «так»!

Янка падняўся з месца, але дзеці заплакалі.

Мікіта
(да Янкі)
Вас не датычыцца гэта ніяк!

Янка зноў сеў.

1 - ы скамарох

(падлічвае грошы)

Калі хопіць на абед,

Пастараемся як след.

А ў дармовай працы —

Навошта старацца?!

(Ссыпаў сабраныя грошы ў торбачку.

Застаўся задаволены.

Прыняў адпаведную паставу.)

Аднойчы —

хоць верце,

А хоць не верце —

На пасядзелкі

сабраліся чэрці.

Ды сталі хваліцца,

як чэрці,

Заўзята,

Хто з іх

найгоршаю справай заняты.

(Рассоўвае першую заслону.)

На сцэне — чэрці. Яны сядзяць за шырокім пнём, як за сталом. Гуляюць у карты. Іх трое: Вадзянік — зялёны і калматы, падобны на купу твані, з трызубцам у руцэ ды сеткай цераз плячо; Лесавік — падобны на аброслы мохам пень, у руцэ трымае пугу, пры боку калчан са стрэламі; Дамавік — з рожкамі, як у козкі, з зубкамі, як часнок, з хвосцікам, як памяло, у руцэ вялікая лыжка.

Дамавік
(разлівае віно ў кубкі)
За каго
Мы ўзінем чаркі?

Чэрці паўскоквалі.

Ды без крыўды!
Ды без сваркі!
Хто што робіць —
хваліцеся.
Але — цур! —
не пабіцеся!

Вадзянік
(зноў ускочыў, апярэдзіў Лесавіка)
Я — славуты Вадзянік.
Жыць на дне
здаўна прывык.
І вылажу з-пад вады
На зямлю
гады ў рады.
Пры мне служаць
дзень пры дні
Шчупакі ды акуні.
Нішчыць плотку,
Верхаводку —
наша справа...

Дамавік
(перапыняе)
Ат! Садзіся!
Гэта ўсё-ткі
Не-ці-кава!!!

В а д з я н і к
(спрабуе ўсё ж давесці неабходнасць
сваёй справы)

А з людзей

хто пападзе —

Захлынаецца ў вадзе...

Лесавік ускочыў, ляснуў Вадзяніка пугаўём па
плячах. Той замахнуўся трызубцам. Але Дамавік
усадзіў яго на месца.

Л е с а в і к

Я — славуты Лесавік.

Жыць у лесе я прывык.

Коз, аленяў там пасу

Ды ляшчынаю трасу.

А як хто не ўладзіць мне —

Лютай кары не міне.

Дам таго для згубы

Я ваўкам на зубы.

Згіне ў міг кароткі —

Вось і ўся тут справа...

Д а м а в і к

(перапыняе)

Ат, садзіся!

Гэта ўсё-ткі

Не-ці-кава!!!

Л е с а в і к

(спрабуе давесці важнасць сваёй справы)

А з людзей

хто пападзе —

Заблукае й прападзе!..

Дамавік
(усаджвае яго на месца)
Лепш хвасты пачухайце.
Ды не толькі слухайце,
А й глядзіце.
Бо для вас
Ёсць расказ
І ёсць паказ.

Лесавік і Вадзянік адсоўваюць пень убок, садзяцца, каб зручней было глядзець. Дамавік рассоўвае другую заслону. На сцэне — печ з комінам у сялянскай хаце. Доўгі стол з лавай. Ложак шырокі — на ўсю сям'ю. На ложку згарнуўся кот. У куце стаіць каза.

Янка
Аей, Мікіта!
Я — не я,
Калі хата не мая!

Мікіта
Ціха ты!
Глядзі далей...

На страху хаты, што на сцэне, ускараскваецца Дамавік, паменшаная копія таго, які вядзе паказ.

Янка
(ускочыў)
Куды ты, чорт?!
Аей! Аей!

Мікіта
(садзіць яго на месца)
Кажу табе:
глядзі далей!

Дамавік-маленькі
(на страсе, зазірае ў комін)
Вух! Вух!
Што за дух!
Аж займае дых!
А я — чорт!
А я — зух!
Са страхі ды ў печку —
Шы-ых!

(Дае нырца ў комін. Выязджае з печы,
седзячы на пірагу.)

Вох! Вох!
Утрымацца не змог!
Вох!
У сажы ўвесь рог!
Вох!
Сеў хвастом у пірог!
Вох!

Янка
(абурана)

Дык вось хто
У хаце маёй штукарыць!
Узяць бы кол
Ды між рог ускварыць!

Мікіта зноў супыняе яго. Дамавік-маленькі зазірае
ў чыгункі, што стаяць на прыпечку.

Дамавік-маленькі

Так-так-так...

Гэта мне не ўсмак!

А тут?

Капуста...

(Пакаштаваў.)

Зусім не тлуста...

Сыпану ў капусту сажы.

Хай каза

за ўсё адкажа!..

(Сыпле сажу ў капусту і на казу.)

А тут што?

Рэпа...

Яшчэ не ўпрэла...

Такой мне не трэба...

Во! Смятанка

ў гладышы!

Пакаштую ад душы!

(Перакуліў смятану сабе ў рот.)

Ха-ха-ха!

Смаката!

А ўзвядзём —

на ката!

Рэшткамі смятаны мажа кату мыску. Той не
прачынаецца.

Дамавік-маленькі

(раптам насцярожыўся)

Чую крокі на двары.

Ці не йдзе сюды стары?

Пасяджу на страсе —

Хай са страху
Іх трасе!
(Знікае ў печы. Выскоквае з коміна,
садзіцца на страсе.)

У хату ўваходзіць мужык з дзецьмі. Ён
вельмі нагадвае Янку з ягонымі малымі.

Янка
(уражаны)
Глядзі ты,
Мікіта!
Гэта ж —
сам я
Ды мая
Сям'я!..
Вось дык загаданка!

Мікіта
Ціха, ціха, Янка...
(Зноў усаджвае яго.)

Янка
(садзіць дзяцей да стала,
сам ідзе да печы)
Во! Ёў капусце
Поўна сажы!
Хто за гэта
Мне адкажа?!
(Глядзіць на казу.)
Бок у сажы
І ёў казы...
Зараз дам табе лазы!
(Схапіў мятлу, ка за шуснула за дзверы.)

Дзеці плачуць.

А смятанка?

Дзе смятанка?!

Гладышок быў поўны зранку!

(Глядзіць на ката. Бачыць, што ў таго
мыска ў смятане.)

Ах, уся ў смятане мыска?!

Прэч адгэтуль!

І — ні блізка!!!

(Замахнуўся, але кат шмыгнуў
у падпечак.)

Дзеці плачуць мацней.

А пірог!

Аей — пірог!

Хто ж на ім

Усесца мог?!

(Глядзіць на дзяцей.)

Ты?.. Ты?.. Ты?..

Ці, можа, ты?..

Завяжыце жываты!

Засталася толькі рэпа.

Але ўпрэць

яшчэ ёй трэба...

Дзеці заходзяцца з плачу.

Дамавік-маленькі

(на страсе, заглядае ў комін, весела)

Го-го-гой!

Памру са смеху!

Во зрабіў сабе пацеху.

А цяпер я
З ходу-змаху
Наганю на дурняў страху!
(Нахіліўся галавой у комін, вые, драпае
кіпцюрамі мураванку, б'е капытом
па страсе.)

У хаце чуюцца страшэннае выццё, невыносны
скрыгат, аглушальны грукат. Дзеці сціхлі, калоцяцца
са страху.

Я н к а
Што за гукі?!
Проста жах!
Пацямнела мне ў вачах!
Гэй!
Хутчэй
адгэтуль, дзеці!
Лепш блукаць
па белым свеце,
Чым цярпець пад гэтым дахам
З вечным голадам
ды страхам...
(Згроб дзяцей, уцякае з імі з хаты.)

Дамавік-маленькі
(на страсе)

Ха-ха —
хата —
Шчодры дар.
Я цяпер тут гаспадар!
Буду жыць —
Не тужыць.

Тут не скварыць,
не імжыць...
(Пускаецца ў скокі.)

Дамавік-вялікі
(заторгвае заслону)
Ну, чарцякі-недаваркі,
За каго
мы ўзнялі чаркі?

Лесавік
За цябе,
наілепшы чорт!
Ты для нас —
Вышэйшы сорт!

Дамавік
(задаволены)
Дык і выпіць нам пара
За мяне —
ура!

Астатнія чэрці
Ур-р-ра!!!

1-ы скамарох
(зачыняе галоўную заслону, да глядачоў)
І ў жыцці здараецца,
паверце,
Што святкуюць перамогу
чэрці!..

Скамарохі, якія выконвалі ролі чарцей, скідваюць з сябе маскі, адчапляюць хвасты, кланяюцца глядачам.

Я н к а

Ах, каб чэрці вас пабралі —
Праўду чыстую сыгралі!
То ж, Мікіта, пра мяне —
Ды наяве —
не ўва сне.

М і к і т а

Кінь!
Лепш параіў бы ты,
Янка,
Дзе спыніцца нам да ранку.
Трэба ж кут
знайсці мне недзе
Для сябе і для мядзведзя.

Я н к а

Даў бы кут
Табе я, браце,
У сваёй уласнай хаце,
Але ж там балююць чэрці.
З дзецьмі я
на сене сплю.

М і к і т а

Чэрці?
Што ж —
Не горш ад смерці.
Жарты я і сам люблю.

Я н к а

Калі гэтак —
пойдзем, братка.

Там, на ўскрайку,
мая хатка...

Мікіта
(да скамарохаў)
Я пайшоў.

Скамарохі
Ды чуюм, чуюм.
Мы ж пад возам заначуем.
І нашто туды вам перці,
Дзе свавольнічаюць чэрці?

Мікіта
Да прыгодаў я ахвочы.

Скамарохі
Дык дабранач!

Янка
Добрай ночы!

Янка з дзецьмі і Мікіта з мядзведзем ідуць.

Скамарохі
(у залу)
Неўпрыкметку час імчыць,
Нам пара і адпачыць!
(Дружна валяцца пад воз.)

З-пад воза тырчаць боты, лапці, голыя пяты. Чуецца
здаравае храпленне. Аднекуль вылузнуўся Дамавік.
За плячыма ў яго даволі важкая торба.

Убачыў, што скамарохі паснулі. Ціхенька, на дыбачках, крадзецца да воза. Выхапіў з яго торбачку, у якую скамарохі ссыпалі сабраныя медзякі. Укінуў у большую торбу. Узважыў. Застаўся задаволены. Зрабіў знак гледачам, каб маўчалі. На дыбачках, каб не пабудзіць скамарохаў, падаўся прэч. На момант прыпыніўся.

Д а м а в і к

(у залу)

Пра далейшыя падзеі

У другой глядзіце дзеі!

(Знікае.)

З а с л о н а

ДЗЕЯ ДРУГАЯ

Янкава хата. Над хатай ківаецца ўсмяшлівы месяц. Пры ягоным скупым святле можна ўсё-ткі разгледзець, што ў хаце ўсё зусім так, як было ў паказе Дамавіка. Печ. Стол з лаваю. Шырокі ложка. Не хапае толькі казы ды ката. За сталом сядзіць Д а м а в і к. Перад ім — два мяшэчкі з грашыма.

Д а м а в і к

(узважае на руцэ меншы мяшэчак)

Здабытак скамарошы:

Слёзы — не грошы...

(Адсоўвае. Бярэ больш важкую торбачку.

Высыпае з яе грошы на стол. Лічыць.

Збіваецца з ліку. Лічыць нанова.

Зноў збіваецца.)

Вось не думаў аніколі,

Што вучыцца

варта ў школе...

(Задаволены.)

У мяшэчку гандляра —

Срэбра ледзьве не гара.

Во! І золата бліскоча.

Ажно слепіць ззяннем вочы!..

(Раптам насцярожыўся. Прыслухоўваецца.)

Што?!

Мужык ідзе нібыта...

Я ж лічыў,

што карта біта.

Быццам ён пакінуў хату...

Ну, глядзі ж!

Сам вінаваты.

Наганю такія страхі,

Што, схапіўшы лахі ў пахі,

Паляціш адсюль упрочкі

Сярод ночкі!

А пакуль

Сам я змыюся адсюль...

(Зграбае грошы ў торбу. Шпурляе яе, не
завязаўшы, разам са скамарошай торбачкай
у падпечак. Сам кідаецца ў печ. Выскок-
вае ўверсе з коміна. Чапляецца за бара-
ду месяца. Паківаўся. Хаваецца разам з
месяцам у хмару.)

У хату ўваходзяць Янка і Мікіта з мядз-
ведзем.

Янка

Вось запалю я вам лучыну,
А сам — да дзетак,
У адрыну.
(Запальвае лучыну.)

Мікіта

А дзе ж каза твая ды кот?

Янка

Сюды забылі і ўваход!
Іх нават і на панцугу
Прывесці ў хату не змагу.
Так чорт —
ах! вох! —
Іх напалохаў.

Мікіта

Ну, зноў заахаў
Ды завохаў!

Янка

(адмахнуўся)

Хоць не вылажу я
з галечы,
А ўсё ж капуста
ёсць у печы.
Да раніцы
упрэе й рэпа...

Мікіта

Ды анічога нам не трэба.
Ідзі, браток, адпачывай.

Янка

Ну што ж...

Як ведаеш...

Мікіта

Бывай!

Янка пайшоў, мядзведзь тым часам уладкаваўся
ля печы і салодка засоп.

Мікіта

(да Мішкі)

Во! Ты ўжо спіш.

Нібы залёг

На ўсю зіму

у свой бярлог.

Што ж, лягу й я.

Пасплю хоць трошку

на гаспадарскім...

(Мацае пасцель.)

...мулкім ложку.

(Тушыць лучыну. Кладзецца ў ложак. Накрываецца коўдрай з галавою.)

Праз момант пачуўся і ягоны храп, які зліваецца з Мішковым у дружным дуэце. А ў небе рассунуліся хмары. Паказаўся месяц. На ім, пагойдваючыся, як на арэлях, сядзіць Дамавік.

Дамавік

(спявае)

Месяц,

Маладзік,

Маладзічок!

Я цябе павешу на цвічок!

Я цябе павешу на цвічок,
Каб ты мне свяціў,
Маладзічок!
Каб ты мне свяціў,
Маладзічок,
Не ківаўся марна
З боку ў бок.
Покуль ноч
Не пройдзе, не міне,—
За лучыну
Будзеш ты ў мяне.
А цяпер
Разгонімся крыху,
І з-пад хмары —
Проста на страху!..

*(З апошнімі словамі Дамавік сапраўды
скочыў з месяца на страху Янкавай хаты.
Нахіліўся над комінам. Прыслухоўваецца.)*

Ну і храпе!
Як прадаўшы пшаніцу.
Нешта, напэўна,
прыемнае сніцца.

Так!
Нараблю я тут гэткага грому,
Што паляціць

як падсмалены

З дому!

*(Нахіляецца над комінам, дзьме, вые,
свішча, як у трубу.)*

У хаце гэта ператвараецца ў страшэнны шум. Але Мікіта і мядзведзь аніяк на гэта не рэагуюць. Толькі храп іхні мацнее. Дамавік прыслухоўваецца.

Бач ты!
Не чуе!
Спіць —

як мядзведзь.

Але такое
Яму не сцярпець!
(Шкрабае па коміне кіпцюрамі, бадае
рожкамі, б'е капытамі.)

У хаце гэта адгукаецца неверагодным грукатам.
Быццам разгулялася страшэнная навальніца. А можа,
нават усчаўся землятрус. Мікіта паварочваецца на
другі бок ды шчыльней нацягвае коўдру. Мядз-
ведзь захінае вушы лапамі. Храп не пера-
пыняецца.

Дамавік
(садзіцца на страсе побач з комінам,
аддыхаецца)

Фу!

Аж стаміўся...

Упарыўся лоб...

Янка ж ніколі

Так моцна не хроп...

Мо абাপіўся

гарэлкі ці мёду...

Што ні раблю —

спіць сабе ў асалоду!..

(Зноў нахіляецца над комінам.)

Бач ты!

Запахла нечым

У печы.

Падсілкавацца

было б дарэчы...

Трошачкі сілы свае аднаўлю
Ды не такое яшчэ нараблю!
(Дае нырца ў комін. Выязджае на прыпе-
чак з чыгунком у руках.)

Месяц над хатай то хаваецца ў хмару, то зноў
выглядае. Хата то патанае ў цемры, то слаба
асвятляецца.

Дамавік
(грозіць месяцу кулаком)
Ах ты, свавола!
На неба ўзлезу
Ды бараду абламаю гарэзу!

Пакрыўджаны месяц хаваецца зусім. Дамавік узні-
мае накрыву.

Вух!
Які дух!
Гэтак пахне салодка!
Рэпа!
Упрэлая!
Гэта ж знаходка!
(Садзіцца на прыпечку, звесіўшы ногі ўніз.)

Мядзведзь, адчуўшы пах упрэлай рэпы, аблізнуўся,
пазяхнуў, але не прагнуўся.
Дамавік пачынае апростваць чыгунок.

Можна і ў цемры
ладна пад'есці...
(Сплёўвае лушпайкі долу.)

Прыйдзецца Янку
Ўранку падмесці...
(Спахпіўшыся.)
Янку?
Уранку?
Не, братачка, не!
Ён,
як з пажару,
Адсюль сігане!..
(Зноў сплёўвае лушпайкі.)

Некаторыя з іх трапляюць мядзведзю на самы нос.
Той, не прычынаючыся, пачынае зграбаць іх ды
чвякаць.

Дамавік пачуў смачнае чвяканне.

Во!
Такая смаката,
Што прывабіла ката!

Мядзведзь чвякае з яшчэ большаю асалодаю.

З ім у пары —
не яда.

Прэч адсюль!
Апсік,
брыда!

(Дае мядзведзю выспятка.)

Вось тут ужо мядзведзь зусім прачнуўся. Схапіў
Дамавіка за ногі, сцягнуў уніз, згроб у ахапак ды
давай абходжваць. Адною лапай трымае, другой
то паміж рожкаў агрэе, то ніжэй хваста, то вышэй
хваста. Не сцярпеў Дамавік. Заенчыў. Завішчаў.

Памажыце!
Гвалт!
Ратуйце!
Не губіце!
Пашкадуйце!
Водкуп я вялікі дам!
То ж не кот,
а д'ябал сам!!!

Нарэшце Дамавіку ўдалося вылузнуцца з мядзведзевых абдымкаў. Як ветрам, вынесла яго праз комін угору. Але месяца ў небе не аказалася. І Дамавік пляснуўся долу. Ускочыў. І, кульгаючы, падаўся як мага хутчэй прэч. У той жа момант у хату ўляцеў Янка з віпамі ў руках.

Янка
Хто крычаў,
прасіў ратунку?
Быццам цвік
засеў у шлунку...
(Раскатурхвае Мікіту.)
Ці не ты,
мой дружа,
клікаў?
Я прачнуўся з гэткіх крыкаў
І, схапіўшы ў рукі вілы,
Паляцеў сюды штосілы...

Мікіта
Ат, саснілася лухта
Пра вялізнага ката.
Мо ўва сне я і зарой.

Я н к а

Гэта ўсё?

М і к і т а

Каб быў здароў!

Я н к а

Калі гэткае прысніцца,

Пэўна, будзе навальніца.

(Запальвае лучыну, бачыць чыгунок на
прыпечку, лушпайкі на падлозе.)

Ну й гармідар!

Як саслепу

Мішка твой

раскідаў рэпу.

М і к і т а

(да мядзведзя)

Што ж ты,

Мішка-валацуга?

Па табе сумуе пуга!

Мядзведзь у адказ гырчыць, адмоўна хітае галавою,
робіць знакі лапамі.

Ах, не ты?

Дык хто ж тады?

Я н к а

Кінь, браток,

Такой бяды.

Хопіць нам тут

на сняданак.

Мікіта

Хутка возьмецца на ранак.
Рэпу дзеткам аднясі,
З імі й сам перакусі,
Каб паспець у самы раз
На далейшы наш паказ.

(У залу.)

Вы ж нікуды не спяшаіцеся
І на месцах заставайцеся,
Бо магчыма,
што далей
Будзе нават весялей!..

Змена дэкарацый.

Зноў базарны пляц у мястэчку. Скамарошы
балаган. Гледачы чакаюць пачатку прадстаўлення.
Сярод іх і Янка з дзецьмі.

1 - ы скамарох
(перад заслонай)

Нас напаткала бяда
Сярод ночы:
Нехта,
да грошай чужых ахвочы,
Выкраў да шэлага
грошыкі ўсе...

Галасы

— Ці не здурнеў ён?
— Бач, што нясе!..
— Злодзей?

Ды скуль жа?!

— Хіба што чэрці!

— Ха-ха!

Апроч іх,

няма каму сперці!..

— Ха!..

— Ха-ха-ха!..

— А хто там іржэ?!

— Хай ад чарцей

нас Бог сцеражэ!..

1 - ы скамарох

Што ж, калі так —

Глядзіце за «так».

З чарцямі

мы сустрэнемся, аднак!

(Рассоўвае заслону.)

На сцэне — чэрці. Сядзяць за шырокім пнём, як за сталом. Гуляюць у карты. Вадзянік і Лесавік — зусім такія ж, як у першай дзеі, а Дамавік змiзарнеў. Страціў ранейшую сваю самаўпэўненасць. І выгляд у яго бедалажны: пашарпаны, мокры, ускудлачаны. З аднаго пляча звiсае зялёная твань. З другога — шэры мох. Ён раз-пораз ацірае нос кончыкам хваста.

Вадзянік

(б'е картамі Дамавіка па носе)

Зноў ты ў дурнях,

Дамавік!

Лесавік

Дзе твой спрыт раптоўна знік?!

Вадзянік

(да Лесавіка)

А дзе дзеўся пых ягоны?!

Л е с а в і к
(пачэплівае Дамавіку карты на плечы)
Вось табе і на пагоны!

Д а м а в і к
(калоціцца ад холаду, гаротна)
Ох, не смейцеся, сябры!
Я нямоглы ды стары.
У мяне катар
І жар.
На душы маёй цяжар,
Бо не маю болей дому...

В а д з я н і к
(да Лесавіка)
Чарку, брат,
налі старому.
Хай сагрэецца крыху.

Д а м а в і к
(адхіляе працягнутую Лесавіком чарку)
Не!
Мне трэба пад страху...

Л е с а в і к
(сам куляе чарку сабе ў рот)
Я ж адвёў табе дупло!

Д а м а в і к
Там мне холадна было.
Калаціўся я ўсю ноч...
Не зажмурыў нават воч...

Вадзянік

А ў мяне —
На самым дне?

Дамавік

Бр-р-р...
І гэта не па мне.
Задыхаўся да світаньня
Я ў тваёй смуроднай твані...

Вадзянік і Лесавік
(разам)

Бач!
Усё яму не так!
Вось зануда!
Вось лайдак!
Ты прайграўся,
наш харошы,
Дык плаці нарэшце грошы!

Дамавік

Грошы?

Вадзянік і Лесавік
(разам)

Грошы!!!

Дамавік

Як на смех,
Я ў падпечак
кінуў мех!

В а д з я н і к
(не верыць)

Мех?

З грашыма?

У падпеччы?!

Л е с а в і к
(рашуча)

Час намяць манюку плечы!..

Вадзянік і Лесавік накідваюцца на Дамавіка, вал-
тузяцца з ім, лупцююць.

Я н к а
(ускочыў, да Мікіты)
Ці не ў нашай, браце, хаце
Кінуў ён сваё багацце?

М і к і т а
Дык бяжы!

Я н к а
Нагой адной!
Дзеці!
Тупайце за мной!
(Пабег.)

Следам падаліся і дзеці. З плачам. А на сцэне
ўсё яшчэ валтузіліся чэрці. Нарэшце яны знемаг-
ліся. Распласталіся на зямлі. Цяжка дыхаюць.
Дамавік прыўзняў галаву. Агледзеўся. Паўзком,
паўзком, а тады ўскочыў і што ёсць духу — прэч.

Л е с а в і к
(прыўзняўся)
Дзе падманшчык?

В а д з я н і к
(аглядаецца)
Знік зусім!

Р а з а м
Ну і чорт,
нарэшце,
з ім!

1 - ы с к а м а р о х
(захінаючы заслону)
Чорта чорт паслаў да чорта.
Але ў чорта
Спіна сцёрта.

Да яго далучаюцца іншыя скамарохі.

2 - і с к а м а р о х
І таму,
відаць па ўсім,
Не праедзешся на ім!

3 - і с к а м а р о х
Што ж цяпер?
Усё? Канец?

4 - ы с к а м а р о х
Той, хто слухай,—
маладзец!..

Мікіта
(перапыняе іх)

Не!

Канец яшчэ далёка!

Зараз мы ў імгненне вока

Ўслед за Янкам паляцім,

Каб навесці лад ва ўсім!..

Змена дэкарацый. Янкава хата. На гэты раз у ёй светла. Бо за акном — сонейка. У хаце — нікога. Раптам дзверы адчыняюцца. У хату ўвальваюцца Янкавы дзеці, Мікіта з мядзведзем, скамарохі.

Мікіта
Дзе ж гэта Янка?

Дзеці
(плачучы)
Татка — дзеее-е!..

Скамарохі
(заглядаюць у кожны кут,
нават пад ложак)

Не!

Не відаць яго анідзе.

З падпечка высоўваюцца ногі ў лапцях. Потым — адпаведная частка тулава. І, нарэшце, сам Янка.
З торбай і торбачкай.

Мікіта
Ды вось ён!

Д з е ц і
Тата! Тата! Тата!
(Адразу перасталі плакаць.)

Я н к а
(паказвае торбу і торбачку)

Браткі!

Браточкі!

Я — багаты!!!

Я ж бачыў —

там мігцяць дзве плошкі.

І думаў — гэта вочы кошкі,

Ажно...

С к а м а р о х і
— Торбачка!
— Наша!
— Бач! Не прапала!
— Пашанцавала!

Я н к а
Грошай у чортавым скарбе нямала.
(Аддае скамарохам іхнюю торбачку. Выва-
рочвае проста на падлогу большую.)

Браткі!

Глядзіце!

Тут гара

І золата, і серабра!

М і к і т а
Вось дык багацце
Ураз прываліла!

Янка
Будзе мне хата,
А вам — кабыла...

Скамарохі
— Дзякуй, Янка!
— Дзякуй!
— Дзякуй!

Янка
Удзячнасці не трэба аніякай,
Калі б не вы,
Ад тых чарцей
Не ўнёс бы я
сваіх касцей!

Скамарохі
Гэта ўсё — нібы загадка.

Мікіта
Добра — скончылася гладка.

Янка
І зусім не грэх нам, значыць,
Свята гэткае адзначыць!

Мікіта
Зажывём усе багата!

Скамарохі
— Свята!
— Свята!
— Свята!

(Граюць кожны на сваім
музычным інструменце.)

Пачынаюцца агульныя скокі. Нечакана сонца схавалася за чорную хмару. Грымнуў гром. Лінула залева. Музыка сціхла. Танцы прыпыніліся.

Мікіта
(весела)

Дождж нам не перашкаджае!

Скамарохі

Дождж —

да добрага ўраджаю!

Толькі скамарохі зноў узяліся за інструменты, як дзверы расчыніліся. На парозе з'явіўся Дамавік. Выгляд у яго яшчэ горшы, чым у апошнім паказе.
З яго проста сцякае вада.

Дамавік
(укленчыў)

Янка!

Братка!

Не гані!

Не нашкоджу больш —

ні-ні!

Бо служыць мне

у чарцях

Надакучыла —

аж страх!

(Да скамарохаў.)

Дайце скрыпку мне...

Скамарох
Ды на!

Дамавік
Буду я за цвыркуна.
У падпечку стану жыць.
(Да Янкі.)
Як магу,
табе служыць.
Толькі 6 мець
і дах, і столь...
Не гані мяне...
Дазволь...

Янка
(паглядзеў на Мікіту, на скамарохаў;
яны нібыта не пярэчаць)
Калі кінуў ты чарцей,
Пазабаў маіх гасцей!

Дамавік, шчаслівы, бярэ скрыпку, вядзе смыкам па струнах. Скамарохі падхопліваюць мелодыю. Зноў пачынаюцца скокі. Разам з усімі танцуе і мядзведзь. Тым часам скончылася залева. Спыніліся і скокі.

Мікіта
(да ўсіх)
Падзякуем Богу
І зноў —
у дарогу!

Янка
Чакайце!
А грошы?

1 - ы скамарох

Калі пералічыш,
Нам на кабылу
трошкі пазычыш.

Мікіта

Вернемся мы,
як па свеце паходзім.

Янка

Мы да ваколіцы
вас праводзім...

Мікіта з мядзведзем, скамарохі, а
следам і Янка з дзецьмі пакідаюць хату.
Дамавік застаецца адзін. Лезе ў падпечак. Павольна
згасае святло. З падпечка ліецца ціхая і журботная
мелодыя, якую, верагодна, выконвае на скрыпачцы
Дамавік ці цвыркун.

З М Е С Т

Адэльчыны ручнікі (апавяданне).....	5
Каваль — Залатыя Рукі (казка).....	10
Сцяпан — Вялікі Пан (казка).....	57
Граф Глінскі-Папялінскі (казка).....	110
Каб не змаўкаў Жаваранак... (казка) ...	171
Хлеб — усяму галава (расказ-эсэ)	188
Вярніся, ластаўка!.. (апавяданне).....	201
Свой заяц у лесе (апавяданне)	205
Дзікая (апавяданне)	210
Лясныя мастакі (апавяданне)	218
Джулія (аповесць)	231
Чортаў скарб (п'еса-казка)	241

Вольскі А.

В 71 Адэльчыны ручнікі: Аповесць, апавяданні, казкі, п'еса: Для мал. шк. узросту / Артур Вольскі.— Мн.: Маст. літ., 2002.— 287 с.— (Школьная бібліятэка).

ISBN 985-02-0562-8.

У кнігу вядомага беларускага пісьменніка Артура Вольскага ўвайшлі аповесць, апавяданні, казкі, п'еса.

Знаёмыя чытачам казкі «Каваль — Залатыя Рукі», «Сцяпан — Вялікі Пан», «Граф Глінскі-Папялінскі», «Каб не змаўкаў Жаваранак...» чытаюцца з цікавасцю.

УДК 821.161.3-93

ББК 84(4Бел)6-4

Літаратурна-мастацкае выданне

Школьная бібліятэка

ВОЛЬСКІ Артур

(Артур Вітальевіч Зэйдэль-Вольскі)

АДЭЛЬЧЫНЫ РУЧНІКІ

Аповесць, апавяданні, казкі, п'еса

Для малодшага школьнага ўзросту

Рэдактары Г. В. Роліч, І. П. Дабрыян. Мастак І. М. Лобан.
Мастацкі рэдактар Л. І. Мележ. Тэхнічны рэдактар Т. С. Звярковіч.
Карэктар А. М. Анцытовіч. Камп'ютэрная верстка В. Ю. Серчанкі.

Падлісана да друку 06.09.02. Папера газетная. Фармат 84x108 $\frac{1}{32}$. Гарнітура
Журнальная рубленая. Афсетны друк. Умоўн. друк. арк. 15,12. Улік.-выд. арк. 9,72.
Тыраж 11 300 экз. Заказ 2207.

Выдавецкае рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства «Мастацкая літаратура»
Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь. Ліцэнзія ЛВ № 3 ад 11.09.2000.
220600, Мінск, праспект Машэрава, 11.

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства «Выдавецтва «Беларускі Дом друку»».
220013, Мінск, праспект Ф. Скарыны, 79.

Артур Вольскі быў адным з першых пасляваенных літаратараў, якія пачыналі пасур'ёзнаму мудра і даходліва з захапленнем гаварыць з маленькім чытачом.

Шукаць ураселае і непаўторнае слова. Здзіўляцца мудрай нечаканасці жыцця. Здзіўляць знаходкамі чытача патрабавальнага і цяглівага.

Рыгор Барадулін

Мінск «Мастацкая літаратура» 2002

ISBN 985-02-0562-8

9 789850 205629

АРТУР БОЛИБСКИ

